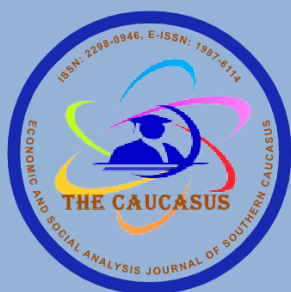

Global Impact Factor
2015 - 0.658

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS
REFERRED JOURNAL

MARCH – MAY 2016 VOLUME 12 ISSUE 02

ISSN: 2298-0946, E-ISSN: 1987-6114

AZERBAIJAN
BELARUS
GEORGIA
RUSSIA
TURKEY
UKRAINE

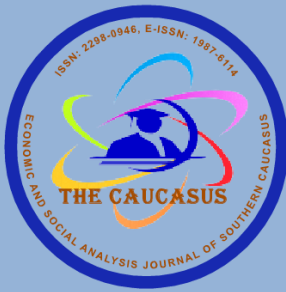
History of tourism
Historical Sciences and Humanities
Historiography and Special Historical Disciplines
Management and Marketing
Economic of Agriculture, Agronomy & Forestry
History of Science and Technics
Theory and Methods of Professional Education
Innovations in Medicine
Social Science
Economic Science
Pedagogy Science
Politology

Global Impact Factor
2015 - 0.658

<http://gulustan-bssjar.com/>

Civilization, in contrast to countries there is usually a long time - usually more than millennium.

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS

REFERRED JOURNAL

MARCH – MAY 2016 VOLUME 12 ISSUE 02

ISSN: 2298-0946, E-ISSN: 1987-6114

JOURNAL INDEXING

SOUTHERN CAUCASUS 2016

Honorary Editors

Agahaydar Seyfulla Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Anzor G. Abralava

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Archil Prangishvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Tbilisi University of International Relationships. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Badri Gechbaia

Batumi Shota Rustaveli State University. Head of Business Administration Department. PhD in Economics, Associate Professor.

David Narmania

Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Elsan Mahmud Hajizade

Doctor of Economical Sciences. Professor

Evgeni Baratashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

George Malashkhia

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Tbilisi State University. Doctor of Economic Sciences. Full Professor.

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Loid Karchava

Doctor of Business Administration. Association Professor. Caucasus International University.

Liana Ptaschenko

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. Doctor of Economical Sciences. Professor

Nikolay N. Sentyabrev

Volgograd State Academy of Physical Culture. Doctor of Biological Sciences. Professor.

Paata Koguashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Rusudan G. Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Tarbiz Nasrulla Aliyev

Doctor of Economical Sciences. Professor

Vagif Arzumanli

Doctor of Philological Sciences. Professor.

Victor F. Stukach

Omsk State Agrarian University. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Zurab A. Gasitashvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Editor: Lienara Adzhyieva V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (branch). PhD of History. Associate Professor

ISSN: 2298-0946; E-ISSN: 1987-6114; DOI: 10. 15357; UDC: 3/K-144

©Publisher: Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia. Gulustan - bssjar

Executive and founder of organization: Namig Isayev. Academician Doctor in Business Administration.

©Editorial office: Marneuli municipality. Village Takalo. Georgia.

Tel: +994 51 864 88 94

+994 55 241 70 12

+995 59 201 66 14

Website: www.gulustan-bssjar.com

E-mail: engineer_namik@mail.ru , gulustanbssjar@gmail.com

©Typography: AZCONCO LTD. Industrial, Construction & Consulting

Registered address: Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Representation of Azerbaijan International Diaspora Centre in Georgia was registered by Public register of Georgia, on 28/05/2013, R/C 434161097. <http://public.reestri.gov.ge>

Reproduction of any publishing of The Caucasus permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulustan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

Olena Chernyavska, Olena Gorbunova STRATEGIC DIRECTIONS OF STATE POLICY OF PENSIONS IN UKRAINE UNDER THE NEW CONDITIONS OF THE MODERN WORLD	04
Grigory G. Levkin, Oleg A. Nikiforov SMALL BUSINESS IN RUSSIA AND ABROAD: A COMPARATIVE STUDY BASED ON ACADEMIC LITERATURE	09
Egor S. Khoruzhenko, Sergey. M. Mochalin, Grigory G. Levkin OPTIMIZATION OF LOGISTICS COSTS AT DIRECT SUPPLY CHAIN WITH AUTOMOBILE DISPATCHES.....	17
Sergey Mochalin, Lyudmila Tyukina, Valeria Milyaeva, Grigory Levkin ORGANIZATION OF TRANSPORT LOGISTICS BASED ON THE CONCEPTS OF JIT AND JIS	21
Мирослав Кушнірук ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ТА РЕФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ.....	28
Ірина Мазярко МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ У РОЗДРІБНІЙ ТОРГІВЛІ.....	32
Наталія Мариненко ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ АДАПТИВНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА В СКЛАДІ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ СТРУКТУРИ.....	38
Татьяна Скрыбина, Анна Цуканова ПРИМЕНЕНИЕ РАЗНОПЛАНОВЫХ ПРОЕКТОВ НА УРОКАХ ИСТОРИИ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ	44
Оксана Усатенко, Татьяна Некрут ИТОГИ ПРОВЕДЕНИЯ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО СЕМИНАРА «ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПСИХОКОРРЕКЦИИ ЛИЧНОСТИ».....	49

STRATEGIC DIRECTIONS OF STATE POLICY OF PENSIONS IN UKRAINE UNDER THE NEW CONDITIONS OF THE MODERN WORLD

Chernyavska Olena¹, Gorbunova Olena²

vice-Rector on Scientific and Pedagogical work (International relations, International activities, European and Euro-Atlantic integration), Doctor of Economics, professor, Poltava University of Economics and Trade (**Ukraine**)¹
assistant of Department Finance and Banking, Poltava University of Economics and Trade (**Ukraine**)²

ABSTRACT

The principle of solidarity pillar "today's generation of workers providing pensions current generation of pensioners" in today's realities fails, future revenues are insufficient to cover future obligations. Imbalance of solidarity pension system, the pension fund deficit, the gap between "old" and "new" pensions, the demographic situation, the lack of comprehensive institutions of social protection of older aggravate the situation.

The article determines importance of public policy plan and the national characteristics formation in Ukraine. Purpose of scientific article is to analyze strategic directions of state policy of pensions in Ukraine under the new conditions of the modern world. Complexity and versatility of the problems created in pension domain, the necessity and possibilities of their solving determined architectonics of the Article and following composition of the issues: sources of financial resources of the Pension Fund of Ukraine, analysis of income, costs, deficit of the Pension Fund of Ukraine, evaluation of contributions to the State Budget of Ukraine that transfer to the Pension Fund of Ukraine during last years. We emphasized the role of government in pension systems and importance of foreign experience of pension systems. We have identified the need for strategic directions of Ukraine's pension system, as well as alternative sources of financing the deficit of the Pension Fund of Ukraine and improving the regulatory role of the state in pension provision.

Keywords: pensions, international experience of pension provision, alternative sources of funding pensions, the Pension Fund, revenues of pension provision, the costs of the pension provision, pension fund deficit.

The pension systems can perform tasks if enough resources and there is adequate financial protection against risk. The Pension Fund of Ukraine accumulates and distribution of pension income. Almost at the same time, the lack of bankable calculation of income and expenditures of the Pension Fund and adequate legislation on pensions is causing financial inability of the pension system. Deficit pension system does not ensure the performance of its functions obligatory state pension insurance in full and blocking the transition to the introduction of a funded component of pensions. The situation of financial security solidarity pillar is deteriorating because of the deepening problems of demographic aging of the population of Ukraine, which leads to the problem of pension fund obligations to future retirees at a subsistence level. Thus, it is necessary to develop new approaches to identify and assess the level of financial security pension system and alternative sources of further funding.

Social security and pension provision has long been explored in monographs and scientific articles, scientists of different economic schools of thought: Platon, Aristotel, T. Mor, A. Smith, D. Ricardo, K. Marks and others. In Ukraine, research policy issues of pensions held in the scientific works of such scholars as Zaychuk B. «Pension Fund of Ukraine. The organizational and economic principles of functioning» (2006); Libanova E. «Pension reform in Ukraine: trends of realization» (2010), «Human development in Ukraine: social and demographic factors modernization of the national economy» (2012); Tolubyak P. «Financial mechanisms pension» (2011); Omelyanovich L. «The impact of pension reform Ukraine on socio-economic development of society» (2012); Yakimova L. «Evolution pension systems: analysis, modeling, prediction» (2013), «Modeling evolutionary dynamics of pension systems» (2013); Hutoryan N. «Problems applying labor and pension legislation» (2015).

Improvement of pension schemes develop by scientists of the **Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine**, the Academy of the pension reform, Ukrainian Union of Academic Economists.

The implementation of the state policy of pensions in the long term involves the introduction of a mechanism pension that would provide a combination of the strategic objectives of the national peculiarities of economic development on the basis of consistency and comprehensiveness. Exploring the process of structure formation mechanism of public policy pensions at various stages of its formation, it should be noted its focus on the implementation of the following priorities: creating a balanced, socially pension system; securing disabled people from poverty, motivation for employment and stable employment; improving the legal and regulatory framework; reform the public pension system of solidarity, the introduction and distribution of funded pension components; forming of motivational mechanism of interest in private pension provision; legalization wages.

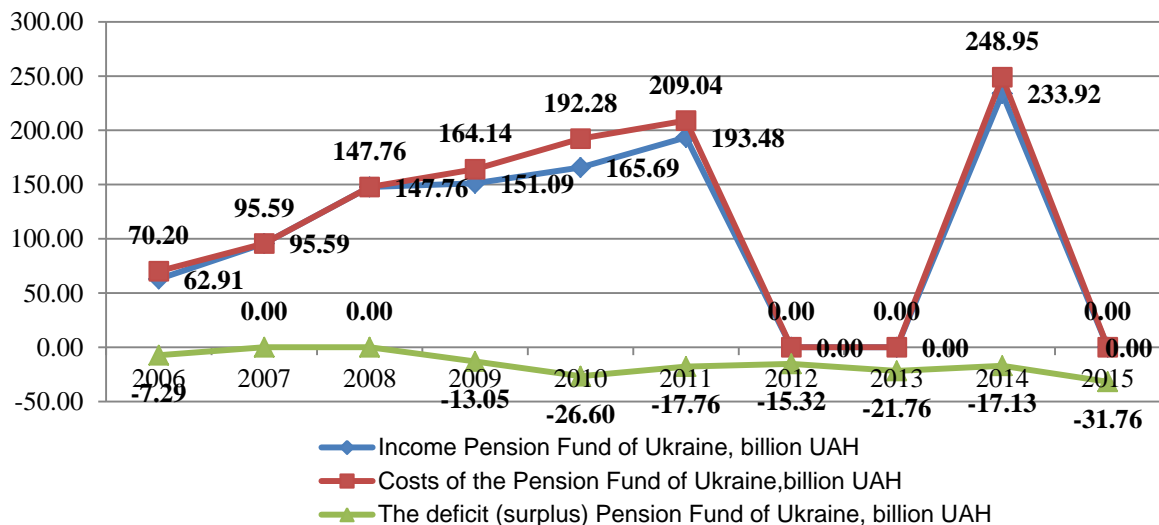
In some nation often employers and employees based on mutual agreements and to benefit from tax incentives to employers, and deferred income to employees; agree to contribute to special pension plans design to enhance government mandated pensions with the goal of increasing the quality of retirement life. While only some specific industries and organizations offer these supplemental pension plans, these programs are becoming more popular as means to attract quality employees that seek organizations with the best salaries and benefits. Deferred salaries in the formed of stock actions can indirectly also be viewed as a form of a pension plan. A warning about these programs is that a strong regulatory and fiduciary system is indispensable otherwise

employers or fiduciary agents can easily evaporate with these funds. Models in the two extremes of these plans in the USA are: a) bankrupted ENRON that had a substantial number of employees who agreed to stock options as a form of employer sponsored retirement plan, and left many employees with worthless stocks, the same happened to US steel industry employees; there are surely examples of the worst supplemental pensions, and b) well-regulated municipal and state pension programs with strong investment policies and high benefits, are a model of these extra or supplemental pension plans [7, p. 46].

In modern Ukraine is almost valid only solitary pension system, which is unable to carry out its functions the State Social Protection Society. Financial support payments to those who have lost their ability to work and got the right to pensions as the basis of the principle of solidarity. One of the key problems of pensioners is increasing, while the share of carrying out payments reduced. This system is completely dependent on the ratio of the contribution payers and pension recipients. Pension of the population of Ukraine became the only source of financial support because of its importance overestimated. In most foreign countries the existing high replacement rate salary pension ranges from 60-80%, in Ukraine the figure is about 38%.

Since 2011, the central source of the Pension Fund is a single fee for obligatory state social insurance. According to Article 7 of the Law of Ukraine «On the collection and accounting of a single fee for obligatory state social insurance» base calculation and maintenance fee includes: salaries of employees, reward individuals for performance, payment of the first five days of temporary disability at the expense of employer assistance for temporary disability, assistance or compensation paid under the legislation allowance. A fixed percentage deductions from wages for personalized retirement account fully reflects real labor contribution of every citizen of Ukraine in the creation of the social product in terms of wages.

In 2015, the budget of the Pension Fund of Ukraine is a deficit in the amount of 31.7 billion UAH or 24.4 billion more than in 2006 year and 14 billion over 2011 year (diagram 1). Timely payment of pensions to citizens in recent years provided by the Pension Fund only through obtaining loans on a regular basis from the state budget. Over the past 10 years, the total value of revenues of the Pension Fund Ukraine has increased more than 3.8 times. Budget revenues increased as from its own revenues and other sources of funding. Own revenues increased mainly due to the premium pension system legal and natural persons and since 2011 by a single social contribution.

Diagram 1. Income, costs and deficit of the Pension Fund of Ukraine, 2006-2015 years, billion UAH

On excessive burden payroll indicates social contribution, which is the highest compared with other countries, and is determined according to the class of professional risk, 36.76% -49.7% - for employers and 3.6% - for employees. Existing currently high contribution rate for pension insurance, does not include tax on health insurance, almost no impact on the pension and displaces labor in the shadow economy and explains the need for the Pension Fund of Ukraine financial resources.

During the past 10 years is the budget of the Pension Fund deficit, the payment of pensions to citizens in recent years provided by the Pension Fund only through obtaining loans on a regular basis from the state budget.

Nations often deliberate whether all its citizens should be treated equally in the assignation of benefits and financial assets. Philosophical tendencies in societies with socialistic tendencies always see pensions as a benefit or governmental benefits at covers basic needs of its older population. In capitalist oriented economies often the pension system is to a great extent based on a combination of governmental benefits and private contributions. The current and future dilemma is to find the proper balance of contributions and benefits.

National features of formation of joint pension fund of Ukraine is the so-called «poverty tax», the 1998 was introduced and today acts to limit the maximum size wages, which charge a single social contribution. The

brunt of the formation of the pension fund falls on the poorest segments of the population, while people with incomes above 17 living wages receive unjustified benefits.

During the past 10 years is the budget of the Pension Fund deficit, the payment of pensions to citizens in recent years provided by the Pension Fund only through obtaining loans on a regular basis from the state budget.

The ideal pension system should have the proper combination of contributions from the government, the employer and the employee. Additionally, an adequate pension system should have the proper incentives at all levels to maximize contributions levels, benefits and monthly cash pensions.

Positive for Ukraine over the past 10 years is the practice of fees for compulsory state pension insurance with certain types of business transactions (Table 1). An important structure in additional sources of financing the Pension Fund of Ukraine remains tax on transactions of purchase and sale of foreign currency, which was eliminated in 2011-2013 to improve the investment climate in Ukraine. However, in 2014 the collection returned, and its share in the total revenues from certain types of business operations covers about 69% [8, p. 50]. That is the use of special fees for certain types of business entities is one of the strategic directions of financing the Pension Fund. This proposal is relevant taxation of wealth in Ukraine.

Table 1

Dynamics of contributions to the State Budget of Ukraine that transfer to the Pension Fund of Ukraine in 2005-2014 years, million UAH

Year	Contribution of transactions of purchase and sale of foreign currency	Contribution of jewelry trade of gold (except wedding rings), platinum and precious stones	Contribution of alienation cars	Contribution of transactions of purchase (sale) of real estate	Contribution usage and provide cellular mobile communications	Total contributions
2005	2112,8	15,1	615,1	285,1	594,9	3623,0
2006	2444,7	20,7	988,0	467,5	941,4	4862,3
2007	2661,0	27,2	1649,9	620,6	1159,7	6118,5
2008	2358,8	37,4	2103,7	584,0	1413,6	6497,7
2009	1054,2	35,0	982,5	397,6	1226,3	3695,6
2010	1005,1	36,5	1279,1	459,5	1358,0	4138,2
2011	-	43,9	1688,9	518,4	1407,3	3658,6
2012	-	39,9	1669,6	655,0	1431,8	3796,3
2013	-	45,3	1900,7	853,6	1495,7	4295,3
2014	6658,5	33,6	1056,2	562,9	1320,6	9631,8

Source: compiled by the author based on statistical data of the State Statistics Service of Ukraine

For politicians the most common method to slow down benefits is always the idea of increasing the retirement age, and to increase future benefits the solutions is always to increase current contributions. Both policies are often counter-productive as increasing the retirement age stifles the normal rate of labor substitution between new employees and retiring employees. Postponing the assimilation of younger employees with new skills may be an overall society loss. Increasing contributions may also affect disposable income reducing current consumption and life style. Governments need to be cautious implementing these policies as the desired results may not be accomplished.

The role of government in pension systems is paramount in the quality of life of its retiring populations. Whether the governmental pension includes medical benefits, disability and survivor benefits, the cash out benefit should always guarantee some basic benefits, however current modern realities indicate that no government pension alone can meet the needs of retirees. Adding the perception and reality of increasing longevity all over the world leads to the conclusion that single governmental pensions are insufficient. Given this reality government policy-makers, industries and employees need to give the proper incentives and contributions to ensure that the basic benefits from a single central system are supplemented with additional pensions.

Governments must implement incentive programs for employers, industries and employees to be able to increase contribution from all by deferring current expenditures on the employee side, tax deductions for employers and matching supplemental contributions.

It is evident that given this reality in the modern world, individuals must supplement their future pension levels by contributing to additional pension systems and these systems should be supported by a strong system of governmental incentives. The philosophical tendency to think that we all are the same and deserve equal decent pensions is absurd and unsustainable, therefore governments' most important activity in strengthening the pension system should to support employer/employee pension groups or systems that will ensure that older populations will have decent pensions without facing poverty.

In the western world there is nothing most miss-understood by politicians and legislators than pensions, from presidents to legislators, often the fastest way to solve revenue gaps in their budgets talk about increasing the retirement age and decreasing benefits. These solutions are never accompanied by sound methodologies that go beyond life expectancy analysis. These proposals also lack transparency and a foundation to properly evaluate

the efficiency of postponing entry in the labor market by new generation. The reality is that pension analysis should not be at the macro-level but at the individual level. The fundamental problem of the deterioration of pension levels vs. the cost of living is that there is no rationalization of costs at the individual level creating incentives and penalties based on use of services.

It is very unfortunate that in many nations, pension contributions and benefits are like a soup with many ingredients of unknown origin. Workers Compensation is often the least understood. The policy should be to account for it separate from the rest of insurances establishing employee classification based on the history of work related accident and deaths. Premiums will then be established based on history, for example an employer with high rate of injuries will be susceptible to being assessed increased premiums and penalties. Medical cost and disabilities directly related to work will now be funded directly from those who incur costs. The same will be applicable to death, disability, and compensation for time-loss due to work related injuries. Occupational health training is also an important factor ensuring that employees reach retirement with optimal health. This goal can be accomplished without governmental subsidies and it can be successful with the participation of responsible employers and employees.

In capitalist societies there is some level of competition in employee recruitment and retention when companies advertise as a benefit their supplemental pensions which often are offered in terms of a matching benefit. Some industries for example on top of the contributions to retirement through a centralized social security system, offer supplemental pensions with a percentage of salary matched. It is not unusual that employers match a retirement contribution up to 8% of salaries [9, p. 685]. It would ideal that governments support and provide incentives to these programs.

If an employee sacrifices current consumption and defers its income to be spent 30 years later, this employee deserves a better future and a better pension as his/her personal responsibility valued more his future welfare that having additional current disposable income. If another employee does not take the responsibility to plan for his/her future, this employee when retired should not expect pensions about survival levels. Governments must be cautious not to have minimal contributions in their main pension systems as many retirees will seek other government benefits and subsidies upon retirement.

The worst pension systems in the world are those where governmental policy has discouraged supplemental pension systems, it is obvious governments alone cannot maintain decent pension levels for its retirees, increasing the retirement age is a retrograde decision that can only affect new generations, increasing contribution rates to a single system is not a good decision either as in marginal economies it will signify a wage decrease. Governments have a responsibility to encourage and enrich supplemental pension systems.

There are multiple options, employer pools by industry, employee labor unions, incentives to small business, tax credit pools, annuity credits, etc. The role of government has to be dynamic, creative and solid. Pension system cannot be static they must be design to meet employees taste and preferences. Deferring current disposable income to increase cash flow in the future should be a very important government policy. To make sure these policies meet their intend objective it is very important that governments have extreme transparency. Cases like the fraud in pensions in Chile where Pensioners received television set or vacations to increase their contributions, but at the end lost all their funds are great examples where governmental regulations have failed and have made supplemental systems mechanisms to exploit and not help employees that in good faith postpone their disposal income for a better future [10, p. 12].

In the pension world often small changes in policy or small creative practices may be the best approach to have stronger and better pensions. To do nothing to improve pension rates below poverty rates is irresponsibility on the part of government, employees and employers. The role of academicians could be very important in this pursuit as all these decisions must be comprehensive, clear and corruption-free.

It is important that governments, employers and employees admit and realize the nature of disabilities. Work- related disabilities should be managed and financed solely by employer premiums. Employer Workers Compensation Insurance is another operational cost just like the cost of a business track or a secretary's salary. This is also important as many work-related disabilities are the result of employer negligence. Making an employer pay for the injuries or death of an employee who was asked to dig an improperly supported manhole maybe a negligent which cost should be properly rationalized making the employer pay directly without affecting the health of a fund contributed by many employers that apply proper safety practices.

Non work-related disabilities obviously shall fall under the medical insurance contribution until the death of the contributor or his survivors.

Life and Burial Options. Often this coverage is also included as part of the monthly pension contributions. In these area there is a need to manage these funds with a complete apparatus of technicians and professionals that can apply marketing and profitability principles from the private sector. For example, offering grater benefits, extending benefits to family members with premiums that represent cost plus profit could be a great incentive to the pensioner and also to the pension fund. Profits from these insurance lines can also be reverted back to increase pension annuities.

The typical temptation by politicians and bureaucrats is always to provide the current government leaders a nice source of funding at a low interest rate to cushion their revenue gaps using pension funds. This practice may not be so transparent financially, and certainly is not a benefit for those who contribute these funds. Another danger of these funds, because they are not classified properly, is to use them for political advancement by offering extended coverage for non-contributors, or low premiums for full access to all services. To avoid this it is important to have professionals that can fully identify, classify and report all assets and liabilities of these funds.

For example, the source of predictions of future insufficient pension funds often arise from improper reporting of costs. It is very important for example to recognize all current, as well as, all future costs, which are known in the industry as costs Incurred But Not-reported (IBNR). It is precisely the under-estimation of these costs and the ignorant bundling of these contribution and benefits that have created the current crisis that is only destined to get worse.

Current negative trends in the labor market, changes in the scale, structure and nature of employment (high unemployment, the spread of informal and underemployment) lead to an increase in the deficit of the Pension Fund of Ukraine. The accumulated global experience shows that most foreign countries reforming pension systems in the following variants: a gradual increase in the retirement age, increasing employer contributions in order to maintain pensions at current levels, narrowing the range of recipients of pensions, transfer of pension savings systems principle. However, no country in the world a decent standard of living for pensioners is not provided solely state.

So to achieve a balanced budget in Ukraine is subject to implementation of the following set of measures: 1) changing the main source of tax revenue during formation of the pension fund of current income property and resources, as well as individual costs; 2) improvement of current income tax on a progressive basis; 3) ensuring a high level of correlation of pension benefits from contributions made during employment; 5) comply ratio of maximum, minimum, average levels of pensions and their compliance with the relevant performance pay system; 6) elimination upper limit calculation of social contribution.

BIBLIOGRAPHY

1. Hutoryan N. (2015) «Problems applying labor and pension legislation». K.: Nika-Cnter – pg. 316 (in Ukrainian).
2. Libanova E. (2010) «Pension reform in Ukraine: trends of realization». Kiev. – pg. 270 (in Ukrainian).
3. Libanova E. (2012) «Human development in Ukraine: social and demographic factors modernization of the national economy» Kiev. – pg. 319 (in Ukrainian).
4. Omelyanovich L. (2012) «The impact of pension reform Ukraine on socio-economic development of society». Donetsk: DonNYE. – pg. 282 (in Ukrainian).
5. Tolubyak P. (2011) «Financial mechanisms pension». T.: Ternograph. – pg. 336 (in Ukrainian).
6. Yakimova L. (2013) «Evolution pension systems: analysis, modeling, prediction». Alchevsk: DonDTU. – pg. 358 (in Ukrainian).
7. Yakimova L. (2013) «Modeling evolutionary dynamics of pension systems». Alchevsk: DonDTU. – pg. 393 (in Ukrainian).
8. Zaychuk B (2006) «Pension Fund of Ukraine. The organizational and economic principles of functioning». Kiev «ABT». – pg. 1056 (in Ukrainian).
9. Chernyavska Olena. Condition and problems of modern pension systems / Olena Chernyavska, Olena Gorbunova // Единадесета международна научна конференция на младите учени «ИКОНОМИКАТА НА БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ: КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И ИНОВАЦИИ»: сборник с доклади (15 декември 2015 г., УНСС, София 2015) - Издателство на ВУЗФ «Св. Григорий Богослов», 2015. - С. 46-49.
10. Чернявська О.В. Фінансове забезпечення дефіциту бюджету Пенсійного фонду України / О.В. Чернявська, А.М. Соколова, О.А. Горбунова // Проблеми та перспективи розвитку фінансів у сучасному світі : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 22–23 жовт. 2015 р.) – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 48-50.
11. Elena Gorbunova Strategic directions for the reform of pension provision in Ukraine/ Elena Gorbunova // Proceedings of the 4th International Academic Congress «Science and Education in the Modern World». (New Zealand, Auckland, 5-7 January 2015). Volume II. «Auckland University Press», 2015. –683-688.
12. Chernyavska Olena. Pensions: governmental obligations or individual choices / Olena Chernyavska, Edison Vizuet, Olena Gorbunova // Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України в умовах формування нового світового фінансово-економічного порядку» (1 – 6 жовтня 2014 р. м. Полтава) – Полтава: ПУЕТ, 2014. - С. 9 - 12.

SMALL BUSINESS IN RUSSIA AND ABROAD: A COMPARATIVE STUDY BASED ON ACADEMIC LITERATURE

¹Oleg A. Nikiforov, ²Grigory G. Levkin
¹Doctor of HS, Professor, ²PHD of Veterinary Sciences,
¹Institut Management and Economy, ²Omsk State Transport University
e-mail: nikiforov-oleg_55@mail.ru

ABSTRACT

OBJECTIVE: Object of studying - the researches in the Russian and foreign scientific literature lighting development of small business. A subject - the content of researches. A chronological framework of research - the second half of XX – the beginning of the XXI centuries. Article purpose – the analysis of priorities of researches in the sphere of small business in Russia and abroad with establishment of their communication with a level of development of small business and its pressing problems in the certain countries and regions.

METHODS: Methodical tools of research: deductive, quantitative methods, and also method of the factorial analysis.

RESULTS: The comparative analysis of illumination of problems of modern development of small business by the Russian and foreign researchers is provided. The main directions of their researches, factors which influenced formation of research priorities are revealed, correlation of priorities of researches with problems of development of small business in concrete territories is tracked, the general are allocated and peculiar features in studying of development of small business by the Russian scientists and their foreign colleagues.

CONCLUSION: Development of system of the relations of business, society and state; increase in contacts of the scientific all countries working in this branch including through the academic mobility; growth of availability of literature in foreign languages, as for the Russian and foreign colleagues, through integration of activity of scientific libraries and libraries of higher educational institutions. Article is of interest to the researchers dealing with problems of business, the general economic theory, economic history, world and regional economy.

Keywords: small business, entrepreneurship, research papers, academic journal, field of research, factor, economy, country, region, scientific research.

INTRODUCTION

Small business plays a significant role in national economies at present. This is due to several reasons: a) a change in the structure of the world economy (increase in the significance of services and the value of human capital); b) transition of considerable production capacities into the third world countries; c) high efficiency of small business sector in solving social problems, especially in transition economies and countries where the transition has taken place recently. The object of study in this paper is the research papers on the problems of small business published in Russia and abroad. The subject of study is the main trends of research of small business development in Russia and abroad based on the analysis of the views of Russian and foreign authors on the process in the modern global economy and the real economic situation. The chronological scope of the study is limited mainly to the second half of XX - early XXI centuries. The present papers aims at comparing the priorities of scientific research in the field of small business in Russia and abroad, its level of development and its relationship with real problems in particular countries.

In the US, small and medium-sized businesses produce about 50% of GDP of the country and provide employment to almost half of the able-bodied citizens. In the EU, 50% of GDP and 70% of the gainfully occupied population relate to this sector. In China, small businesses produce 60% of GDP (1). Among the East European countries – members of the European Union, the Baltic countries are worth mentioning in this respect. They present interest to us because they are the only countries of the former Soviet Union than joined the European Union. It is due to their industrial structure that small and medium-sized businesses are significant for their economies. The share of services in their national economies ranges from 65.5% in Lithuania to 74.3% in Latvia. In 2010, 73% of all registered companies in Estonia related to the sector of small and medium-sized businesses. They accounted for 80% of the labor force in the economy, and 78% of the total commercial revenues.

In 2015, 98% of all registered commercial entities in Latvia could be referred to the sphere of small and medium-sized businesses. In 2012, according to the World Bank, Lithuania ranked 17th out of 183 countries in terms of business environment for entrepreneurial activities, Estonia ranked 22nd, Latvia ranked 24th (2-5). This was largely due to favorable conditions of business registration and other measures of state support of small business in the Baltic States (6).

As of December 31, 2013, Russia had 2,063 mln. small businesses, 88.6% of which were micro businesses. The same was true for some foreign countries. Small businesses accounted for 10-12% of GDP. Their annual turnover reached nearly 25 trillion rubles. They employed about 11.5 million able-bodied citizens. Moreover, there were about 2.5 million self-employed entrepreneurs with annual turnover of over 9.7 trillion rubles (7; 8). It should be noted, that over the past 20-25 years, these indicators kept changing, but generally indicated positive trends.

Compared with 1997, there was an increase in the number of small businesses by 41.8% (9). The number of employees has increased by 29.6% since 1998 (10). The annual turnover has increased by a factor of

100. The number of self-employed entrepreneurs has decreased more than 30% since 1999. In 2013, small businesses employed 18.5% of gainfully employed population, compared with 15.9% in 1998 (11-14).

The statistics confirm the important role of small business in the market economy in Russia and the world economy. The specific problems of the business environment in some countries, differentiation of historical, cultural, political and economic traditions in the countries under review suggest a high degree of relevance of the undertaken study.

METHODS

Papers and research materials published in the bases of Elibrary.ru, "Lan" electronic library system, Emerald, Jstor, Bloomsbury Collections, Cambridge Journals Online, EBSCO, Oxford Handbooks Online, ProQuest made the basis of the scientific analysis of the problem. Such a choice was determined by the degree of their availability in the Omsk State Transport University, Russia, which is the work place of one of the authors of the paper, the Latvian State University, where he is currently having a period of internship, and the National Library of Latvia. When working with Elibrary.ru and "Lan" databases, emphasis was made on the search of the Russian scientists' papers, the other databases were used to search for works mostly by foreign researchers. That is why we differentiate between the concepts of "Russian academic literature" and "foreign academic literature." Sub-topics of the study and zoning by geographic parameter were formed according to the content of the selected materials. The selection of papers and research materials was made using a search engine database with "small business development in the second half of the XX - early XXI century" inquiry. The level of elimination of the found materials by the author exceeded 90%. The main reasons for elimination were the duplication of journals in different databases, the recurrence of papers, lack of the full texts access, coincidence of only some words of the search inquiry ("small", "business", "country", etc.). The largest number of papers and materials was extracted from databases Elibrary.ru, Emerald, and Cambridge Journals Online. We analyzed the papers in English, Latvian, German, and Russian. Based on the preliminary analysis, 1066 papers and research materials form 143 journals of Elibrary.ru and "Lan" databases, and 205 journals and scientific publications and dissertations from other databases were selected (Table 1).

Table 1

Data on the selected papers and research materials for the study

Name of the database	Number of papers
Emerald	407
Elibrary.ru	270
Cambridge Journals Online	151
EBSCO	95
"Lan" electronic library system	73
ProQuest	25
Jstor	23
Bloomsbury Collections	18
Oxford Handbooks Online	4
Total	1066

The inductive, deductive, quantitative methods and the method of factor analysis were used in the study: The deductive method was used mainly in the introduction and the relevance description of the of the paper. The inductive method prevails in the main part of the paper where, based on the content analysis of scientific papers on various issues, the conclusions on general and specific features of small business development in some countries were made. The method of factor analysis was applied in identifying the factors that influenced the researchers' priorities formation in different countries and scientific schools, and in the determining the main trends of small business development in certain countries and the world economy as a whole. The authors used the quantitative method for processing and synthesizing the quantitative data collected.

When using the term "sector of small and medium-sized businesses," we focus on the problems of small business. It is often difficult to make a difference between the small and medium-sized businesses due to differences in approaches and practices and a high level forms diffusion.

RESULTS AND DISCUSSION

The results of the study of how the problems of small business are treated in Russian and foreign academic publications are given in the following tables (Table 2, 3).

The geographical and thematic priorities of small business treatment in the world presented in the tables are rather reasonable. The predominance of the Russian subject matter in the papers by the Russian authors is determined by the priority application interests, insufficient availability of databases containing papers in foreign languages, low level language training, lack of translation skills, specifics of the national economy and society. But

it should be admitted that the study of the Russian small business by foreign authors is not vast either, but still it takes place (15-17). As for the priorities of foreign authors, among the traditional topics (18; 19) they show more interest to problems of small business development in the third world countries, the Baltic States and China. This is especially true to papers published in the late XX and early XXI centuries (20-26), which is determined by a massive penetration of Western capital, transfer of large of production capacities into these regions, and the transition of these countries from socialist to capitalist economy.

Table 2

Proportion of research papers as per subdivisions of the research topic in Russian and foreign academic literature (subject scope) (%)

No	Title	Number of papers in Russian academic literature	Number of papers in foreign academic literature
1	Theory of business	24,5	2,7
2	Small business development	12,7	9,2
3	Business culture	3,1	2,5
4	Business ethics	0	0,6
5	Problems of small business	14,2	5,3
6	Small business and innovation	9,4	4,7
7	IT-business in the small sector of economy	2,4	7,6
8	Family small business	0,2	8,4
9	Gender in small business	0	14,1
10	Small businesses in different fields of economy	3,4	3,8
11	Small business. Trade. Marketing	2,2	7,3
12	Business education	0,2	3,6
13	Small business and the environment	0	2,3
14	Small business and foreign economic relations	1,2	3,1
15	State support for small business	16,5	3,1
16	History of business	1,2	7,5
17	Small business and logistics	0	0,9
18	Small business management	5,5	8,3
19	Motivation in business	1,2	1,2
20	Small businesses in the tourism sector	1,9	2,2
21	Investments in small businesses	0,2	1,6
22	Total	100	100

Table 3

Proportion of research papers devoted to small business development in Russian and foreign academic literature (geographical criterion) (%)

No	Title	Number of papers in Russian academic literature	Number of papers in foreign academic literature
1	Europe	0,5	19,7
2	Scandinavia	0	6,4
3	Baltic Countries	8	18
4	Post-Soviet states	2,5	3,7
5	Russia	86	2,5
6	the USSR	0,2	0,3
7	North America	0,5	14,7
8	Third World countries	1,2	22,2
9	China	0,85	10,1
10	Japan	0,25	2,4

Foreign research material on the subject is more dispersed than in Russia (Table 2). If you select the top three most covered sub-topics of small business development in the Russian and foreign academic literature, you will get an absolute discrepancy. In Russian academic literature, 24.5% is on the theory of business, 16.5% is on the state support of small business, 14.2% is on the problems of small businesses, (27-30). In foreign academic literature, 14.1% is on gender factor in small business, 8.4% is on family small business, 7.6% is on IT in small business sector of economy, (31-35). Differentiation, in our opinion, is determined by the difference in the level of business development in Russia and abroad, at least in Europe and North America, by the nature of the business climate, economic structure, the degree of state influence on economic processes, the role of the government in

the economy, and the efficiency of the state support. The size of the territory of a country, climatic conditions, the degree of integration into the international and inter-regional associations and unions also play a role.

The interest in the theory of small business development in Russia in the 1990s was determined solely by the nature of the transition period. There were no historical traditions of this type of activity, all the economically active population was born and raised in conditions of the planned economy. For this reason, the forms and methods of state support, mechanisms for entrepreneurship development and its interaction with the state and society could only be borrowed from the outside. However, the fact that in the early XXI century this area of research remained relevant, indicates that the methods of assessing the efficiency of business and interaction between business and the state, financial strategy of business development, investment and financial mechanisms of venture business, legislation, relationship of business with the state and society, and forms and methods of state support of entrepreneurship are not sufficiently effective and need to be further developed. Unfortunately, this is confirmed by statistical data and research findings. The number of small enterprises has not reached the required minimum threshold, which is confirmed by their share in the GDP. Their number is not comparable with that of the developed countries; there is a high proportion of loss-making companies; their receivables and payables are rather high.

At the same time, we cannot ignore the inverse activity, such as growth in product and services revenue (8; 9; 36-38). The vast majority of these papers were published in the 2000-2010s (39-42). This resulted in the researchers' increased interest in the problem of relationship between business and the state, in the efficiency of small business state support, in the problems of small business and their solutions. The papers on these issues generally focus on the regional aspects, which indicates that, vast territories, sharp differentiation of social, economic and climatic conditions greatly influenced the situation (43-46).

With regard to the priorities of foreign researchers, they suggest that small business has become an integral part of the market economy in both the developed countries, and the countries of the Third World. The foreign researchers are also interested in various aspects of its development, but especially in increasing its efficiency rather than its formation and survival, in socio-economic aspects of its development, in the diversity of forms and types of business, in gender and family aspects, in business activities in high technology industries, such as IT-business (47-52).

Table 4

The hierarchy of journals on the number of papers on the topics studied.

The quantitative criterion	Number of journals that meet the criteria in the Russian academic literature	The proportion of journals that meet the criteria in the Russian academic literature (%)	Number of journals that meet the criteria in the foreign literature	The proportion of journals that meet the criteria in the foreign academic literature (%)
1	27	18,9	111	54
2-5	27	18,9	69	33,7
6-10	26	18,1	18	8,8
11-20	23	16,1	4	2
21-50	22	15,4	1	0,5
50 and over	18	12,6	2	1

Table 5

The hierarchy of journals on the number of subdivisions of the of the research topic in the papers

Number of subdivisions	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	13	15
Number of journals in Elibrary.ru and "Lan" databases	24	10	12	17	10	13	11	9	9	10	9	9	0
Proportion in per cent	16,8	7	8,3	11,9	7	9,1	7,7	6,3	6,3	7	6,3	6,3	0
Number of journals in Emerald, Cambridge Journals Online, EBSCO, ProQuest, Jstor, Bloomsbury Collections, Oxford Handbooks Online data bases	128	32	21	9	3	2	4	2	1	1	0	1	1
Proportion in per cent	62,4	15,6	10,2	4,3	1,5	1	2	1	0,5	0,5	0	0,5	0,5

The narrow specialization of foreign journals compared to the Russian ones is noteworthy. For example, 62.4% of the reviewed foreign publications, such as "Journal of Systems and Information Technology" (IT-

business), "International Journal of Contemporary Hospitality Management" (problems of tourist business) specialize in one category (53; 54), 16.8% of the Russian journals ("Business, Management and Law" - the theoretical aspects of the activities stated in the title of the journal) (55).

At the same time, the share of foreign journals that publish materials on a wide range of business issues (2 sub-topics and more) does not exceed 38%, while in Russia there are over 83% of such journals. Moreover, if you consider journals that publish materials on more than 10 sub-topics, this ratio will be 1% to 12.6%. These include the "Journal of Small Business and Enterprise Development", "Business History Review", "Vector of sciences. Togliatti State University", "Proceedings of the Bratsk State University", "Innovative Development of Economy Journal" (Table 5); (56-62).

The publications included in Elibrary.ru and "Lan," databases, most of which are Russian journals, have rather general content, while the journals in others databases are more specialized. In our opinion, this situation is determined by some specific factors, such as differences in the requirements to the magazine, the amount of commercial activity a journal conducts, difference in the number of publications in Russia and abroad, the quality of papers submitted to the journals for publication and conditions in which investigation are carried out.

It should be noted, that the academic community discusses the problems of small business in Russia much more intensively than abroad. The ratio of journals that pay considerable attention to the problems of small business (over 20 publications in a journal) in Russia and abroad is 1.5% to 28%; of journals regularly publishing such materials (from 6 to 20 publications in a journal) - 10.8% to 34.2%; of journals with up to 5 publications - 33.7% to 18.9%; of journals with few publications - 54% to 18.9% (Table 4).

Among the publications covering the problems of small business development most actively, we should mention "Journal of Small Business and Enterprise Development", "The Journal of Economic History", "International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research", "Business History Review", "Innovative Economy: Prospects for development and improvement", "Vestnik NSU. Series: Social and Economics Sciences", "Business and Economic Horizons", "Herald of Omsk University. Series "Economics", "Innovative development of economy", "Vector of Science of Togliatti State University", "Proceedings of the Bratsk State University", "Economics and Management of Innovative Technologies", "Economics and modern management: the theory and practice", "Journal of Economic Regulation", "Economic and social changes: facts, trends, forecast".

CONCLUSIONS

Thus, the analysis of the problem in this paper leads us to the following conclusions:

- research priorities in the field of small business in a particular country are determined by the problems of this sphere, by the specifics of the formation and development of entrepreneurial activity, by the role of the state in regulating social and economic processes, by historical, cultural and political traditions, and by the level of small business development and the economy in general;
- the analysis of small business development and cooperation with the state and society in Russia and abroad shows an insufficient level of communication among researchers from different countries, which is caused by language barriers, inaccessibility of literature in foreign languages, the differences in research methodology and approaches, and traditions of thinking;
  - in Russia, the development of small business is paid more attention to than abroad;
  - Journals published abroad have a clearer and narrower thematic specialization than most of their Russian counterparts.

Consequently, we should outline the following main trends in the development of small businesses and research in Russia:

- improving the regulatory framework of entrepreneurial activity and increasing the efficiency of state support of business,
- contributing to the improvement of its relations with society, improving its image and attractiveness;
- expanding academic contacts between Russian and foreign researchers working in the same field, also by means of academic mobility;
- increasing the availability of academic publications in foreign languages for both Russian and foreign researchers by integrating the activities of libraries

REFERENCES

1. Bescenny D.S. (2009). Rol' sub"ektov malogo i srednego predprinimatel'stva v ekonomikakh razvitykh stran [The role of small and medium-sized enterprises in the economies of developed countries]. Vestnik Omskogo Universiteta. Seriya Ekonomika [Omsk Scientific Bulletin. Economy series], 4, 56-58.
2. Saal T.R., Savenkova T.I. (2014). Innovatsii i potentsial razvitiya predprinimatel'stva v Estonii [Innovation and development potential of business in Estonia]. Innovatsionnoe razvitie ekonomiki [Innovative Development of Economy Journal], 6, 111.
3. The economic profile of the city of Riga. 2015, Available: [https:// www.riga.lv/RU/Channels/Riga_Municipality/informativie-materiali-ekonomiskais-profils-un-riga-skaitlos/default.htm](https://www.riga.lv/RU/Channels/Riga_Municipality/informativie-materiali-ekonomiskais-profils-un-riga-skaitlos/default.htm).
4. Business environment in Latvia. BALTICEXPORT. COM.2015. Available: [http:// balticexport.com /?article=uznemejdarbibas-vide-latvija&lang=en](http://balticexport.com/?article=uznemejdarbibas-vide-latvija&lang=en).

5. Lithuania among 17 world's most business-friendly countries, ahead of neighbors. Available: <http://www.baltic-course.com/eng/analytics/?doc=82773>.
6. Company registration: how to start business in Latvia? Available: <http://www.baltic-legal.com/latvia-company-formation-and-registration-eng.htm>.
7. Federal State Statistics Service of the Russian Federation. Available: <http://www.gks.ru>.
8. Rossijskij statisticheskij ezhegodnik 2014 (Russian Statistical Yearbook 2014) – M.: Federal State Statistics Service - P.101, 313,314, 318, 320, 323.
9. Maloe predprinimatel'stvo Rossii 2003 (Small Business of Russia 2003) - M.: Federal State Statistics Service, Collected papers. 2004-Table 12.
10. Ibid -Table 1.10-1.14.
11. Demograficheskij ezhegodnik Rossii.2014 (Demographic Yearbook of Russia. 2014). Available: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/population/demography/#.
12. Maloe predprinimatel'stvo Rossii 2003 (Small Business of Russia 2003) - M.: Federal State Statistics Service, Collected papers. 2004- Table 1.25-1.29.
13. Ibid -Table 3.1.
14. Rossijskij statisticheskij ezhegodnik 2014 (Russian Statistical Yearbook 2014) – M.: Federal State Statistics Service - P.648.
15. Kihlgren A. (2003). Small business in Russia-factors that slowed its development: an analysis. *Communist and Post-Communist Studies*, 36, 193–207.
16. O'Neal M. L. (2012). Comparative democratization and small business development in Russia's Regions 1991—2008. A dissertation submitted to Johns Hopkins University in conformity with the requirements for the degree of Doctor of Philosophy. Baltimore, Maryland, 419.
17. Small bank, big ambitions: Learning to lead at Promsvyazbank. (2014). *Strategic Direction*, 30(10), 1 – 4.
18. Loscocco K. A., Robinson J. (1991). Barriers to Women's Small-Business Success in the United States. *Gender and Society*, 5(4), 511-532.
19. Spence L.J., Jeurissen R., Rutherford R. (2000). Small Business and the Environment and the UK and the Netherlands: Toward Stakeholder Cooperation. *Business Ethics Quarterly*, 10(4), 945 – 965.
20. "Changing Development Concepts." How Creativity is Changing China. Wuwei, Li. London: Bloomsbury Academic, 2011. 47–62. Bloomsbury Collections. Web. 28 Oct. 2015. Available: <http://dx.doi.org/10.5040/9781849666565.ch-003>.
21. Charoensukmongkol P. (2015). Cultural intelligence of entrepreneurs and international network ties: The case of small and medium manufacturing firms in Thailand. *Management Research Review*, 38(4), 421-436.
22. Elenurm T., Alas R. (2009). Features of successful entrepreneurs in Estonia and changing organisational development challenges. *Baltic Journal of Management*, 4(3), 318 – 330.
23. Main developments in the Baltics during 2000-2012. (2013). Working Papers of Eesti Pank, 1, 6-12.
24. Shapiro D.M., Gedajlovic E., Erdener C. (2003). The Chinese family firm as a multinational enterprise. *The International Journal of Organizational Analysis*, 11(2), 105-122.
25. Sharma R.R., Lindsay V., Everton N. (2015). Managing institutional differences for international outsourcing success: The case of a small New Zealand manufacturing firm. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 22(3), 590-607.
26. Tang L., Shapira P., Meng Y. (2014). Developing an innovative materials enterprise in China: a nanotechnology small business case study. *Chinese Management Studies*, 8(2), 201 – 217.
27. Bondar' A.P. (2007). Etapy restruktizatsii differentsirovannogo holdinga iz malykh i srednikh predpriyatij [Stages of restructuring the differentiated holding of small and medium enterprises]. *Vestnik NSU. Seriya: Sotsial'no-ekonomicheskie nauki [Vestnik NSU. Series: Social and Economics Sciences]*, 7(10), 69-74.
28. Goosen E.V., Pakhomova E.O., Kostanyan L.L. (2010). Maly biznes: priznaki i napravleniya gosudarstvennoi podderzhki [Small Business: criteria and directions of state support]. *Vestnik Kemerovskogo Gosudarstvennogo Universiteta [Bulletin of Kemerovo State University]*, 4, 176-182.
29. Il'yasov A.V. (2006). Individualnoe predprinimatel'stvo kak samozanyatost' naseleniya [Individual business as a self-employment of the population]. *Vestnik Rostovskogo Gosudarstvennogo Universiteta Ekonomiki [Vestnik of Rostov State University of Economics]*, 1, 34-36.
30. Kumanin G.M. (2012). Problemy modernizatsii rossiyskoy ekonomiki v usloviyakh "gollandskoi bolezni" [Problems of modernization of the Russian economy in conditions of "Dutch disease"]. *Nauchnye issledovaniya ekonomicheskogo fakulteta [Scientific researches of economics department]*, 2, 1-22.
31. Dincer C., Dincer B. (2010). An investigation of Turkish small and medium-sized enterprises on-line CSR communication. *Social Responsibility Journal*, 6(2), 197 – 207.
32. Eriksonn L.T., Hultman J., Naldi L. (2008). Small business e-commerce development in Sweden – an empirical survey. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(3), 555 – 570.
33. Estapé-Dubreuil G., Torreguitart-Mirada C. (2010). Microfinance and gender considerations in developed countries: The case of Catalonia. *Management Research Review*, 33(12), 1140 – 1157.
34. Ibrahim A.B., Soufani K., Lam J. (2003). Family businesses training: a Canadian perspective. *Education + Training*, 45(8/9), 474 – 482.
35. Kim J.L.S., Ling Ch.S. (2001). Work-family conflict of women entrepreneurs in Singapore. *Women in Management Review*, 16(5), 204 – 221.

36. Maloe predprinimatel'stvo Rossii 2003 (Small Business of Russia 2003) - M.: Federal State Statistics Service, Collected papers. 2004- Table 1.38, 1.40, 1.54-1.56.
37. Maloe predprinimatel'stvo Rossii 2008 (Small Business of Russia 2008) Collected papers. - M.: Federal State Statistics Service, 2009.-Tab1e 41, 1.53, 1.60-1.63.
38. Nikiforov O.A. (2004). Razvitie malogo predprinimatel'stva Zapadnoy Sibiri (1990-1999 gody): avtoref.diss...dokt.istor.nauk [Development of small business in Western Siberia (1990-1999 years). Abstract of dissertation for the degree of doctor of historical sciences]. Krasnoyarsk, 52.
39. Abazova M.V., Kurmanov A.K. (2015). Pravovoe regulirovanie strakhovaniya predprinimatel'skogo riska [Legal regulation of entrepreneurial risk insurance]. Innovatsionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya [Innovative economy: prospects of development and improvement], 2, 8-11.
40. Akel'ev E.S. (2011). Investitsionno-finansovy mekhanizm venchurnogo biznesa v kontekste institutsional'noy teorii [Investment and financial mechanism of venture business in the context of institutional theory]. Vestnik TGU. Seriya Ekonomika [Tomsk State University Journal of Economics. Economy series], 342, 151-154.
41. Baranova N.A. (2015). Analiz suschestvuyuschikh metodik issledovaniya predprinimatel' skoy sredy v regionakh [The analysis of the current methods for the study of the business environment in different regions]. Ekonomika i politika [Economics and politics], 1, 8-13.
42. Yudenko M.N. (2009). Metodologicheskie printsipy issledovaniya institutsional'noi struktury predprinimatel'stva [Methodological principles of study of the institutional infrastructure of business]. Vestnik UGTU-UI. Seriya Ekonomika i upravlenie [Vestnik USTU-UI. Economy series and management], 6, 4-12.
43. Alieva A.B. (2015). Infrastruktura podderzhki malogo i srednego biznesa v Respublike Buryatiya [Infrastructure to support small and medium-sized businesses in the Republic of Buryatia]. Innovatsionnaya ekonomika: perspektivy razvitiya i sovershenstvovaniya [Innovative economy: prospects of development and improvement], 2, 22-24.
44. Anufrieva E.Yu., Grazhdankina O.A. (2003). Osnovnye cherty i problemy malogo predprinimatel'stva Altayskogo kraya [The main features and problems of small business in Altai Territory]. Izvestiya AltGU [The News of Altai State University], 2, 25-28.
45. Krakhmalev V.A., Tsomaeva I.V. (2011). Razvitie mekhanizmov podderzhki malykh innovatsionnykh predpriyatiy v promyshlennoy sfere deyatel'nosti [Mechanisms of small innovative industrial companies support]. Izvestiya AltGU [The News of Altai State University], 2-2, 285-291.
46. Dregalo A.A., Lukin Yu.F., Ulyanovsky V.I. (2009). Regional corruption in business. Economical and social changes: facts, trends, forecast, 4, 112-117.
47. van Akkeren J.K., Gavaye A.L.M. (1999). Factors affecting entry-level internet technology adoption by small business in Australia - evidence from three cases. Journal of Systems and Information Technology, 3(2), 33 – 48.
48. Billore S. (2011). Female immigrant entrepreneurship: Exploring international entrepreneurship through the status of Indian women entrepreneurs in Japan. International Journal of Gender and Entrepreneurship, 3(1), 38 – 55.
49. Gundolf K., Meier O., Missioner A. (2013). Transmission of family businesses in France. International Journal of Entrepreneurial Behaviour & Research, 19(1), 53 – 71.
50. Riquelme H. (2002). Commercial Internet adoption in China: comparing the experience of small, medium and large businesses. Internet Research, 12(3), 276 – 286.
51. Tillmar M. (2007). Gendered small-business assistance: lessons from a Swedish project. Journal of European Industrial Training, 31(2), 84-99.
52. Wojcik J. (2007). The Fate of Family Farming: Variations on an American Idea. University Press of New England, Hanover and London, 2004. Renewable Agriculture and Food Systems, 22(1), 74 – 75.
53. Boer A. (1992). The Banking Sector and Small Firm Failure in the UK Hotel and Catering Industry. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 4(2), 13-17.
54. Hopkins J.L. (2012). Can Facebook be an effective mechanism for generating growth and value in small businesses? Journal of Systems and Information Technology, 14(2), 131 – 141.
55. Zolotukhin A.V. (2015). Predprinimatel'skiy risk kak ekonomicheskaya i pravovaya kategoriya: sravnitelny aspekt [Business risk as economic and legal category: comparative aspect]. Biznes, menedzhment i pravo [Business, management and right], 1, 40-44.
56. Kaverzina L.A., Semkina Yu.V. (2011). Sistema kompleksnoy otsenki innovatsionnoy deyatel'nosti malykh predpriyatiy stroitelstva [An integrated system of assessment of innovation activities of small construction companies]. Trudy Bratskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Ekonomika i upravlenie [Works of Bratsk State University. Economy series and management], 1, 29-31.
57. Korotkova A.V. (2014). Kriterii otsenki effektivnosti sistemy ekonomicheskoy bezopasnosti biznesa [Criteria for assessing the effectiveness of economic security of business]. Innovatsionnoe razvitie ekonomiki [Innovative Development of Economy Journal], 6, 18-22.
58. Manova M.V. (2014). Sovremennye aspekty predprinimatel'skoi kultury [Modern aspects of entrepreneurial culture]. Vektor nauki TGU. Seriya Ekonomika i upravlenie [TSU Science Vector. Economy series and management], 4, 30-33.
59. Álvaro-Moya A. (2012). Historia Economica de la Empresa (An Economic History of the Firm). Barselona: Critica, 2009. Business History Review, 86(4), 811 – 813.

60. Ibbotson P., Moran L. (2005). The role of banks in the evolution of small entrepreneurial Irish firms. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 12(4), 556 – 563.
61. Ownick M. (2006). *A Nation of Realtors: A Cultural History of the Twentieth-Century American Middle Class*. Durham, N.C.: Duke University Press, 2005. *Business History Review*, 80(1), 180 – 182.
62. Smallbone D., Xiao J., Xu L. (2008). Developing the small business market for business development services in Chengdu: Policy issues and priorities. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(4), 656 – 674.

OPTIMIZATION OF LOGISTICS COSTS AT DIRECT SUPPLY CHAIN WITH AUTOMOBILE DISPATCHES

Egor S. Khoruzhenko¹, Sergey. M. Mochalin², Grigory G. Levkin³

¹PhD. S., ²Doctor of Sciences, ³PhD in Veterinary Science (Russia)

^{1 2} Siberian State Automobile and Highway Academy, ³Omsk State Transport University (Russia)

e-mail: lewkin_gr@mail.ru

ABSTRACT

OBJECTIVE: The assigned task of this paper is to develop a model that will allow scheduling the delivery process of goods by road by motor transport in direct supply chains. Fundamental factors taken into account in the model are time of delivery and compliance and number of goods which need to deliver.

METHODS: The assigned task of this paper is to develop a model that will allow scheduling the delivery process of goods by road in direct supply chains for current planning. Basically factors which taken into account in the model are time of delivery and compliance with certain sequence. The main objective of this model is to deliver goods in direct SC in compliance to get current plan of transport and warehousing costs. Thus, the model describes the functioning of the direct SC.

RESULTS: Designed a mathematical model describing the process of cargo delivery in the direct SC in is designed, which allowing to obtain shift year delivery plan.

CONCLUSION: The developed model is the solution of urgent problems of planning and analysis of the processes of transport and warehousing services. Usage of this model in practice allows you to simulate the flow of transport and storage processes within for operational current planning that allows you to make more informed management decisions thereby increasing the efficiency of the whole system of supply chain management. A mathematical model describing the process of cargo delivery and warehousing in the direct SC designed, allowing obtaining shift-year delivery plan.

Keywords: supply chain management, logistics, motor transport.

INTRODUCTION

Almost any level of logistical service can be achieved if a firm is willing to commit the required resources. In today's operating environment, the limiting factor is economics, not technology. For example, a dedicated inventory can be maintained in close geographical proximity to a major customer. A fleet of trucks can be held in a constant state of delivery readiness. To facilitate Order Processing, dedicated communications can be maintained on a real-time basis between a customer and a supplier's logistical operation. Given this high state of logistical readiness, a product or component could be delivered within minutes of identifying a customer requirement. Availability can be even faster when a supplier agrees to consign inventory on site at a customer's facility, eliminating the need to perform logistical operations when a product is required. The Logistics to support consignment is completed in advance of the customer's need for the product. From this it follows that the initial data for both external and internal environment of the service system SC impose certain restrictions in addition simulated the transport organization warehouse processes (1). From this it follows that the initial data for both external and internal environment of the SC service system impose certain restrictions in addition to emulate a transport organization and warehouse processes. To increase the effectiveness of the system of transport services SC at the current scheduling is necessary to compare the set of input data and trace their dynamics (2). These actions with the system approach and the discrete nature of the processes allow us to classify and evaluate the system of transportation and warehousing, on the basis of the models of its functioning at any time of the planning period and thus calculate the value of its work, which correspond to reality.

It should emphasized that statistic of eventual result in the SC should be performed out exclusively from the point of view of a complex a systematic approach rather than by optimizing the performance of individual of its subsystems, because a lack of consistency within a single SC can lead to significant loss of overall efficiency.

Thus, reviewing of the transportation and warehousing in service systems SC, we should not set ourselves the task of optimization of transport work studying it separately from the inventory management system (3). As long as this decision in making an assessment of financial results is not the best (the good one). In today's market conditions is very important that the SC provides the flexibility to respond to changes in demand. In this regard, we need to understand how shift in demand effect on the configuration of the SC and the organization of transportation and warehousing.

In the case as the budget calculation of transportation and warehousing, requires a clear and regulated rationale for decisions. Incorrect definition of natural parameters of transport and warehouses leads to what obtained on the basis of their values of economic parameters and financial results also do not correspond to reality(4). Therefore, in the current market conditions relevant question of improving the accuracy of planning analysis and economical evaluation of the functioning of transportation and warehousing and a huge practical significance acquire methods perspective analysis when there is a need for management decision-making subject to the evaluation of all possible situations and making a select from one of several alternatives (5). In this work we aimed to develop a model that will allow to plan and manage of supply shipments at cargo dispatches.

MATERIAL AND METHODS

Approach to building a model of the construction of transport and storage costing namely costs and storage in direct SC is that the fundamental factor influencing for the configuration of the transport and storage costs, is the size of ordered goods, which offered for transportation. This factor, in turn, depends on the volume of consumption in the reporting day, and of the current commodity-supply in warehousing (6). Statement of the problem of model construction is as follows: there is a direct SC, in which occurs the delivery between the central and several peripheral warehouses, with the possibility of creating a place of insurance stock and current stock. In the central warehouse is located homogenous cargo (7). Daily in service system SC occurs calculation the size of the order for each of the peripheral points (points of sale), based on an assessment of factors affecting it, namely the need for the product and its current stock. Due to the fact that system can vary the number of participants, namely the number of items unloading of goods, and hence configuration of the system can comply with both the radial transport scheme and single-route.

To facilitate handling efficiency, products in the form of cans, bottles, or boxes are typically combined into larger units. This larger unit, typically called the master carton, provides two important features. First, it serves to protect the product during the logistical process. Second, the master carton facilitates ease of handling, by creating one large package rather than a multitude of small, individual products. For efficient handling and transport, master cartons are typically consolidated into larger unit loads (8). The model parameters are deterministic, character of the transport process is discrete and the direct SC is linearly ordered structure (9).

When effectively integrated into an enterprise's logistical operations, warehousing, materials handling, and packaging facilitate the speed and overall ease of product flow throughout the logistical system. In fact, several firms have developed processes to move product assortments from manufacturing plants directly to retail stores with limited intermediate handling (10).

The model parameters are deterministic, character of the transport process is discrete and the direct SC is linearly ordered structure.

The following designations are stated in the mathematical model:

1. Initial data:

S_n – quantity of consignments in request, n – sequence number of consignment, $n=1,2,3,\dots,N$, where N – total quantity of consignments within one request;

q – capacity of the automobile, tons;

q_γ – actual load capacity of the automobile, tons;

γ – static coefficient of capacity utilization;

V_m – average technical velocity, kilometers per hour;

t_l – loading time, hours;

t_u – unloading time, hours;

l_r – route length, kilometers;

P_l – central loading posts;

P_u – quantity of unloading posts, r -sequence number of post, $r=1,2,\dots,R$, piece;

A_q – quantity of automobiles, units;

T_t – time on duty, hours.

l_r – route length, kilometers;

l_{wh} – haulage without cargo, kilometers;

l_{wc} – haulage with cargo, kilometers;

l_{zf} – zero haulage, f – sequence number of zero haulage, $f=1,2,\dots,F$, kilometers;

D_{cr} – distance between central loading post and r -sequence post, kilometers;

q_{si} – daily sales in r -sequence post, tons;

C_{km} – tariff rate for one kilometer of automobile mileage, rubbles;

C_s – storage costs per ton of product per day, rubles;

C_h – tariff rate for 1 hour of automobile work, rubles;

QC_{ij} – current stock value, tons;

2. Calculation part:

q_z – size of party for deliver, tons.

$$q_z = \begin{cases} q_{\gamma mc}, & \text{if } 0 < (q_{si} - QC_{ij})/q_\gamma < 1 \\ 2 q_{\gamma mc}, & \text{if } 1 < (q_{si} - QC_{ij})/q_\gamma < 2 \\ n q_{\gamma mc}, & \text{if } n - 1 < (q_{si} - QC_{ij})/q_\gamma \end{cases} \quad (1)$$

$QC_{ij} + 1$ – second and subsequent days of planning the size of the current stock, tons.

$$QC_{ij} + 1 = QC_{ij} \cdot q_z - q_{si}, \quad (2)$$

Q_{Σ} – total cargo value, tons.

$$Q_{\Sigma} = \sum_{z=1}^n q_z, \quad (3)$$

Q_{cpp} - the maximum possible number of goods that can be shipped from P_i , tons;

$$Q_{cpp} \geq \sum_{z=1}^n q_z \quad (4)$$

Z_i - quantity of hauls, units.

$$Z_i = \frac{q_z}{q_y}, \quad (5)$$

T_i - time of vehicle operation on the i -branch system, hours.

$$(6) \quad T_i = (2D_{cr \rightarrow i} / v_m) + t_i + t_u \cdot Z_i$$

L_i - time of vehicle operation on the i -branch system, kilometers.

$$L_i = 2D_{cr \rightarrow i} \cdot Z_i,$$

L_t - total mileage, kilometers.

$$L_t = \sum_{i=1}^n L_i \cdot D_{cr}, \quad (7)$$

T_t – total time on duty, hours.

$$T_t = \sum_{i=1}^n T_i \frac{D_{cr}}{v_m}, \quad (8)$$

Z_{ch} - total mileage costs, rubles;

$$Z_{ch} = L_t \cdot C_{km}, \quad (9)$$

Z_h - total time on duty costs, rubles;

$$Z_h = T_t \cdot C_h, \quad (10)$$

Z_{hpij} - storage costs on every i – storage point, rubles;

$$Z_{hpij} = Qc_{ij} \cdot C_s \quad (11)$$

Z_h - total storage costs, rubles;

$$Z_h = \sum_{i=1}^n Z_{hpij} \quad (12)$$

Z_t - total transport and storage costs, rubles;

$$Z_t = Z_{ch} + Z_{hpij} \quad (13)$$

The following limitations and conditions are accepted in the model:

1. Accepted limitation on the quantity of automobiles. According to the conditions of the model designed, there must be one automobile in SC:

$$Aq = 1 \quad (14)$$

2. Accepted limitation on the quantity of loading posts:

$$Pl = 1 \quad (15)$$

3. Accepted limitation on the quantity of unloading posts:

$$Pu = 5 \quad (16)$$

4. Accepted limitation on the system's capacity. Capacity of SC must be more or equal to fact capacity, and fact capacity must be more or equal to total order volume.
5. Accepted condition of compatibility observance for working hours of automobile and working hours of SC. Working hours of automobile must be less or equal to working hours of SC.
6. Accepted condition of compatibility observance for working hours of consigner, consignee and automobile. Working hours of automobile must be more or equal to the beginning of working hours of consigner and consignee and less or equal to the finish of working hours of consigner and consignee.
7. Accepted condition of compatibility observance for time of finish of the last unloads of the last consignment and working hours of consignee.

DISCUSSION

In modern terms the great major of logistic vendors consequence of imperfect organization of the delivery, carelessness of vendors, problems in communication and imperfections of inventory management is the failure of delivery "just in time" that can lead to decreased quality of logistics services, the failure of production, loss of goodwill and etc.

It is necessary to plan all logistics operations in space and time in order to organize effective delivery. For a supplier that provides critical and customized components, the demand closely depends on, and hence is susceptible to, the variation of the final product demand. In the automotive industry, unstable and uncertain domestic volume of individual models is cited as one of the biggest challenges faced by manufacturers due to increased consumer choices. In addition, we can see that the conception of logistics has no relationship with organization, which is the opposite of supply chain, since supply chain is made up of multiple organizations, usually companies. An important issue in supply chain management is that companies will not seek to achieve cost reductions or profit improvement at the expense of their supply chain partners but rather seek to make the supply chain as a whole more competitive.

CONCLUSION

The developed model is the solution of urgent problems of planning and analysis of the processes of transport and warehousing services. Usage of this model in practice allows you to simulate the flow of transport and storage processes within for operational current planning that allows you to make more informed management decisions thereby increasing the efficiency of the whole system of supply chain management. A mathematical model describing the process of cargo delivery and warehousing in the direct SC designed, allowing to obtain shift-year delivery plan.

REFERENCES

1. Christopher, M. Logistics and Supply Chain Management, 2010, pp 138.
2. Mochalin S.M., Milyaeva V.A. Selection of macrologistical interaction form in terms of frontier cooperation considering Omsk region and frontier areas of Kazakhstan / International Journal of Advanced, vol. 3, no. 2, (2013) c.34.
3. Ivanov, D. L. Supply Chain Management, 2009. pp 660.
4. Waters D logistics and supply chains, 2003, pp 530.
5. Chebakova, E. O. Feasibility planning the transport process in the supply chain, 2009, pp 320.
6. Mochalin S.M., Tyukina L.V. Features of application of logistic principles in organization of cargo delivery by road / SibADI Bulletin, Vol. 1. (2014). P. 20-24.7.
7. Kabanec D.U. Methodical instructions for practical training in the discipline «theory of transport processes and systems " for bachelors profile "Organization and Management of Transportation " full-time education, 2009 pp 38 c.
8. Goetschalckx M. Supply Chain Engineering Springer, 2011. — (International Series in Operations Research & Management Science, Vol. 161).
9. Vasiliev N.M. Road transport : the organization and efficiency , 2010, pp 320
10. Milaev V. I. International Journal of Advanced, vol. 3, no. 2, (2013) c.34. Studie. St. Louis, Missouri 63118,
11. Khoruzhenko E. S. I euroasia scientific journal vol. 4, no. 2, (2015) pp 121.
12. Mochalin S.M., Tyukina L.V. Features of application of logistic principles in organization of cargo delivery by road / SibADI Bulletin, Vol. 1. (2014). P. 20-24.

ORGANIZATION OF TRANSPORT LOGISTICS BASED ON THE CONCEPTS OF JIT AND JIS

¹Sergey Mochalin, Lyudmila Tyukina, ²Valeria Milyaeva, ³Grigory Levkin
¹Siberian State Automobile and Highway Academy (Russia)
²National Research University Higher School of Economics (Russia)
³Omsk State Transport University (Russia)
e-mail: lyudmila.omsk@mail.ru

ABSTRACT

In the article the relevance of the development and the implementation of logistics concepts "just in time" and "just-in-sequence", the necessity of application of these concepts in the practice of planning, organizing and management processes of cargo delivery are substantiated. According to logistics concepts "just in time" and "just-in-sequence" the classification of supply chain management is represented. The characteristic of mono- and polyconsignment supplies is given. A mathematical model of the process of cargo delivery in the direct supply chain in terms of using JIT and JIS allowing to obtain shift-daily delivery plan is described.

РЕЗЮМЕ

В статье обоснована актуальность развития и реализации логистических концепций «точно в срок» и «точно в последовательности», необходимость применения данных концепция в практике планирования, организации и управления процессами доставки грузов. Представлена классификация цепей поставок с учетом логистических концепций «точно в срок» и «точно в последовательности». Дается характеристика моно- и полипартионной доставки. Описана математическая модель процесса доставки грузов в прямой цепи поставок в условиях применения концепций «точно в срок» и «точно в последовательности», позволяющая получить сменно-суточный план доставки.

INTRODUCTION

In terms of competition the adaptation to the customers' interests requires timely response to these requests from carriers. It leads to improving the quality of service, minimizing the order execution time and strict adherence of the delivery schedule. The focus must be on the customer order execution process. [6]

Delivery of products from producer to consumer "just in time" and "just-in-sequence" at a minimum cost of freight and material resources is the basis of transport logistics. The need to develop and implement the JIT and JIS concepts during transportation has appeared in consequence with the connection of delivery process by a certain time and a certain sequence. After some investigation of applications for the delivery of goods in [8], it was found that the main consumers' requirement for shipping transportation services is the implementation of the timing and sequence of the order: delivery of goods "just in time", "just-in-sequence".

Thus, the process of delivery in compliance with the conditions presented is in the spotlight of logistical management [7].

Currently, different approaches are used to solve problems of management and organization of the transport process with the use of logistic principles [4,5]. Despite some positive results, the of the transport process planning problems are solved without taking into account all the requirements producible by participants of delivery process. Such logistics concepts like JIT and JIS allow to take into account the customers' requirements in delivering the goods "just in time" and "in sequence" when scheduling.

In Russia, the concepts of JIT and JIS used in transport logistics and distribution.

Since May 2003, JSC "Severstal" started to supply metal-roll to the LLC "Caterpillar Tosno" on the principle of JIT, i.e. the customer as needed in a particular material. In addition, in Russia JIT supply system is provided by the company Master-snab, a leading supplier of industrial equipment and the leader in integrated supply in markets of Tver and Moscow regions. The company "EUROSIB-Logistics" offers JIT delivery system for automotive components and large-diameter pipes. In the field of construction of the Russian-Czech construction company «U-Group» offers its services to clients in the design and construction using prefabricated steel structures using JIT [11]. Bo Andersson, the president of AvtoVAZ, believes that the introduction of the concepts of JIT and JIS, would reduce the term from the date of delivery of automotive components to be mounted on the car trade; free storage space that can be redeveloped; to reduce over-production, reduce waste and unreasonable traffic. Ultimately, the company can achieve a substantial reduction in the cost of production. [12]

IDENTIFICATION OF SUPPLY CHAINS IN TERMS OF JIT AND JIS

The consequence of imperfect organization of the delivery process, carelessness of vendors, problems in communication and imperfections of inventory management is the failure of delivery "just in time" and "just-in-sequence" that can lead to decreased quality of logistics services, the failure of production, loss of goodwill and etc.

It is necessary to plan all logistics operations in space and time in order to organize effective delivery.

However, before planning logistics activities for the delivery of cargo and schedule, it is necessary to identify the supply chain (SC) on the basis of classification criteria. There are different approaches to the classification of SC. Classification of the supply chains, given in [10] is based on affiliations between participants; in [1] the classification is based on the multiplicity of application to vehicle capacity and types of branches of the system in which they operate; the basis of the classification given in [2,3] is the complexity of behavior of participants in the SC, the SC hierarchy. Thus, the SC can be generally grouped by the following characteristics: by mean for functional areas; by the structure of functional areas; by territorial boundaries. However, the approaches to the classification of the SC mentioned above do not include special features of the transport process of delivery of goods by road, for example, the regularities of transport process, multi-link structure of SC, the intensity of cargo flows in the SC, capacity of SC, etc. According to the studies [8] it is ascertained that supplies can be divided as mono- and polyconsignment.

Monoconsignment supply is delivery of cargo which is implemented within request for one consignment.

Polyconsignment supply is delivery in which the declared volume of cargo is shipped in several ($n, n > 1$) consignments.

For example, according to the request the cargo is to be delivered to consignee. Total volume of cargo is 80 tons, but 20 tons must be delivered until 10.00 am, 30 tons – until 14.00 pm, 30 tons – until 18.00 pm. Thus, the delivery will be implemented in several consignments:

- First shipment – 20 tons – until 10.00 am;
- Second shipment – 30 tons – until 14.00 pm;
- Third shipment – 30 tons – until 18.00 pm.

These types of supply can be classified according to the following characteristics of through-passing material flow in accordance with the terms of the request, see Table 1.

Implementation of delivery on the principles of JIT and JIS is possible when there is a schedule of the SC, which takes into account all conditions and restrictions. Existing models and algorithms for scheduling the delivery process of goods in direct SC do not fully correspond with the concepts of JIT and JIS [3]. Presently, there is no model or algorithm for scheduling the delivery process of goods in direct SC based on the concepts of JIT and JIS in urban environment. Therefore there is a necessity for creation of a model and development of the algorithm.

THE DESCRIPTION OF MATHEMATICAL MODEL

Formulation of the problem of constructing the model is as follows: there is a direct SC with one loading center and one unloading center, the system is running one vehicle (automobile). Daily the goods are delivered within the system on the concept of JIT and JIS. As a result, the time and sequence of delivery for each consignment is different.

The assigned task of this paper is to develop a model that will allow scheduling the delivery process of goods by road on the basis of the concepts of JIT, JIS in direct supply chains. Fundamental factors taken into account in the model are time of delivery "on time" and compliance with certain sequence. The main objective of this model is to deliver goods in direct SC in compliance with JIT and JIS concepts. Thus, the model describes the functioning of the SC.

The model parameters are deterministic, character of the transport process is discrete, as proved by Professor V.I. Nikolin and the direct SC is linearly ordered structure, the transport scheme in the SC is pendulum route with unloaded reverse hauls.

The following designations are stated in the mathematical model:

1. Initial data:

Sn – quantity of consignments in request, n – sequence number of consignment, $n=1,2,3,\dots,N$, where N – total quantity of consignments within one request;

T_{ot}^1 – consigner's opening time, hours;

T_{ct}^1 – consigner's closing time, hours;

T_{ot}^2 – consignee's opening time, hours;

T_{ct}^2 – consignee's closing time, hours.;

T_{ot}^3 – beginning time of work for automobile, hours;

T_{ct}^3 – finish time of work for automobile, hours;

Q_o^{Sn} – ordered volume for n -th consignment, tons;

T_{jj} – j -th time of delivery «just-in-time» for n -th consignment, $j=1,2,\dots,J$, hours. (depending on the conditions of the request time of delivery «just-in-time» can be time of beginning or time of finish of n -th consignment delivery);

T_{id}^{Sn} – delivery finish time of n -th consignment (until this time the delivery of n -th consignment must be finished according to the consignee's request), hours;

T_{bd}^{Sn} – delivery beginning time of n -th consignment (this time the delivery of n -th consignment must begin according to the consignee's request), hours;

t_l – loading time, hours;

t_u – unloading time, hours;

l_r – route length, kilometers;

l_{wh} – haulage without cargo, kilometers;

l_{wc} – haulage with cargo, kilometers;

l_{zf} – zero haulage, f – sequence number of zero haulage, $f=1,2,\dots,F$, kilometers;

Table 1

Classification of supply chains in terms of JIT and JIS

No	CLASSIFICATION CRITERIA	DESCRIPTION
1	Quantity of SC links(N)	- without intermediaries– directSC, ($N=1$); - including intermediaries– echelonSC($N>1$).
2	Intensityof material flow in the SC(Q_{mt})	- if $Q_{mt} < W_{ts}$, then $A_v = 1$; Q_{mt} – intensity of material flow, W_{ts} – output of transport system, A_v – required quantity of vehicles; - if $Q_{mt} > W_{ts}$, then $A_c > 1$; - if $Q_{mt} = Q_{cs}$, then $T_d = 1$, Q_{cs} – capacity of SC system; T_d – required quantity of days for delivery implementation; - if $Q_{mt} > Q_{cs}$, then $T_d > 1$.
3	Quantity of consignments in supply within one request (S_n). $S_n = 1, 2, 3, \dots, k$, where k – quantity of consignments within one request	- if $S_n = 1$, then supply is monoconsignment; - if $S_n > 1$, then supply is polyconsignment
4	Volume of cargo in one consignment (Q_{oc})	- with fixed volume of cargo in one consignment– $Q_{oc} = const$; - with unfixed volume of cargo in one consignment– $Q_{oc} \neq const$.
5	Consignee's latency period for next consignment (TS_{lp})	- with equal latency period $TS_{lp} = const$, i – sequence number of consignment n – lastconsignment; - with different latency period $TS_{lp} \neq const$.
6	Vehicle's latency period for the beginning of consignment implementation ($t_{lp.a}$)	- without latency period $t_{lp.a} = 0$; i – sequence number of consignment n – lastconsignment; - with equal latency period $t_{lp.a} = const$; - with different latency period $t_{lp.a} \neq const$
7	Time limitation for start and finish of consignment delivery (TL)	- with time limitation for start of consignment delivery (To.d.) - $TL = To.d.$; - with time limitation for finish of consignment delivery (Tcd.) - $TL = Tcd$; - with time limitation for start and finish of consignment delivery- $Tod = TL, Tcd = TL$.
8	Nomenclature of cargo (H_i – nomenclature of i -th consignment) characterized by the number of cargo nomenclature units in the i -th consignment. This feature is important to comply with the terms of delivery on the concept of JIS. For the i -th number of the consignment the nomenclature may be different	- $H_i = 1$ – monocargo; - $H_i > 1$ – polycargo.

q – capacity of the automobile, tons;
 A_q – quantity of automobiles, units;
 V_m – average technical velocity, kilometers per hour;
 P_i – quantity of loading posts, p -sequence number of post, $p=1, 2, \dots, P$, piece;

P_u – quantity of unloading posts, r -sequence number of post, $r=1,2,\dots,R$, piece;
 T_d – time on duty, hours.

2. Calculation part:

R_{sc} – rhythm of work of loading and unloading posts:

$$R_{sc} = \frac{t_{l-u}}{P_{l-u}}, \quad (1)$$

T_{sc} – supply chain working time, hours

$$T_{sc} = T_{ct}^2 - T_{ot}^1 \quad (2)$$

Z_{cmax} – maximum quantity of car-hauls, which can be serviced on post with rhythm R :

$$Z_{cmax} = \left[\frac{T_{sc}}{R_{sc}} \right], \quad (3)$$

W_c – capacity of SC, tons.

$$W_c = Z_{cmax} * q * \gamma \quad (4)$$

Z^{Sn} - quantity of hauls for n -th consignment, $y=1,2,3,\dots,Y$.

$$Z^{Sn} = \left[\frac{Q_o^{Sn}}{q} \right] \quad (5)$$

Z_c^M - maximum possible quantity of hauls in SC:

$$Z_c^M = \left[\frac{T_{sc}}{t_t} \right], \quad (6)$$

W_c^f – fact capacity of SC, tons.

$$W_c^f = Z_c^M * q * \gamma, \quad (7)$$

Q_o^t - total volume of all consignments in order:

$$Q_o^t = \sum Q_o^{Sn}, \quad (8)$$

t_{wc} - time of haul with cargo, hours;

$$t_{wc} = \frac{l_w}{V_T} \quad (9)$$

t_c - time of haul, hours;

$$t_c = \frac{l_c}{V_T} + t_{l-u} \quad (10)$$

t_h - time of haul without cargo, hours;

$$t_h = \frac{l_{wh}}{V_T} \quad (11)$$

t_t - time of turnaround, hours;

$$t_t = \frac{l_r}{V_T} + t_{l-u} \quad (12)$$

$t_{z.}$ - time of zero haulage, hours:

$$t_{z.} = \frac{l_{z.}}{V_T} \quad (13)$$

t_{od1}^{Sn} - time of beginning of 1-th load in n -th consignment:

$$t_{od.1}^{Sn} = T_{jit} - t_{wc.} - t_l - (Z - 1) * t_t, \quad (14)$$

$t_{od.i}^{Sn}$ - time of beginning of i -th load n -th consignment, $i=2,3,\dots,l$, где l – quantity of loads in n -th consignment, hours:

$$t_{od.i}^{Sn} = t_{od1}^{Sn} + (i - 1) * t_t, \quad (15)$$

$t_{ctd.i}^{Sn}$ - time of finish of i -th load n -th consignment, hours

$$t_{ctd.i}^{Sn} = t_{od.i}^{Sn} + t_t, \quad (16)$$

$t_{ou.k}^{Sn}$ - time of beginning of k -th разгрузки n -th consignment, $k=1,2,3,\dots,K$, где K – quantity of unloads in n -th consignment, hours;

$$t_{ou.k}^{Sn} = t_{ctd.i}^{Sn} + t_{wc} \quad (17)$$

$t_{ctu.k}^{Sn}$ - time of finish of k -th load in n -th consignment, hours

$$t_{ctu.k}^{Sn} = t_{ou.k}^{Sn} + t_u \quad (18)$$

$t_{owc.b}^{Sn}$ - time of beginning of b -th haul with cargo in n -th consignment, $b=1,2,3,\dots,B$, where B is the last haul with cargo in n -th consignment, hours

$$t_{owc.b}^{Sn} = t_{ctd.i}^{Sn} \quad (19)$$

$t_{ctwc.b}^{Sn}$ - time of finish of b -th haul with cargo in n -th consignment, hours

$$t_{ctwc.b}^{Sn} = t_{owc.b}^{Sn} + t_{wc} \quad (20)$$

t_{owhd}^{Sn} - time of beginning of d -th haul without cargo in n -th consignment, $d=1,2,3,\dots,D$, where D is the last haul without cargo in n -th consignment, hours;

$$t_{owhd}^{Sn} = t_{ctu.k}^{Sn} \quad (21)$$

$t_{ctwh.d}^{Sn}$ - time of finish of d -th haul without cargo in n -th consignment, hours;

$$t_{ctwh.d}^{Sn} = t_{owhd}^{Sn} + t_{wh} \quad (22)$$

t_{wCS} – time of withdrawal of automobile from car station, hours

$$t_{wCS} = t_{od1}^{S1} - t_z. \quad (23)$$

t_{re} – time of return of automobile to car station, hours

$$t_{re} = t_{ctwh1}^{S1} + t_z. \quad (24)$$

The following limitations and conditions are accepted in the model:

1. Limitation on the quantity of automobiles. According to the conditions of the model designed, there must be one automobile in SC:

$$Aq = 1 \quad (25)$$

2. Limitation on the quantity of loading posts:

$$P_l = 1 \quad (26)$$

3. Limitation on the quantity of unloading posts:

$$P_u = 1 \quad (27)$$

4. Limitation on the system's capacity. Capacity of SC (W_c) must be more or equal to fact capacity, and fact capacity must be more or equal to total order volume.

5. Condition of compatibility observance for working hours of automobile and working hours of SC. Working hours of automobile must be less or equal to working hours of SC.

6. Condition of compatibility observance for working hours of consigner, consignee and automobile. Working hours of automobile must be more or equal to the beginning of working hours of consigner and consignee and less or equal to the finish of working hours of consigner and consignee.

7. Condition of compatibility observance for time of beginning of the first load of the first consignment and working hours of automobile. Time of beginning of the first load of the first consignment must be less or equal to finish of working hours of automobile and more or equal to beginning of working hours of automobile.

8. Condition of compatibility observance for time of finish of the last load of the last consignment and working hours of consignee. Time of finish of the last load of the last consignment must be less or equal to finish of working hours of consignee and more or equal to beginning of working hours of consignee.

9. Condition of compatibility observance for time of beginning of delivery of n -th consignment and time of beginning of delivery next consignment $n+1$ time of beginning of delivery of n -th consignment must be less than time of beginning of delivery next consignment $n+1$.

10. Time of beginning of i -th load consignment must be less or equal to difference between time of beginning of load $i+1$ and time of turnaround.

It should be noted that the limitation on the quantity of automobiles in the SC, the quantity of loading posts, the quantity of unloading posts, the system's capacity must be implemented at the stage of forming a delivery schedule, because in the case of not implementing at least one of the limitations implementation of the schedule of the SC is obviously impossible. Another calculation model considering mechanisms of transportation and delivery processes in such transportation scheme must be designed.

CONCLUSION

Summarizing the results of the research we can state the following conclusions:

1. The necessity of application logistics principles of JIT and JIS in the practice of planning, organizing and controlling processes of delivery is substantiated. Topicality of development and implementation of the "just in time", "just-in-sequence" concepts in transport logistics is due to the fact that in only in such a system the process of delivery becomes manageable. Such system improves relationship with customers, the market position of the companies, their financial condition and increases competitiveness.

2. The classification of mono- and polyconsignments supplies according to certain parameters is given. All SC (mono- and polyconsignment supplies) are characterized by certain classification features that must be considered when planning the system of delivery of cargo;

3. A mathematical model describing the process of cargo delivery in the direct SC in terms of JIT and JIS is designed, allowing to obtain shift-daily delivery plan.

REFERENCES

1. Albrecht M. Supply Chain Coordination Mechanisms: New Approaches for Collaborative Planning Springer, 2010.
2. Anbuudayasankar S.P., Ganesh K., Mohapatra S. Models for Practical Routing Problems in Logistics: Design and Practices. Springer International Publishing, Switzerland, 2014.
3. Chopra S., Meindl P. Supply Chain Management: Strategy, Planning and Operations Pearson, 2008. — 3rd ed
4. Goetschalckx M. Supply Chain Engineering Springer, 2011. — (International Series in Operations Research & Management Science, Vol. 161).

5. Lukinskiy V., Lukinsky V. FORMATION OF FAILURE MODELS FOR THE EVALUATION OF THE RELIABILITY OF SUPPLY CHAINS // *Transport and Telecommunication*. 2015. Vol. 16. No. 1. P. 40-47.
6. Lukinskiy V., Lukinsky V., Churilov R. Problems of the supply chain reliability evaluation // *Transport and Telecommunication*. 2014. Vol. 15. No. 2. P. 120-129.
7. Lukinskiy V., Lukinsky V., Zamaletdinova D. A. The Transport-Logistics Operations Performance Evaluation in Supply Chain, in: *The 1st International Workshop on Innovation for Logistics*. Италия: Logistica Ricerca e Sviluppo, 2013. P. 15-20.
8. Mochalin S.M., Tyukina L.V. Features of application of logistic principles in organization of cargo delivery by road / *SibADI Bulletin*, Vol. 1. (2014). P. 20-24.
9. Mochalin S.M., Milyaeva V.A. Selection of macrologistical interaction form in terms of frontier cooperation considering Omsk region and frontier areas of Kazakhstan / *International Journal of Advanced* , vol. 3, no. 2, (2013) с.34.
10. VonBertalanffyL., *General Systems Theory*, George Braziller, New York, 1968, ch.I и VII.
11. Just-in-time, available at: <http://www.up-pro.ru/encyclopedia/just-in-time.html>
12. JSC AvtoVAZ, available at: <http://www.avtovaz.ru/>

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ ПРІОРИТЕТІВ РОЗВИТКУ ТА РЕФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Кушнірук Мирослав Васильович
 Вище професійне училище № 13, м. Івано-Франківськ, викладач (Україна)
 e-mail: myroslav777k@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Прискорення науково-технічного прогресу, розвиток ринкових відносин, інтеграція України в європейський економічний і освітній простір, інші чинники зумовлюють потребу вдосконалення підготовки сучасного конкурентоздатного робітника. Це підвищує вимоги до професійної освіти, яка наприкінці XX – на початку XXI ст. перетворилася у важливий соціальний інститут, що забезпечує формування фахової компетентності та особистісний розвиток молоді особистості.

Ключові слова: культура професійної діяльності, культура праці, професійно-технічний навчальний заклад, учень, викладач, майстер виробничого навчання, кваліфікований робітник, професійно-технічна освіта.

РЕЗЮМЕ

Ускорение научно-технического прогресса, развитие рыночных отношений, интеграция Украины в европейское экономическое и образовательное пространство, другие факторы обуславливают необходимость совершенствования подготовки современного конкурентоспособного рабочего. Это повышает требования к профессиональному образованию, которое в конце XX - начале XXI в. превратилось в важный социальный институт, обеспечивающий формирование профессиональной компетентности и личностное развитие молодой личности.

Ключевые слова: культура профессиональной деятельности, культура труда, профессионально-техническое учебное заведение, ученик, преподаватель, мастер производственного обучения, квалифицированный рабочий, профессионально-техническое образование.

ABSTRACT

The acceleration of the technological progress, the development of market relations and Ukrainian integration into the European economical and educational environment, and also other factors contribute that we need to improve our training technique of modern competitive worker. This things increases the demands on professional education, which at the end of the XX - XXI centuries become an important social institution that ensures the formation of a professional competence and personal development of the young person.

Keywords: professional work culture, work culture, vocational school, student, teacher, master of education, skilled workers, professional and technical education.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Формування культури професійної діяльності – важливий компонент організації навчально-виробничого процесу у закладах професійно-технічної освіти. Як складник загальної системи освіти, ПТО пройшла тривалий шлях розвитку, а на початку XXI ст. переживає складні процеси трансформації, пов'язані з внутрішнім реформуванням та інтеграцією у загальноєвропейський освітній простір. З'ясування ролі, місця, значення культури професійної діяльності у системі профетехосвіти потребує її розгляду в історичній ретроспективі та через призму сучасних суспільно-економічних реалій і освітніх викликів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У педагогічній науці немає єдиного підходу до визначення сутності методів, щодо формування культури професійної діяльності учнів у навчально-виробничому процесі професійно-технічних навчальних закладів. Так науковці наголошують на необхідності запровадження нових підходів у процес професійної підготовки фахівців, який детермінується чинниками трьох рівнів. А саме: мікрочинниками суб'єктивного характеру, які виражають готовність майбутніх спеціалістів до прийняття інновацій у змісті та методах їхньої професійної підготовки; мезочинниками, що вимагають модернізації змісту навчально-виробничого процесу у розрізі фахової підготовки кадрів профільних ПНТЗ; макрочинниками, що відображають трансформацію державної політики в галузі ПТО, яка повинна відповідати потребам суспільства, держави, працевдавців, окремих робітників [11; 15, с. 171-172].

Узагальнюючи європейський досвід професійної підготовки виробничого персоналу та чергові виклики, що стоять перед Україною у цій сфері, науковці визначили низку суперечностей, що супроводжують сучасний розвиток національної системи ПТО. Вони передусім проявляються, по-перше, у невідповідності між декларованим Україною прагненням інтегруватися в загальноєвропейську систему підготовки кадрів та відсутністю реальних практичних кроків у цьому напрямі; по-друге, у посиленні впливу ринку праці на підготовку робітничих кадрів та ігноруванні теоретичним обґрунтуванням цього процесу; по-

третє, у збільшенні ролі фахових спеціалістів в економічному розвитку держави та відсутності науково-педагогічного осмислення цього явища [11]. Означені й інші суперечності актуалізують потребу теоретичного осмислення та практичної апробації методики підвищення культури професійної діяльності учнів ПТНЗ технічного профілю.

Важливо відзначити, що у законодавчих актах та державних стандартах ПТО (зокрема й з підготовки робітників з ремонту автомобілів [1]) безпосереднього не ставиться питання про формування культури праці. Однак ці базові документи зобов'язують та виразно орієнтують на діяльність у цьому напрямі. Ідеться про забезпечення якості професійного навчання і виховання учнів; дотримання ними правил охорони праці; формування дбайливого ставлення до обладнання, засобів навчання; додержання правил внутрішнього розпорядку тощо. Наголошується на необхідності індивідуалізації навчання, розвитку дисциплінованості, самостійності, творчості учнів при опанування знаннями, вміннями, навичками з певної професії та кваліфікації, а також мотивації, стимулюванні, моральному і матеріальному заохоченні їхньої навчально-виробничої діяльності [2]. На формування особистісних якостей, що визначають параметри культури праці, спрямовують усі базові нормативно-правові акти про розвиток освіти та ПТО у державі. А саме: укази Президента України «Про основні напрями реформування професійно-технічної освіти в Україні (1996 р.)» [16], «Про Національну доктрину розвитку освіти» (2002 р.) [17], «Про додаткові заходи щодо вдосконалення професійно-технічної освіти в Україні» (2004 р.) [18]; «Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні» (2004 р.) [6]; «Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах (2006 р.)» [13]; «Концепція розвитку професійно-технічної освіти» (2006 р.) [Конц]; «Концепція Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки» [5]; «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [8] тощо.

Аналіз цих документів дозволяє окреслити стрижневі аспекти, що актуалізують, стимулюють чи гальмують формування культури праці у ПТНЗ та визначають зміст, принципи, методи, форми, засоби діяльності у цьому напрямі. Таким чином ця проблема висувається в рівень державної значущості, стає стратегічно важливою для розвитку системи ПТО. Освітні документи окреслюють комплекс чинників, які визначають розвиток ПТО у XXI ст. в Україні: демографічні зміни (зменшення народжуваності, кількості працездатного населення); зростання пропозиції робочої сили порівняно з попитом; поглиблення суперечностей між попитом на висококваліфікованих робітників та існуючим рівнем їхньої кваліфікації; розвиток виробництва на засадах новітніх технологій; недостатня орієнтованість структури і змісту ПТО на потреби ринку праці та сучасні економічні виклики тощо [17; 6; 5].

У контексті зміни освітньої парадигми, підвищення вимог до споживача освітніх послуг, змін на ринку праці, зокрема й у системі працевлаштування випускників ПТНЗ, науковці (Н. Нічкало [9], С. Ніколаєнко [10], Н. Радіонова [14] тощо) вказують на дві визначальні взаємообумовлені тенденції розвитку ПТО на початку XXI ст.: стандартизація і варіативність. Стандартизація характеризує систему обмежень, які накладаються на варіативність у зв'язку з необхідністю забезпечення рівних можливостей навчання. Варіативність розглядається як здатність освіти відповідати мотивам, запитам різних груп учнів ПТНЗ та як можливість управляти змінами, інноваціями в єдиному освітньому просторі й адекватно реагувати на виклики зовнішнього середовища. Ці тенденції орієнтують на формування культури праці майбутніх фахівців через їхню соціалізацію, індивідуалізацію, розвиток компетентності [14, с. 132-133]. В контексті характеристики становища і тенденцій розвитку сучасної системи ПТО з'ясуємо сутність такого базового поняття нашого дослідження, як «навчально-виробничий процес» в ПТНЗ. Його основні параметри визначає «Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах» (2006 р.) з поправками 2008 і 2015 рр. [13]. Згідно з цим документом навчально-виробничий процес у ПТНЗ визначається як система організаційно-педагогічних, методичних і технічних заходів, спрямованих на реалізацію змісту і завдань ступеневої професійно-технічної освіти відповідно до державних стандартів. В основу його організації покладені принципи гуманістичної особистісно орієнтованої педагогіки, демократизму, незалежності від громадських об'єднань, співпраці педагогічних працівників, учнів, батьків та колективів підприємств.

У структурному відношенні навчально-виробничий процес у ПТНЗ технічного профілю включає підготовку загальнотехнічну, професійно-теоретичну і практичну, гуманітарну, фізичну, а також методичну, виховну, профорієнтаційну роботу. Він проводиться на основі єдиної системи планування, організації, обліку та порядку проведення різних форм контролю за рівнем знань, умінь та навичок учнів. Важливе значення для його розвитку має удосконалення навчально-матеріальної бази. Зміст навчально-виробничого процесу визначається профільними планами навчально-виробничої діяльності та планами занять тощо [13].

Окремого розгляду потребує комплекс проблем, що стосуються ролі та місця культури праці у системі ПТО та навчально-виробничому процесі ПТНЗ зокрема. Професійне виховання вчені трактують як основу соціалізації та формування культури праці особистості. У «широкому» розумінні воно трактується як функція суспільства, що забезпечує міжгенераційну передачу господарського і соціального досвіду; у «вузькому» - як багатовимірний процес, який охоплює взаємодію педагога та учня з формування професійних якостей, мотивів, цінностей майбутнього фахівця. Формування його культура праці як складника професійної культури розглядається як процес системного, цілеспрямованого розвитку професійної свідомості, що відбувається в межах й під впливом соціальних інститутів задля підготовки до продуктивної професійної діяльності та неперервного професійного вдосконалення впродовж життя. З

таких позицій культуру праці учнів ПТНЗ розглядаємо як продукт і результат професійного виховання майбутніх робітників, що здійснюється у навчально-виробничому процесі. Одним з визначальних чинників її успішного формування є культура взаємин між учнями та педагогами в особі викладачів, майстрів виробничого навчання, а також виробничниками. Їхній характер визначається багатьма суб'єктивними та об'єктивними чинниками: соціальним, професійним, педагогічним досвідом; рівнем загальної освіти та фахово-технічної і професійно-педагогічної підготовки; суспільними та професійними цінностями і орієнтирами; соціально-економічною ситуацією в країні; фінансово-господарським становищем окремого ПТНЗ тощо. У навчально-виробничій діяльності домінують соціально-пізнавальні («зовнішні») чинники формуючого впливу, позаяк вона визнається «основною» й «обов'язковою», їй фактично підпорядковується «внутрішні» мотиви, інтереси, прагнення особистості. За таких обставин педагог визначає обсяг і характер навчального матеріалу, джерела засвоєння знань, контролює навчальну діяльність учнів, прищеплюючи їм потребу в професійному пізнанні, вдосконаленні; здатність до самооцінки і самодисципліни; бажання до професійного вдосконалення.

При цьому, слід урахувати, що успіх у формуванні культури праці учня ПТНЗ залежить не лише від характеру діалогічного спілкування з педагогом та отриманих у процесі навчально-професійної діяльності знань, умінь, навичок, але й від «інформаційних імпульсів», які він одержує із зовнішнього соціокультурного середовища, від загального рівня якості освітніх послуг та впливу інших джерел комунікації (родина, ЗМІ, контактний колектив, неформальна група тощо). У контексті нашої наукової проблеми становлять інтерес результати експериментального дослідження В.Ковальчука, який, проаналізувавши характер і способи взаємодії «учень – викладач», показав динаміку змін у рівнях їхнього спілкування. Отож, на першому курсі переважав «дилетантський» рівень (49 %), позаяк учні не мали належної яви про навчально-виробничий процес, а на третьому курсі завдяки налагодженню способів взаємодії він домінував лише у 8 % респондентів. Такі зміни автор пояснює тим, що у першому випадку ще зберігався стереотип шкільного навчання, згідно з яким перевага надавалася набуттю теоретичних знань, які не розмежовувалися із практичними уміньми і навичками, а в другому випадку остання вже усвідомлювалися як пріоритетні [3].

Характер спілкування також визначався В. Ковальчуком за формами взаємообміну цінностями: набувши певних фахових компетентностей третьокурсники виявляли активність в оцінюванні й порівнянні якості виробів, тоді як першокурсники через відсутність таких знань і навичок залишалися пасивними у цьому відношенні [3]. Важливо відзначити, що підвищення рівня діалогічного спілкування учень – педагог та вищезгадані цінності формують такі особистісні якості, як цілеспрямованість, ініціативність, креативність, які становлять важливі чинники й передумови формування культури праці учнів ПТНЗ. Корегування й удосконалення взаємин педагог – учень/студент у навчально-виробничому процесі ПТНЗ повинно стати важливим чинником розвитку ціннісно-орієнтаційної діяльності майбутніх кваліфікованих робітників. Вони відіграють вагомий роль у формуванні емоцій, почуттів та гуманістичних переконань особистості учня та стимулюють їх до самовиховання, подолання недоліків власної поведінки, створюючи важливе підґрунтя для виховання культури праці. Проблема перебування таких відносин на гуманістичних, демократичних суб'єкт-суб'єктивних засадах та формування професійної етики знайшла широке відображення в сучасній психолого-педагогічній літературі. Зокрема процес формування культури взаємин у ПТНЗ Т.Черкашин представляє у вигляді послідовно змінюваних етапів розвитку самосвідомості: самообмеження, самопізнання, самоаналіз, самокорекція. Досягнення кожного наступного рівня зумовлюється стійкою внутрішньою потребою щодо самовдосконалення [19, с. 11-12]. Така ситуація актуалізує необхідність підвищення психолого-педагогічного рівня викладачів, особливо майстрів виробничого навчання ПТНЗ. Педагог повинен уміти оцінювати емоційний стан учня, зокрема через виявлення почуттів, прагнень як у вербальній, так і невербальній формах, адже такі експресивні компоненти спілкування, як жести, рухи, міміка, темп мовлення мають важливе інформативно-комунікативне значення для налагодження діалогового суб'єкт-суб'єктивного спілкування. Корисним з цього приводу є зауваження І. Кона про те, що не розгледівши «притаманного лише цьому учневі чогось цінного і цікавого», педагог не може виховувати його, бо між ними не має точки опори для людського контакту [4, с. 180]. У контексті взаємин «педагог – учень» та зростання вимог до професійної підготовки майбутнього робітника, зумовлених черговими суспільними викликами, звернемо увагу на проблему мотиваційних чинників, які значною мірою обумовлюють зміст і характер його підготовки, зокрема істотно впливають на процес виховання культури праці у ПТНЗ. Згідно з думкою психологів, вони охоплюють фактично всю сферу, що визначає і формує ставлення до праці, починаючи від морально-ціннісного середовища, в якому зростала особистість (особливо вплив родини) й до мотивів вибору професії, умов праці, прагнення до самореалізації у професійних та позапрофесійних сферах тощо. У такій діалектичній послідовності в майбутнього фахівця утверджується розуміння необхідності одержання знань, умінь, навичок, які дозволять підвищувати продуктивність, раціональність своєї праці, відкривають шлях до кар'єрного зростання. Це актуалізує і спонукає до набуття професійних умінь, якостей, які дозволяють ефективно і раціонально підходити до виконання виробничих завдань, використовувати робочий час, виконувати працю точно, охайно, сумлінно [7, с. 83-86; 12, с. 74-77]. Тобто, ідеться про елементи культури праці, які стають природною усвідомленою потребою особистості.

Слід також урахувати фактори зовнішнього впливу на формування культури праці учня ПТНЗ. До них відносимо матеріально-технічну базу та навчально-методичне забезпечення - від приміщень і

технічного обладнання до бібліотечних фондів тощо. Їхня відповідність сучасним вимогам є необхідним чинником підготовки сучасного кваліфікованого робітника та формування його культури праці.

ВИСНОВКИ

Отже, культура професійної діяльності учнів та її формування у навчально-професійній діяльності ПТНЗ – це складний багатовимірний поліфакторний процес, що розгортається у контексті основних тенденцій розвитку ПТО, які акумулюють вимоги законодавчих і нормативних актів та соціально-економічні й загальні освітні виклики, з одного боку, та характер міжособистісних стосунків, психічні процеси, властивості особистості, з іншого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Державний стандарт професійно-технічної освіти. Професія : Слюсар з ремонту автомобілів. Код – 7231.2. Кваліфікація – 1-2, 3, 4, 5, 6 розряди. – К., 2006. – 327 с.
2. Закон України «Про професійно-технічну освіту» / Законодавство про освіту "Збірник законів". – К. : Парламентське вид-во, 2002. – С. 29–50.
3. Ковальчук В. І. Від профорієнтації до культури праці / В. І. Ковальчук // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Рута, 2002. Вип. 137. – С. 59–64.
4. Кон И. С. Психология старшеклассника: пособ. для учителей. – М. : Просвещение, 1980. – 191 с.
5. Концепція Державної цільової програми розвитку професійно-технічної освіти на 2011-2015 роки [електронний ресурс]. – Режим доступу до документа : <http://osvita.ua/legislation/proftech/8836>
6. Концепція розвитку професійно-технічної (професійної) освіти в Україні // Проф.-техн. освіта. – 2004. – №3. – С. 2–5.
7. Морева Н. А. Педагогика среднего профессионального образования : учебник для студ. высш. учебных заведений : в 2 т. / Н. А. Морева. – Т. 1: Дидактика. – М. : Издательский центр «Академия», 2008. – 432 с.
8. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року Ніколаї Г.Ю. Методологія та технологія науково-педагогічних досліджень. – Суми СДПУ ім. А.С.Макаренка, 1999. – 106 с.
9. Ничкало Н. Г. Трансформація професійно-технічної освіти України / Н.Г. Ничкало. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 322 с.
10. Ніколаєнко С. Інноваційний розвиток профтехосвіти / С. Ніколаєнко // Професійно-технічна освіта. – 2007. – № 3. – С. 5–7.
11. Пальчук М. І. Система професійної підготовки виробничого персоналу в наукових дослідженнях і педагогічній теорії / М. І. Пальчук // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2010. – № 26–27. – С. 6–10.
12. Пидкасистый П. И. Педагогика: учеб. пособ. для студ. пед. вузов и пед. колледжей / П. И. Пидкасистый. – М. : Педагогическое общество, 1998. – 640 с.
13. Про затвердження «Положення про організацію навчально-виробничого процесу у професійно-технічних навчальних закладах». Наказ Міністерства освіти і науки України від 30.05.2006 № 419. Із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства освіти і науки № 731 від 05.08.2008; № 1019 від 10.11.2008; № 746 від 10.07.2015 zakon.rada.gov.ua/go/z0711-06
14. Радіонова Н. М. Стан і перспективи розвитку системи професійної підготовки кваліфікованих робітників / Н. М. Радіонова // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2013. – № 3. – С. 130–137.
15. Стаднійчук І. П. Необхідність уведення новітніх підходів у професійну підготовку майбутнього фахівця / І.П. Стаднійчук // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. – 2014. – Вип. 38. – С. 171–176.
16. Указ Президента України від 08.05.1996 р. № 322/96 «Про основні напрями реформування професійно-технічної освіти в Україні» <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=322%2F96>
17. Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002 «Про Національну доктрину розвитку освіти» <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=347%2F2002>
18. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо вдосконалення професійно-технічної освіти в Україні» від 18.09.2004 р. № 1102/2004 <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1102%2F2004>
19. Черкашина Т. В. Формування культури взаємин між викладачами і студентами у навчально-виховному процесі технікуму : автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т.В.Черкашина. – Луганськ, 2008. – 23 с.

МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ У РОЗДРІБНІЙ ТОРГІВЛІ

Мазярко Ірина Сергіївна
Львівський торговельно-економічний університет, аспірант (Україна)
e-mail: i.mazyarcko@gmail.com

РЕЗЮМЕ

Розглянуто інструменти та механізми реалізації державної політики розвитку соціального діалогу у сфері роздрібної торгівлі у напрямках забезпечення зростання комплексної зайнятості населення, підвищення продуктивності та ефективності праці, формування високої мотивації праці та рівня якості трудового життя.

Ключові слова: соціальний діалог, державне регулювання, інструменти та механізми реалізації соціального діалогу, роздрібна торгівля.

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены инструменты и механизмы реализации государственной политики развития социального диалога в розничной торговле в направлениях обеспечения роста комплексной занятости населения, повышения продуктивности и эффективности труда, формирования высокой мотивации труда и уровня качества трудовой жизни.

Ключевые слова: социальный диалог, государственное регулирование, инструменты и механизмы реализации социального диалога, розничная торговля.

ABSTRACT

Considered tools and mechanisms for state policy implementation of social dialogue development in the retail in order to ensure comprehensive growth of employment, increase of labor productivity and efficiency, the formation of labor high motivation and working life quality's level.

Keywords: social dialogue, state regulation, tools and mechanisms of social dialogue implementation, retail.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Соціальний діалог в міру формування різних моделей розвитку держави, секторів її економіки, суспільства завжди відіграє важливу роль, адже стосується процесів, в яких головним чином питання покращення якості праці, трудової активності, соціальної захищеності, інтелектуальної творчої діяльності суттєво визначають результати функціонування усіх суб'єктів соціально-економічних відносин. Сучасні теорії державного регулювання соціально-трудої сфери базуються та орієнтуються на цілісності та залежності усіх рівнів суспільства, а соціальна та економічні сфери взаємопов'язані. Для забезпечення швидкого поступу економіки важливо розробити та реалізувати механізми формування міцних та ефективних між ними взаємозв'язків. Відповідно, використання у такий спосіб соціального діалогу стає одним із основних передумов налагодження ефективної державної політики економічного розвитку. Все це засвідчує тенденції утвердження сучасного державного регулювання, де важливим об'єктом є соціальний діалог, в межах якого можливе вирішення значної кількості економічних та соціальних питань національного чи іншого рівня значення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідженнями у сфері соціального діалогу займалися Р. Арон, Е. Гауглер, Дж. Гелбрейт, котрі розглядали його як форму соціального партнерства [7–9]. Дж. Гелбрейт вважав, що соціальний діалог в умовах зростання взаємозалежності підприємницьких структур та суспільства є головним застосовуваним державою регулятором створення соціально-трудої умов для самореалізації і розвитку особистості [8]. Тому державне регулювання соціального діалогу в роздрібній торгівлі в тому числі сприймається як рівний розподіл відповідальності за ефективність праці в галузі, тобто тих обмежень свободи, які необхідні для розвитку сфери соціально-економічних та соціально-трудої відносин [5, с. 125-128]. Відповідно, соціальний діалог як об'єкт державного регулювання може розглядатися як зріз економічних відносин у соціально-трудої сфері, який є об'єктивно незалежним від усвідомлення цих відносин суб'єктами соціального діалогу, їх соціального значення, та діяльності пов'язаної з трудовою активністю [3, с. 152-153].

Соціальний діалог є важливим об'єктом утвердження сучасного державного регулювання, в межах якого можливе вирішення значної кількості економічних та соціальних питань національного чи іншого рівня значення. У сучасних світоглядних концепціях діалог розглядається у двох аспектах: у широкому розумінні - як суспільний діалог між класами і соціальними групами щодо забезпечення умов для їх співіснування на основі узгодження інтересів; у більш вузькому розумінні - як спосіб узгодження інтересів соціальних груп у сфері застосування праці [6]. Соціальний діалог є формою досягнення компромісних рішень, які забезпечують і соціально-економічну стабільність, і динамізм розвитку. Як постійний механізм

врегулювання трудових і соціально-економічних відносин, він має бути відпрацьований на рівні офіційних партнерів та враховувати позиції та інтереси інших зацікавлених сторін [2]. Ідеальна модель соціального діалогу повинна бути гнучкою, щоб вона могла швидко пристосуватися до необхідності змін міжнародної конкуренції, національної економіки та політичної ситуації. Україна на сьогодні повинна виробити власну модель соціального діалогу, яка б базувалася на особливостях соціальної взаємодії в країні, та враховувати позитивний досвід розвинутих країн, які запровадили інструменти соціального діалогу та сформували дієві механізми узгодження соціальних інтересів [4].

Особливо важливо раціонально підійти до формування механізмів та інструментів реалізації соціального діалогу в галузі роздрібної торгівлі як сектора економіки, що найбільш чисельна за кількістю суб'єктів господарювання та має значний вплив на розвиток внутрішнього ринку, задоволення споживчих потреб населення і рівень якості суспільного життя.

Ефективному становленню соціального діалогу в Україні сприятиме активна позиція держави щодо визначення в законодавстві механізму його запровадження, проте існує потреба в прийнятті нормативних актів, які б визначили поняття, принципи, систему, форми і види соціального діалогу, статус спеціальних державних органів, посилюючи їх компетенцію щодо застосування узгоджувальних процедур вирішення соціальних компромісів тощо [1].

У роздрібній торгівлі ефективно використання механізмів та інструментів реалізації соціального діалогу обумовлене низкою особливостей (у порівнянні з іншими видами економічної діяльності). За результатами аналізу можна визначити такі головні напрями впровадження і розвитку соціального діалогу у вітчизняній роздрібній торгівлі, як зростання комплексної зайнятості населення у галузі, підвищення продуктивності та ефективності праці, формування високої мотивації та рівня якості трудового життя (рис. 1). Дослідження цих завдань потребує застосування державними органами відповідних механізмів. Так, щодо зайнятості в роздрібній торгівлі, то це інституційно-правовий, організаційно-економічний, фінансово-інвестиційний механізми.

Реалізація визначених механізмів у державній політиці реалізації соціального діалогу для забезпечення зростання комплексної зайнятості населення в роздрібній торгівлі потребує правильного обрання і поєднання її інструментів.

До інструментів за цим напрямом передусім відносимо державно-приватне партнерство, регуляторні процедури, бізнес-проекти, соціальне партнерство, диверсифікацію ресурсного забезпечення.

Обрання цих інструментів пояснюється тим, що на державу покладається обов'язок зі створення умов для проведення дієвого соціального діалогу у сфері праці, досягнення консенсусу, збереження соціальної згуртованості в процесі розробки і реалізації політики зайнятості у сфері роздрібної торгівлі. Вирішення цієї ситуації можна ув'язати з використанням можливостей державно-приватного партнерства. Але необхідною є правова регламентація розширення складу учасників соціального діалогу в межах державно-приватного партнерства в роздрібній торгівлі, зокрема можливостей приватних агентств зайнятості, трудових мігрантів, тристоронніх комісій та органів соціального партнерства.

Вважаємо за необхідне активізувати роботу органів державного управління щодо легалізації приватних агентств зайнятості в соціально-трудовах відносинах, наділяючи їх правовим статусом роботодавців. Це дозволить якісніше проводити відбір та забезпечувати роздрібні торговельні підприємства професійними кадрами.

На нашу думку, необхідним є удосконалення регуляторних процедур інституційного забезпечення функціонування ринку праці в роздрібній торгівлі. Так, держава повинна взяти зобов'язання щодо стимулювання створення і розвитку представницьких структур для участі в соціальному діалозі. В роздрібній торгівлі першочерговим завданням для органів державного управління вважаємо ініціювання заснування тристоронньої соціально-трудова комісії і тристороннього соціально-економічного консультативного форуму з метою підготовки рекомендацій за державними програмами реформування зайнятості населення і зміцнення робочих взаємин між органами виконавчої влади, роботодавцями та працівниками. У вищих органах виконавчої влади доречно було функціонування Консультативної ради підприємців торговельної сфери та Консультативної ради працівників торгівлі, які можуть брати участь у підготовці нормативно-правових рішень. Враховуючи значну частку неформальної та нестандартної форм зайнятості населення у роздрібній торгівлі, можуть засновуватися та розвиватися національні федерації, які представлятимуть їх інтереси (наприклад, федерація вуличних торговців, домашніх працівників). Поряд з тим, кожного року на національному та місцевому рівнях доцільно організовувати форуми соціального діалогу з метою визначення та зближення партнерських позицій, в т.ч. у роздрібній торгівлі та узгодження сучасних особливостей трудових відносин у законодавстві країни.

Очевидно, що бізнес-середовище роздрібної торгівлі є соціально-орієнтоване і, відтак, модель соціального та суспільного підприємництва має важливе значення у забезпеченні розвитку соціального діалогу в галузі. Саме соціальні підприємці створюють і поширюють нові підходи до вирішення соціальних проблем, використовуючи як традиційні бізнес-практики, так і інновації, винаходячи нові форми бізнесу, або нетрадиційно адаптовуючи традиційні бізнес-підходи до соціальних завдань. У соціальному підприємстві прийнята гібридна бізнес-модель, де комерційні і некомерційні цілі тісно пов'язані. Сьогодні у світовій практиці торговельного бізнесу реалізується значна кількість проектів, які за активної підтримки держави та тристоронніх обговорень можна адаптувати до соціальних реалій національної економіки. Це створення ІТ-платформ за прикладом таких проектів як «KIVA» (має за мету надання незначних позик для започаткування малого бізнесу), «RAZOO» (полягає у пошуку благодійників, кошти яких вкладуються у

вирішення соціальних завдань), «GlobeIn» (дозволяє продавати на глобальному ринку товари ручної роботи), «LavkaLavka» (відкриває можливості для фермерів щодо продажу своїх товарів жителям великих міст, минаючи ринки і складну систему перекупників) тощо.

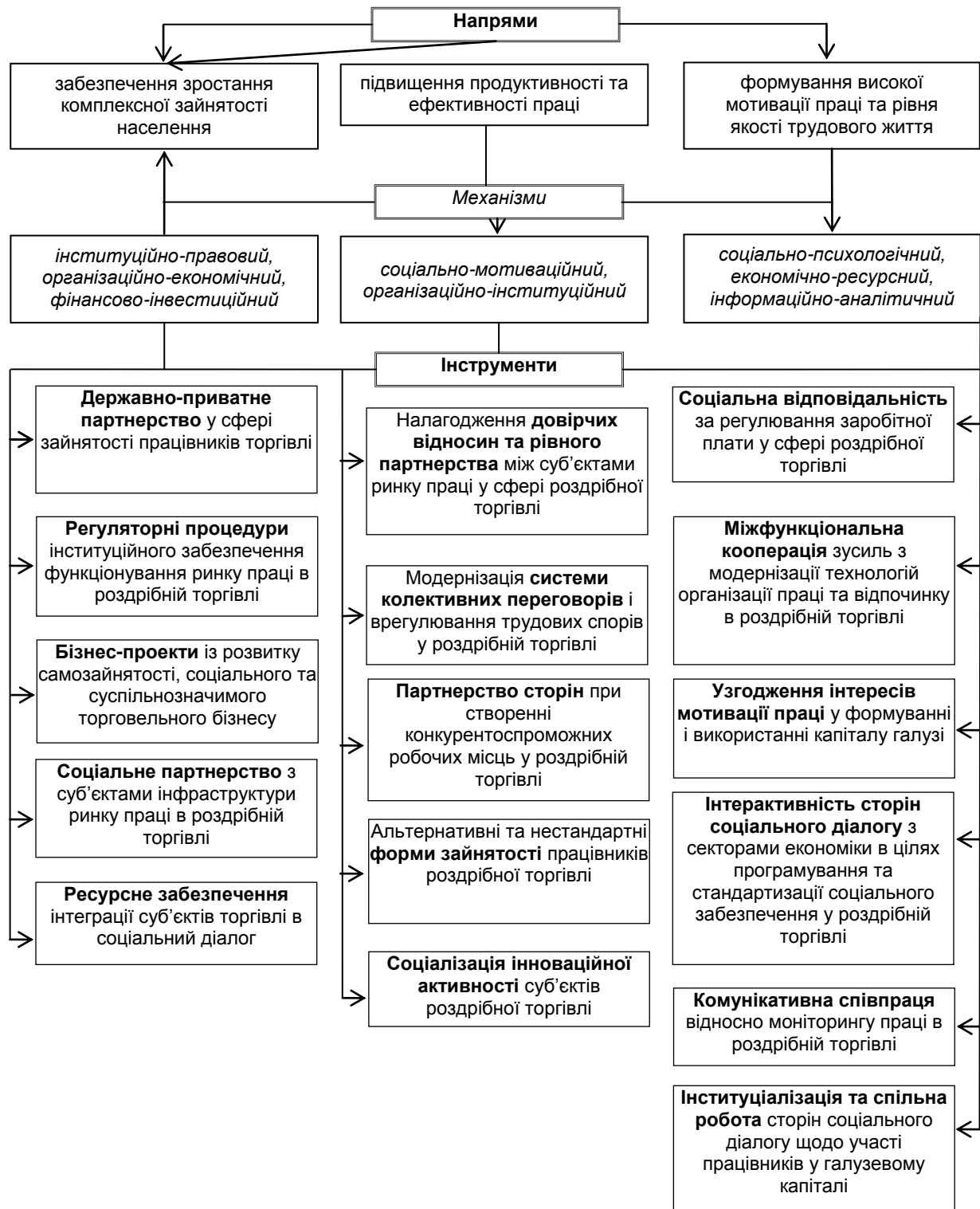

Рис. 1. Напрями, механізми, інструменти реалізації державної політики розвитку соціального діалогу в роздрібній торгівлі (складено автором)

Об'єктивно, що забезпечення зайнятості населення є складним завданням, оскільки потребує від держави проведення реформ з врахуванням інтересів громадянського суспільства, бізнесу, найманих

працівників тощо. Пріоритетне значення належить роздрібній торгівлі як сектору економіки, що утворює один з найбільших сегментів зайнятості. Таким чином, для ефективної реалізації соціального діалогу в роздрібній торгівлі державна політика повинна стосуватися посилення спроможності соціальних партнерів та органів соціального діалогу. Так, важливо розробити та реалізувати стратегічний план діяльності організацій роботодавців і працівників торгового сектора економіки, прийняти тристоронній план дій з удосконалення соціального діалогу в роздрібній торгівлі та активно залучати до цього організації громадянського суспільства, розширити повноваження організацій роботодавців та працівників для відстоювання своїх інтересів у межах соціального діалогу із органами виконавчої влади. Водночас такі організації повинні переглянути традиційний формат участі в національній системі соціального діалогу, вкладати кошти в розвиток нових можливостей і створювати нові соціальні партнерства та стратегічні альянси.

З огляду на глобальні тенденції розвитку ринку праці в межах реалізації соціального діалогу в роздрібній торгівлі все більшого значення набуває міжфункціональна кооперація зусиль на реалізації інноваційних технологій в обліку зайнятості та режимів праці і відпочинку. Так, високий рівень функціональності інформаційно-аналітичної системи зайнятості дозволяє підприємствам роздрібної торгівлі якісніше адаптуватися до ринкових умов, безперервно слідувати за рівнем кваліфікації персоналу, типізувати та стандартизувати трудові процеси, передбачати потреби працівників у соціальному захисті, а все це важливі ознаки мотивації праці та якості трудового життя. Крім того, така система дозволяє ефективно визначати оптимальні режими праці і відпочинку, раціонально підходити до активного впровадження інструментів підвищення ефективності праці, результативно розподіляти обов'язкові витрати на персонал і працю. Відтак, про роль соціального діалогу та державної політики його реалізації свідчитиме швидкість прийняття узгоджувальних рішень із застосування технологічних операцій обліку трудової діяльності.

Однак масштаби ефективності соціального діалогу в роздрібній торгівлі на сьогодні обмежені можливостями і наявними ресурсами учасників. За таких обставин важливо, щоб органи виконавчої влади ініціювали створення національної бази розвитку трудових ресурсів та професійної підготовки, що дозволить розпочати реформування системи освіти, наукових досліджень, підвищення кваліфікації та перепідготовки персоналу. Роль соціального діалогу буде полягати у забезпеченні міжфункціональних зв'язків сфер освіти, професійної підготовки та трудової зайнятості, що комплексно розширить можливості населення працевлаштуватися у роздрібній торгівлі. Таким чином, органам виконавчої влади можливо покращити ресурсне забезпечення державної політики в аналізованій сфері.

Реалізація соціального діалогу є ефективною, якщо в повній мірі враховуються усі інтереси його учасників. Так, одним із головних пріоритетів функціонування підприємств роздрібної торгівлі, який може бути досягнений засобами соціального діалогу, є підвищення продуктивності та ефективності праці. Вважаємо, що результативність соціального діалогу перш за все залежить від мотиваційної складової її забезпечення. З огляду на це державна політика реалізації соціального діалогу повинна активно сприяти впровадженню соціального-мотиваційного механізму, який передбачатиме, з одного боку, дотримання логіки партнерських відносин із найбільш максимальним соціальним результатом, а з іншого – свідоме ставлення учасників до змісту завдань, що перед ними ставляться. Основне завдання такого механізму – змінити вектори комерційних відносин, зблизити позиції соціальних партнерів, культивувати відчуття і розуміння вирішення господарських завдань імплементацією соціального діалогу.

Але соціально-мотиваційний аспект співробітництва в соціальній сфері потребує організаційно-інституційного впорядкування. Вважаємо, що система державного управління в роздрібній торгівлі не в повній мірі враховує організаційні аспекти торгово-технологічного процесу, недостатньо ефективно урегульовує правові та організаційні основи формування товарного обігу, не забезпечує паритетної співпраці між суб'єктами господарської діяльності та органами місцевого самоврядування. Все це перешкоджає підвищенню продуктивності та ефективності праці в галузі. З огляду на це, важливо вірно використати організаційно-інституційний механізм соціального діалогу та, таким чином, активізувати співпрацю власників (керівників) роздрібних торговельних підприємств, персоналу та представників влади.

Вступаючи в соціальний діалог, державні структури, організації працівників і роботодавців повинні повністю усвідомлювати його мету. Для участі в цьому процесі слід змінити довіру між суб'єктами соціального діалогу. Незважаючи на відмінності в цілях і поглядах, соціальним партнерам варто навчитися знаходити і реалізувати спільні засоби підвищення продуктивності та ефективності праці. Також державі та соціальним партнерам потрібно будувати і в подальшому підтримувати довірчі відносини. Вважаємо, що в роздрібній торгівлі фактор довірчих відносин та рівного партнерства може забезпечити вирішення завдань покращення результатів і якості праці, якщо існуватимуть тісні комунікативні зв'язки між органами влади та іншими сторонами соціального діалогу, діятиме інституційна база соціального діалогу з чіткими правилами і гарантіями, залучатимуться авторитетні незалежні організації.

Сьогодні держава володіє усіма засобами психологічного контролю соціальної поведінки населення і у період сучасних технологій повинна лише їх удосконалювати, а через сферу роздрібної торгівлі може практикуватися реалізація програм з обмеження придбання імпортованих товарів, зменшення обсягу споживання алкогольних напоїв та тютюнових виробів. При цьому лише в межах соціального діалогу можна успішно здійснювати реалізацію заходів оперативного моніторингу психологічного сприйняття соціальних нововведень у сфері економіки праці. Доповненням до реалізації цих завдань є відповідні інструменти економічно-ресурсного механізму, який спрямовується на активізацію розвитку

соціального діалогу, покращення його ресурсного забезпечення. Тобто в галузі роздрібної торгівлі повинні діяти програми удосконалення організації праці і відпочинку, заохочення до творчої та інтелектуальної трудової діяльності, адаптації інформаційних технологій у соціальне життя персоналу. При цьому дії держави повинні сприяти їх реалізації, а при досягненні значних успіхів популяризувати і в інших секторах економіки.

Перспективою розвитку соціального діалогу в роздрібній торгівлі слід вважати модернізацію системи колективних переговорів і врегулювання трудових спорів. Сьогодні соціальний діалог часто використовується для задоволення скарг персоналу, в такому випадку соціально відповідальне підприємство повинно розробити систему прийому заяв від працівників, яка дозволить підвищити якість оцінювання та визначення передумов продуктивної і ефективної праці. Також в сфері роздрібної торгівлі доцільно створити бази даних про колективні угоди всіх рівнів, атестаційні комісії оцінювання якості соціального посередництва із залученням організацій громадянського суспільства, інших незалежних експертів.

Важливою передумовою підвищення продуктивності та ефективності праці в роздрібній торгівлі є формування конкурентоспроможних робочих місць. Відповідно, процедура партнерства держави та підприємств повинна стосуватися створення умов для задоволення потреб працівників, оплати їх праці, забезпечення відсутності на робочому місці різного роду загроз (фізичних, психологічних, втрати зайнятості) та можливостей особистісного зростання, задоволення почуття важливості для керівництва, визнання успіху оточуючими, який проявлятиметься у повазі, кар'єрному та професійному зростанні.

Поряд з тим, не менш ефективним може бути впровадження та широке використання в роздрібній торгівлі альтернативних і нестандартних форм зайнятості. Негативно, що у працівників, найнятих на нестандартних умовах, часто обмежені можливості участі в колективних перемовинах. Тут важливою є роль держави як головного партнера, зокрема з консультування. Вважаємо, що на сьогодні для підвищення якості робочої сили у сфері роздрібної торгівлі шляхом диверсифікації форм зайнятості робота державних органів влади повинна концентруватися на прийнятті низки законодавчих актів у врегулюванні професійного розвитку персоналу, забезпеченні безпосереднього зв'язку між стандартами оплати праці та рівнем кваліфікації працівників, розробці прогнозів потреби галузі і її сегментів в робочій силі за професійно-кваліфікаційними групами, запровадженні багатоканального фінансування професійної освіти в торгівлі.

Відомо, що реалізація державної політики потребує достатнього фінансово-інвестиційного забезпечення. У роздрібній торгівлі формування фінансово-інвестиційних контактів слід пов'язати з гарантуванням розвитку і розширення сфер трудової зайнятості населення. Мається на увазі, що застосування такого механізму з одного боку забезпечить ефективне вирішення державою низки соціально-економічних проблем пов'язаних із зростанням зайнятості населення, органи якої сьогодні нездатні самостійно це здійснити, а з іншого боку – покращить структуру зайнятості і оплати праці в роздрібній торгівлі. Втім, така співпраця між державою та іншими сторонами соціального діалогу не повинна обмежуватись вирішенням окремого кола завдань, а навпаки – постійно удосконалюватись і розширювати межі.

Соціальний діалог є ефективним за умови існування сформованої інформаційної бази аналізу і прийняття узгоджених управлінських рішень. Це також стосується питання забезпечення високої мотивації праці та рівня якості трудового життя. Відтак одним із інструментів соціального діалогу в роздрібній торгівлі доцільно вважати комунікативну співпрацю з формування інформаційно-аналітичної системи моніторингу якості та ефективності праці. Відповідно, в результаті спільних консультацій у роздрібній торгівлі варто передбачити впровадження автоматизованої системи обробки обліково-аналітичної інформації, де держава як одна із сторін повинна запропонувати бюджетну чи грантову підтримку. Це дозволить істотно зменшити трудомісткість праці, підвищити рівень економії фонду оплати праці, запровадити прогресивні форми мотивації праці, покращити культуру торговельного обслуговування.

ВИСНОВКИ

Таким чином, соціальний діалог є засобом обміну інформацією і застосування інформаційно-аналітичного механізму, що забезпечує її достовірність, корисність, цільову орієнтацію та ін. Щодо зростання мотивації праці, то тут держава максимально повинна налагодити та стимулювати формування стійких партнерських зв'язків підприємств роздрібної торгівлі з господарськими суб'єктами інших секторів економіки з ціллю розширення можливостей та імплементації програм такого механізму. Тому, на нашу думку, лише комплексна реалізація визначених вище механізмів та інструментів дозволить забезпечити належну ефективність державного регулювання в аналізованій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гербеда С. В. Форми реалізації соціального діалогу в Україні / С.В.Гербеда// Ел.наук. фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток". – 2012. - № 6. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=434>.

2. Горєлов Д.М., Корнієвський О.А., Опалько Ю.В., Палій Г.О. Формування соціального діалогу в сучасних умовах: світовий досвід та українська практика /Д.М.Горєлов//Аналіт.записка. – 2011.- К.: НІСД – 47 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Soc_dialog-a37a4.pdf
3. Довбня В. В. Проблемы и противоречия социально-трудовых отношений в переходной экономике Украины / В. В. Довбня // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Економічна серія. – 2000. – № 468.– С. 152-157.
4. Майорова Л. В. Соціальне партнерство як інструмент реалізації регіональної соціальної політики/ Л.В.Майорова// Інвестиції: практика та досвід. -2014. - № 17/2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2014/30.pdf
5. Марцин В. С. Економка торгівлі : підруч. / В. С. Марцин. – К. : Знання 2006. – 237 с.
6. Петроє О. М. Соціальний діалог як інститут державного управління: навч.-метод. матеріали / О.М.Петроє. – К. : НАДУ, 2013. – 84 с. -[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/%5C15cbaf30-b787-45fe-bbd8-b0fe89e71788.pdf>
7. Aron R. Progress and disillusion. – P., 1969.
8. Galbraith I. Economic Development in Perspective. – Cambridge, 1962.
9. Gaugler E. Partherschaft im Betrieb. – Koln: 1970.

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ КОНЦЕПЦІЇ УПРАВЛІННЯ АДАПТИВНИМ РОЗВИТКОМ ПІДПРИЄМСТВА В СКЛАДІ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ СТРУКТУРИ

Мариненко Наталія Юріївна
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, кандидат економічних наук, доцент
(Україна)
e-mail: n_marynenko@ukr.net

РЕЗЮМЕ

Проаналізовано основні показники діяльності підприємства “Корум Дружківський машинобудівний завод”, що входить до структури “Corum Group”. Оцінено ефективність заходів запропонованої концепції управління розвитком промислового підприємства у складі виробничо-господарської структури в умовах адаптації до змін зовнішнього середовища.

Ключові слова: виробничо-господарська структура, адаптація, зовнішнє середовище, фінансові показники, ефективність управління.

ABSTRACT

The main indicators of the “Corum Druzhkivskiy Heavy Engineering Plant” (“Corum Group”) performance are analyzed. The effectiveness of the offered management concept of the industrial enterprise development within production and economic organization under adaptation to changes in external environment is evaluated.

Keywords: production and economic organization, adaptation, external environment, financial indicators, management effectiveness.

РЕЗЮМЕ

Проанализированы основные показатели деятельности предприятия «Корум Дружковский машиностроительный завод», входящего в структуру «Corum Group». Оценена эффективность мероприятий предложенной концепции управления развитием промышленного предприятия в составе производственно-хозяйственной структуры в условиях адаптации к изменениям внешней среды.

Ключевые слова: производственно-хозяйственная структура, адаптация, внешняя среда, финансовые показатели, эффективность управления.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання адаптації підприємств різних форм власності до ринкових умов та пошук можливостей їх оптимального розвитку мають важливе теоретичне і практичне значення. На сучасному етапі розвитку промисловості України підприємства працюють в умовах характерної циклічності ринкової економіки, мінливості, нестабільності та постійної еволюції систем господарювання, особливо у процесі побудови вітчизняної моделі розвитку країни з урахуванням європейських цінностей. Тому особливого значення в сучасних умовах набуває необхідність формування системи адаптації підприємства до змін зовнішнього середовища.

Даній проблемі значну увагу приділяють зарубіжні та вітчизняні вчені, які у своїх публікаціях висвітлюють соціально-економічні передумови й механізми реалізації адаптації промислових підприємств до змін зовнішнього середовища. Серед вітчизняних учених, які зробили значний внесок у розроблення цієї проблематики або її окремих аспектів, слід відзначити І. В. Алексєєва [1], М. М. Буднік [2], Є. С. Галушко [3], Т. В. Горохову, Т. В. Гринько [4], С. В. Кудлаєнка [5], Є. Ю. Кузькіна [6], Т. В. Ландіну [7], А. О. Мельник [8], Й. М. Петровича [9], Л. М. Саломатіну [11], Ю. Л. Степанову [12], А. М. Турила [13] та ін. Питанням адаптації присвячені роботи зарубіжних вчених Р.Л. Акоффа, І. Ансоффа, П. Дойля, К. Кернса, Т. Сааті, Т. Хаймана тощо.

Метою цієї роботи є оцінювання ефективності концепції управління адаптивним розвитком промислового підприємства на основі аналізу фінансових результатів протягом 2013–2015 рр.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливого значення в сучасних умовах господарювання набуває необхідність формування системи адаптації підприємства до змін зовнішнього середовища. Ефективність функціонування підприємств в умовах ринкових трансформацій досягається тоді, коли вони у процесі діяльності швидко пристосовуються до мінливості середовища господарювання, характерною особливістю якого є невизначеність і нестабільність поведінки споживачів, підприємців, постачальників, конкурентів, органів державної влади та місцевого самоврядування. Що стосується внутрішнього середовища підприємств, то рівень їх стабільного і злагодженого функціонування, переважно, залежить від їх персоналу з властивим йому особистісним сприйняттям змін та оцінюванням їх наслідків для себе й для діяльності підприємства. В таких умовах підприємства повинні шукати і реалізовувати оптимальні шляхи пристосування до змін

зовнішнього середовища, що дасть змогу здійснювати їх місію та досягати цілі як суб'єкта ринку в умовах жорсткої конкуренції [10, с. 229].

У даній роботі оцінювання ефективності концепції управління адаптивним розвитком виробничо-господарських структур у нових ринкових умовах проведено на базі машинобудівного холдингу «Согит Group» (на прикладі підприємства «Корум Дружківський машинобудівний завод»), який є найбільшим в Україні холдингом з виробництва гірничо-шахтного устаткування [11]. Його діяльність зосереджена на інжинірингу, виробництві, комплексних поставках і сервісному обслуговуванні обладнання для гірничодобувної галузі (всього близько 400 найменувань).

Проведемо аналіз вихідного виробничого, фінансового та економічного стану досліджуваного підприємства до впровадження заходів, спрямованих на урахування впливу зовнішнього середовища.

У таблиці 1 подано характеристику вартості основних виробничих засобів «Корум Дружківський машинобудівний завод» у 2013–2015 рр.

Таблиця 1

Характеристика вартості основних виробничих засобів «Корум Дружківський машинобудівний завод» у 2013–2015 рр.

№ п/п	Основні засоби	Рік, тис. грн.		
		2013	2014	2015
1	Залишкова вартість	34553	35340	22442
2	Первісна вартість	101037	103998	53882
3	Знос	63483	67648	30441

Характеристика виробничого потенціалу підприємства свідчить про те, що рівень зносу основних засобів «Корум Дружківський машинобудівний завод» у аналізованому періоді має тенденцію до збільшення з 63,1% у 2013 р. до 65% у 2015 р. Досить повільно відбувається оновлення та вибуття основних виробничих засобів (див. табл. 2).

Таблиця 2

Коефіцієнти, що характеризують виробничий потенціал «Корум Дружківський машинобудівний завод», %

Групи основних засобів	Знос основних засобів (на кінець року)			Оновлення основних засобів			Вибуття основних засобів		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Будівлі, споруди та передаточні прилади	63,1	64,7	65,0	3,4	0,4	0,6	0,2	0,1	0,7
Машини та обладнання	68,4	66,3	58,7	6,1	12,7	0,2	1,7	0,2	0,2
Транспортні засоби	68,0	77,6	72,1	8,3	0,7	-	0,7	0,1	0,8
Виробничі інструменти та інвентар	40,5	42,1	51,1	23,2	4,8	0,1	1,6	0,1	0,1
Інші основні засоби	54,5	63,2	73,5	32,4	0	0	0	0	0

Показники ефективності використання основних засобів «Корум Дружківський машинобудівний завод» приведено у табл. 3.

Подані дані свідчать про те, що фондовіддача або технічна ефективність використання основних засобів на кінець аналізованого періоду знизилась, а показник фондоемності мав тенденцію до збільшення (за рахунок перевитрати коштів на основні фонди).

Показники фінансового стану «Корум Дружківський машинобудівний завод» наведено в таблиці 4.

Аналізуючи дані цієї таблиці, слід відзначити, що значення коефіцієнта грошової платоспроможності свідчить про те, що підприємство має достатньо коштів у своєму розпорядженні для покриття всіх поточних короткострокових і довгострокових зобов'язань. Значення коефіцієнта розрахункової платоспроможності є більшим 1, що свідчить про наявність на підприємстві достатньої кількості власних оборотних коштів, за рахунок яких є можливість погашення поточних зобов'язань. Значення коефіцієнта ліквідної платоспроможності також є більшим 1, тобто у підприємства достатньо оборотних коштів для покриття своїх боргових зобов'язань.

Таблиця 3

Показники ефективності використання основних засобів на «Корум Дружківський машинобудівний завод» у 2013–2015 рр.

Показник	2013	2014	2015	Темп росту в 2014 р., %	Темп росту в 2015 р., %
Обсяг випуску продукції, тис. грн.	567618	310718	572525	54,74	184,26
Виторг від реалізації продукції, тис. грн.	214274	104491	193305	48,77	185,00
Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн.	35990	29947	35892	83,21	119,85
Фондовіддача, к	4,7	3,2	2,3	68,09	71,88
Фондоємність, к	0,3	0,2	0,4	66,67	200,00
Фондорентабельність, к	5,9	2,9	3,1	49,15	106,90

Таблиця 4

Показники фінансового стану «Корум Дружківський машинобудівний завод» у 2013-2015 рр.

№ п/п	Показники	Рік		
		2013	2014	2015
1	Показник грошової платоспроможності	0,074	0,066	0,072
2	Показник розрахункової платоспроможності	2,55	1,50	1,86
3	Коефіцієнт ліквідної платоспроможності	1,41	1,22	1,33
4	Коефіцієнт критичної ліквідності	1,79	1,58	1,61
5	Коефіцієнт фінансової стійкості	2,48	1,47	1,59
6	Коефіцієнт фінансової автономії (незалежності)	0,72	0,58	0,69
7	Показник фінансового левериджу	0,17	0,12	0,15
8	Коефіцієнт забезпеченості власними коштами	3,27	2,15	2,07

На кінець 2015 року сума власних коштів перевищує позикові, що свідчить про достатній рівень фінансової стійкості підприємства і відносну незалежність від зовнішніх фінансових джерел та інвесторів.

Для детальної оцінки рівня та динаміки фінансових результатів досліджуваного підприємства проведено аналіз звіту про фінансові результати та визначено темпи росту (приросту) окремих видів прибутку (табл. 5).

Аналізуючи динаміку фінансових результатів «Корум Дружківський машинобудівний завод», варто відзначити такі тенденції:

– показник собівартості реалізованої машинобудівної продукції зростає швидше, ніж дохід від реалізації та валовий прибуток підприємства, що свідчить про зростання витрат на основний та допоміжні виробничі процеси;

– темп зростання витрат є вищим, ніж темп зростання доходів (це негативно позначається на собівартості одиниці продукції, що пов'язано з кризовими явищами в економіці країни у 2014 році).

Аналіз структури активу балансу «Корум Дружківський машинобудівний завод» (табл. 6) свідчить про зниження обсягів виробничо-господарської діяльності підприємства.

Проведений аналіз стану «Корум Дружківський машинобудівний завод» за досліджуваний період дає змогу зробити висновок про те, що кризова ситуація 2014 року змінилась підйомом і в 2015 році підприємству вдалося вийти на показники рівня 2013 року. При цьому важливо визначити причинно-наслідкові зв'язки, а також заходи в рамках концепції управління, за рахунок яких підприємство адаптувалося до умов зовнішнього середовища.

У вересні 2014 року керівництво підприємства завершило програму його реформування, яка передбачала придбання нового виробничого обладнання та вдосконалення технології виробництва. Проте, важливим елементом успіху діяльності досліджуваної організації була гнучкість у підході й індивідуальна робота з кожним замовником продукції.

Таблиця 5
Аналіз звіту про фінансові результати «Корум Дружківський машинобудівний завод»
у 2013–2015 рр.

Показники	2013 р., тис. грн.	2014 р., тис. грн.	2015 р., тис. грн.	Відхи-лення 2014 р. до 2013 р., тис. грн.	2014 р., у % до 2013 р.	Відхи-лення 2015 р. до 2014 р., тис. грн.	2015 р., у % до 2014 р.
Виручка від реалізації продукції (товарів, робіт послуг)	214274	141491	193305	-72783	66,03	51814	136,62
Собівартість реалізованої продукції	153170	93378	167866	-59792	60,96	74488	179,77
Валовий прибуток	42341	37177	86365	-5164	87,80	49188	232,31
Інші операційні доходи	73802	57175	100883	-16627	77,47	43708	176,45
Адміністративні витрати	20553	17454	25483	-3099	84,92	8029	146,0
Витрати на збут	5375	4385	6460	-990	81,58	2075	147,32
Інші операційні витрати	92544	109174	113772	16630	117,97	4598	104,21
Фінансові результати від операційної діяльності: прибуток (збиток)	-2671	-6752	-50467	-4081	252,79	-43715	747,44
Фінансові результати від звичайної діяльності до оподаткування: прибуток (збиток)	324	-67356	-49314	-67680	-20788,89	18042	73,21
Чистий прибуток (збиток)	256	-68357	-51312	-68613	-26701,95	17045	75,06

Таблиця 6

Аналіз структури активу балансу «Корум Дружківський машинобудівний завод»
у 2013-2015 рр. (тис. грн.)

Найменування статей активу балансу	Значення					
	2013 р.	пит. вага (%)	2014 р.	пит. вага (%)	2015 р.	пит. вага (%)
I. Необоротні активи, в т.ч.						
довгострокові інвестиції	172	0,06	172	0,07	172	0,06
II. Оборотні активи, в т.ч.						
виробничі запаси	16616	5,76	8170	3,44	10500	3,95
незавершене виробництво	12359,5	4,28	12621	5,32	15906	5,99
готова продукція	2561,4	0,89	2852	1,20	4062	1,53
дебіторська заборгованість	47566,2	16,48	57487	24,22	70224	26,44
дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом	355,6	0,12	953	0,4	101	0,04
інша поточна дебіторська заборгованість	24523,4	8,49	16919	7,13	10323	3,89
грошові кошти	6805	2,36	2703	1,14	1210	0,46
інші оборотні активи	9920,4	3,44	7873	3,32	9359	3,52
III. Витрати майбутніх періодів	3124,7	1,08	0	0	0	0
Баланс	288680,5	100	237356	100	265558	100

Це знайшло підтвердження у заходах з регулювання адаптивного розвитку підприємства, зокрема пропозиція найнижчого за сукупною вартістю обладнання в галузі при незмінно високій якості продукції. Зміна вектору адаптивного розвитку на інтеграцію існуючих машинобудівних продуктів підприємства-виробника у бізнес підприємств-споживачів забезпечила позитивну динаміку розвитку підприємства «Корум Дружківський машинобудівний завод».

При реалізації концепції адаптивного управління в процесі його розвитку у 2015 році, було впроваджено наступні заходи:

1. Підвищено продуктивність прохідницького комбайну КПД за рахунок конструктивного вдосконалення комбайна: розроблено конструкцію стріловидного телескопічного виконавчого органу з поперечною або поздовжньою віссю обертання, що забезпечує ефективне руйнування гірського масиву із збереженням стійкого положення комбайна; є можливість встановлення трьох типів електродвигунів виконавчого органу: 110 і 132 кВт ($n = 1500$ об/хв), 90 кВт ($n = 1000$ об/хв), що забезпечують вибір найбільш економічно ефективного режиму різання; запропоновано навантажувальний орган, що забезпечує високу продуктивність та ефективну роботу в різних умовах; здійснюється охолодження робочої рідини, що забезпечує температуру нагрівання мастила в гідросистемі комбайна не більше 65°C ; скребковий конвейер армовано смугами із зносостійкої сталі, що підвищує його ресурс у 2-3 рази; розроблено конструкцію поворотної секції конвейера підвищеної надійності; встановлено універсальний електричний блок, який дозволяє підключення і управління додатковим обладнанням; встановлення більш ефективної і надійної системи освітлення на основі світлодіодів, що дозволяє підвищити безпеку роботи обслуговуючого персоналу та підвищити продуктивність комбайна при проходженні забою; вдосконалено апаратуру управління та діагностики, що забезпечує дистанційне, провідне й радіоуправління комбайном, контроль та візуальне відображення параметрів основних вузлів і систем комбайна; порівняно з існуючими засобами автоматизації, нова універсальна апаратура управління має ряд переваг, найголовніша з яких – розширення функціональних можливостей, за рахунок яких забезпечується: управління, захист, контроль стану та технічної діагностики до восьми приводів; функції збору, зберігання і передачі інформації; контроль руйнування породи. Додатково можна надсилати на пульт управління диспетчера узагальнену інформацію про роботу прохідницького комбайна.

2. Підвищено експлуатаційні характеристики машини буронавантажувальної БПР за рахунок: оснащення навантажувального органу (живильника) навантажувальними лапами, які забезпечують більш високу продуктивність машини порівняно з аналогами; покращено маневреність і прохідність машини за рахунок підвищення кліренсу до 290 мм та застосування гідравлічного приводу гусеничного візка; оснащення потужним (30 кВт) електродвигуном дозволяє підвищити продуктивність робіт виконавчого органу до 3 м^3 , а також розвивати більше зусилля на навантажувальних лапах за рахунок синхронізації роботи навантажувальних лап за допомогою циліндричних зубчастих коліс; збільшення швидкості буріння до 48 м/год.; обладнання робочого місця машиніста додатковою апаратурою дозволяє під час процесу навантаження гірської маси більш ефективно і безпечно керувати машиною.

3. Підвищено експлуатаційні властивості очисного комбайну УКД 400 за рахунок: збільшення ресурсу трансмісії редукторної групи шляхом оптимізації конструктивних параметрів і застосування високоміцних матеріалів; встановлення сучасної системи візуалізації та контролю управління із можливістю зв'язку з локальною мережею замовника; забезпечення надійності роботи обладнання завдяки наявності систем електричного і механічного захистів; можливості адаптації конструкції машини до конкретних гірничо-геологічних умов.

ВИСНОВКИ

Своєчасна реакція керівництва «Корум Дружківський машинобудівний завод» на зміни зовнішнього середовища за рахунок реалізації концепції адаптивного управління дозволила підприємству збільшити обсяг реалізованої продукції на 261807 тис. грн. у 2015 році порівняно з кризовим 2014 роком. Зміна вектору адаптивного розвитку на інтеграцію існуючих машинобудівних продуктів підприємства-виробника у бізнес підприємств-споживачів забезпечила позитивну динаміку розвитку досліджуваного підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексєєв І. В. Система підтримки прийняття управлінських рішень як складова механізму адаптації машинобудівних підприємств в середовище невизначеності / І.В. Алексєєв, Т.О. Смирнова, А.І. Хоменко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – №5. – Т.1. – С. 47–50.
2. Буднік М. М. Адаптація промислових підприємств до ринкових умов господарювання : дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01 / М.М. Буднік ; Харківський державний економічний університет. – Харків, 2002. – 231 с.
3. Галушко Є. С. Сутність механізму адаптації промислового підприємства / Є.С. Галушко, С.А. Галушко, П.С. Лопатьєв // Розвиток фінансових методів державного управління національною економікою : зб. наук. праць. ДонДУУ. – 2012. – С. 245–250.
4. Гринько Т. В. Управління адаптивним інноваційним розвитком промислових підприємств : економічне обґрунтування та концептуальні засади : монографія / Т. В. Гринько ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2011. – 352 с.
5. Кудлаєнко С. В. Теоретичні основи поняття “адаптація підприємств” / С.В. Кудлаєнко // Вісник Хмельницького національного університету. Вип. «Економічні науки». – 2009. № 5 (2). – С. 172–174.
6. Кузькін Є. Ю. Проблеми адаптації підприємств до умов зовнішнього середовища : монографія / Є.Ю. Кузькін. – К. : Зовнішня торгівля, 2008. – 236 с.

7. Ландіна Т. В. Організаційно-економічні механізми адаптації підприємства до умов ринку / Т.В. Ландіна. – К. : Наукова думка, 1994. – 283 с.
8. Мельник А. О. Становлення та розвиток поняття “адаптація підприємства” / А.О. Мельник // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2004. – № 1, Ч. 2, Т. 2. – С. 135–138.
9. Петрович Й. М. Основні аспекти адаптації машинобудівних підприємств до змін зовнішнього середовища в умовах ринкових трансформацій [Електронний ресурс] / Й.М. Петрович. – Режим доступу: <http://vlp.com.ua/files/special/32.pdf>
10. Про компанію “Corum Group” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.corum.com>.
11. Саломатіна Л. М. Адаптаційні механізми в управлінні розвитком промислових підприємств / Л. М. Саломатіна // Економіка промисловості. – Донецьк, Ін-т екон. пром-ті. – 2011. – №4. – С. 142-153.
12. Степанова Ю. Л. Класифікація адаптації підприємства в залежності від прогнозованості виникнення змін у зовнішньому середовищі підприємства [Електронний ресурс] / Ю.Л. Степанова. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VsUNU/2010_2_2/Stepanova.pdf.
13. Anatoliy M. Turylo. Adaptation as an important factor of competitive enterprise development / Anatoliy M. Turylo, Kateryna V. Bogachevska // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – №8 (158). – Рр. 154–159.

ПРИМЕНЕНИЕ РАЗНОПЛАНОВЫХ ПРОЕКТОВ НА УРОКАХ ИСТОРИИ В СТАРШЕЙ ШКОЛЕ

Скрябина Татьяна Олеговна¹, Цуканова Анна Юрьевна²
ФГАОУ ВО «КФУ им. В. И. Вернадского», Евпаторийский институт социальных наук (филиал), кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры истории и правоведения (Крым)¹
ФГАОУ ВО «КФУ им. В. И. Вернадского», Евпаторийский институт социальных наук (филиал), студентка группы 51 ЕЗИ, специальности «История» (Крым)²
e-mail: tartanen@yandex.ru¹

РЕЗЮМЕ

В статье описаны методические аспекты применения разноплановых тематических проектов на уроках истории в старшей школе.

Ключевые слова: организация, обучение, система, образование, проект, деятельность, портфолио.

РЕЗЮМЕ

В статті описані методичні аспекти використання різнопланових тематичних проєктів на уроках історії в старшій школі.

Ключові слова: організація навчання, система, освіта, проєкт, діяльність, портфоліо.

ABSTRACT:

This article describes the methodological aspects of the use of diverse thematic projects in history lessons in high school.

Keywords: an organization, training, an education, a project a work, a portfolio.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Образовательная рабочая программа, относительно старшей школы предлагает интегрированное изучение «Истории России» и «Всемирной истории», с использованием проблемно-хронологического метода. Приоритетным считается тот исторический материал, который помогает обучающимся старшей школы получить социальный опыт, систематизировать знания об историческом прошлом, и самое важное научить учащихся понимать историческую логику общественных процессов, развивать историческое мышление.

Важное место на этой ступени обучения, занимает выработка учащимися навыков поиска информации ее обработки, оценка факто-событийного исторического материала, овладение умениями и навыками объяснения, оценки исторических событий, повышений общей культуры обучающихся. В этом развитии им помогут проектные технологии обучения.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Обучение в старшей школе, по сравнению с предыдущими, имеет существенные особенности. Во-первых, изменились сами его обстоятельства: часть учеников покинула школу после окончания 9 класса, сделав свой профессиональный выбор, а остальные убедились в необходимости себя продолжить школьное образование. Поэтому познавательная деятельность учащихся становится сознательной, менее подвергается влияниям сверстников. Повышается работоспособность класса в целом. Ученики все чаще испытывают радость от учебной деятельности.

Во-вторых, значительно возрастает интеллектуальный уровень старшеклассников. Учащихся привлекает сам процесс анализа, поиска доказательств. Им нравится выбирать между различными взглядами, обосновывать свое мнение, отстаивать его в процессе дискуссии.

Старшеклассникам под силу определить суть и структуру информации; анализировать сложные методы учебно-познавательной деятельности (моделирование, системно-структурный подход, восхождение от абстрактного к конкретному и др.).

Понимать зависимость результатов обучения, выделять главное, творчески пользоваться знаниями о закономерностях развития человечества. Использовать все формы сравнения (параллельное и последовательное; частичное и полное; эмпирическое и теоретическое). Сравнить деятельность исторических лиц, групп и коллективов; обобщать различную по источникам информацию; фиксировать обобщения в удобной и экономной форме; производить определение понятия; доказывать свои тезисы; приводить аргументы; применять различные способы познавательной деятельности к формулированию и решению новых проблем.

В-третьих, в этом возрасте у учащихся значительно актуализируется проблема жизнестроительства. Старшеклассники, как правило, четко осознают неповторимость собственной жизни и задумываются над тем, как сделать его как можно более продуктивным. Они часто рисуют в собственном воображении будущую жизнь, стараются творчески, порой не совсем критически, осмыслить личные ресурсы. Ученики

десятих, одиннадцатых классов активнее, чем прежде, стремятся разобраться в социальной ситуации, чтобы воспользоваться возможностями, которые она открывает.

В одиннадцатом классе ученики внимательнее относятся к историческому опыту и жизненной мудрости, ищущие в практике предыдущих поколений пути решения собственных актуальных проблем.

На этом фоне у старшеклассников возникает нестерпимое желание разобраться в себе, ближайшем окружении, особенностях восприятия себя другими. Для них становится крайне важным самоидентифицировать себя с определенной социальной, этнической или иной группой.

Учебный материал в 11 классе самый сложный из всего курса истории России он охватывает события с XX – начало XXI вв.: период, богатый на вооруженные конфликты, изменения политических линий, глубокие преобразования в экономике, социальной сфере, культуре. Вместе с тем, исторический материал, связанный с событиями с XX – начало XXI вв.: в России насыщен массой примеров решения людьми жизненных проблем в самых драматических ситуациях (войны, голода, революций, политического давления и т.п.), в которых русский народ всегда демонстрировал большую жизнеспособность. Именно эти события стали поводом для рассуждений о глубинные изменения в психологии и поведении человека.

Поэтому мы структурировали исторический материал школьного курса для 11 класса, с учетом тематики учебника по «Истории России», на 3 крупных блока, по результатам изучения каждого блока учащиеся должны разработать и написать проект на выбор и защитить его на уроке повторения и обобщения пройденного материала или на итогово-обобщающем занятии.

1 блок – «Российская империя»;

2 блок – «Великая российская революция. Советская эпоха»;

3 блок – «Российская федерация».

Тематика разработанных нами проектов затрагивала темы не только периода XX в., но и ранее изученный исторический материал для 10-го класса. Такой широкий тематический веер был направлен, прежде всего, на закрепление знаний, умение обучающихся рефлексировать.

Важно, что результатами работы стали не только полученные учащимися знания и умения, но и подготовленные по отдельным темам курса учебно-методические комплексы, индивидуальные, групповые, информационные и др.

Такой подход, к организации обучения в старшей школе, по дисциплине «История России», позволил наполнить ее новым содержанием, превратить ее в целостную, достаточно динамичную систему, открытую для изменений. Кроме того, он создал условия для стимулирования и развития педагогического творчества учителей школы, подготовил фундамент для взвешенного и эффективного применения нововведений в практику работы учителей истории.

Целью создания исторического проекта по истории России (определено как глубокое исследование темы) должен стать не просто поиск правильных ответов на вопросы, поставленные учителем, но и осознание проблемы, выяснения причин ее возникновения и, наконец, поиск путей решения. Приведем примеры тематических проектов.

Проекты-рефераты. Реферат – это научно-исследовательская работа учащегося, сделанная самостоятельно, где автор (ученик) исследует проблему и раскрывает ее суть, приводит различные точки зрения, а также собственные взгляды на вопрос [2]. Тема реферата может быть выбрана как самостоятельно, так и по рекомендации учителя истории. Обычно, самостоятельная работа над рефератом дает положительные результаты по закреплению изученного материала и более детального изучения проблемы. Срок выполнения данных проектов составляет от 1 до 4 недель, согласно подготовленности класса. *Перечень тем для выполнения*

1. Россия во внешней политике с 1900-1921 гг.
2. Революция 1905 г. и ее значение для России.
3. Реформы П. Столыпина.
4. Первая мировая война, экономические последствия для России.
5. Русская интеллигенция в период Первой мировой войны, пропагандистская деятельность.
6. Мировой экономический кризис в 30-е гг. XX в., его особенности.
7. Сравнить голод 1921-1922 гг. с голодомором 1932-1933 гг. Который из них был более разрушительным, доказать собственную точку зрения?
8. ОУН УПА: коллаборационисты или патриоты?
9. Исторические предпосылки начала революции в 1917 г.
10. Военный коммунизм и НЭП.

Творческий проект – это самостоятельная творческая работа учащихся. Творческий проект дает возможность проявить индивидуальность, умение применять полученные знания, создавать новые модели, используя материал, что имеется под рукой. Выполнение проекта способствует развитию творческих способностей, эстетического вкуса, инициативы, логического мышления в области проектной деятельности [5].

При выполнении творческих проектных работ учитель истории должен учитывать способности воспитанников, интересы, умения и навыки самостоятельной разноплановой работы. Время выполнения таких проектов составляет от 1 до 2 месяцев. Перечень тем для выполнения.

1. Составить географическую карту распространения большевистской власти на территории России нач. XX ст.

2. Авиация нач. 30-х гг. Анализ отечественной и зарубежной авиационной техники периода второй мировой войны.
3. Создать макет новых видов оружия времен Первой мировой войны, на выбор: Таубе, Илья Муромец и др.).
4. Нарисовать военную форму солдат блока Антанты и Тройственного союза (сделать сравнительный анализ).
5. Собрать исторический альбом с фотографиями времен Первой мировой войны, касающиеся военных действий на территории России.
6. Составить схему поездок императора Николая II по Российской империи, дать общую характеристику состояния железнодорожных путей на момент 1917 г.
7. Составить историческую карту территории России по состоянию на 1920 г.
8. Николай II в Евпатории, история этой поездки. Приезд императора Николая II с семьей в Евпаторию в середине мая 1916 г. на открытие военного госпиталя имени императрицы Александры Федоровны. Эпизоды визита Николая II сняли на киноленту, и уже через две недели в кинотеатре «Наука и жизнь», при полном аншлаге, демонстрировался хроникальный фильм «Пребывание их Императорских Величеств с Августейшей Семейей в Евпатории». Подготовить презентацию.
9. Записать родственные воспоминания детей войны, ветеранов города Евпатория (проектная индивидуально-групповая работа).
10. Подготовить презентацию на тему: Моя семья в пер. пол. XX ст. Собрать фотографии членов своей семьи, на карте мира указать место их проживания.

Поисково-исследовательский проект – это комплекс мероприятий, предусматривающий организацию и проведение научных исследований и поисков, направленных на решение теоретических и практических задач, имеющих социально-культурное, экономическое или политическое значение [5]. Они способствуют развитию познавательных навыков учащихся, умений самостоятельно конструировать свои знания, ориентироваться в информационном пространстве, развития критического и творческого мышления. Данные темы проектов учащиеся получают в начале учебного года и выполняют их на протяжении 4-6 месяцев. Перечень тем для выполнения.

1. История политического развития России пер. пол. XX ст., их отличия.
2. Революция 1905-1907 гг.: развитие событий в Крыму.
3. Составить хронологическую таблицу исторических событий российской революции 1905-1907 гг.
4. Международное положение накануне Первой мировой войны.
5. Брусиловский прорыв: за и против, события и последствия.
6. Составить синхроническую таблицу военных действий на территории России в 1914-1915 гг.
7. Составить схему-таблицу воинских званий украинских чинов периода Первой мировой войны.
8. Революция 1917 г. ее последствия для России.
9. Образование политических партий, их программы на территории России в годы революции 1917 г.
10. Шансы Украины на получение независимости в 1918-1919 гг. За и против.

Проекты по тематике «Родной край». Закрепить и углубить представления воспитанников о родном крае. Сформировать представление о том, что у каждого человека есть самое дорогое место на земле – место, где он родился – малая родина; вызвать у воспитанников чувство гордости от того, где они родились. Обобщить их знания о местной истории, выдающихся людей прошлого и современного поколения. Пробуждать познавательный интерес, способствовать расширению мировоззрения. Развивать художественно-эстетические и коммуникативно-речевые способности. Воспитывать глубокие чувства к своему родному городу, к своей Родине [6]. На выполнение данного вида проектов учитель истории отводит 1-3 месяца. Перечень тем для выполнения.

1. Древние улицы с. Далекое (топонимика), указать названия улиц, сравнить их с современными.
2. История с. Далекое, в личностях. Выдающиеся деятели.
3. Село Далекое его развитие в советское время.
4. Появление первых образовательных учреждений в с. Далекое.
5. Подготовить стенд на тему: Наш край, после Первой мировой войны. Фотографии, статьи, архивные данные, связанные с участниками Первой мировой войны.
6. Подготовить стенд на тему: Наше с. Далекое после второй мировой войны. Фотографии, статьи, архивные данные, связанные с участниками Первой мировой войны.
7. Архитектурные и скульптурные памятники с. Далекое.
8. Развитие курортного дела в г. Черноморское в XX ст.
9. Развитие санаторно-курортной базы Крыма на нач. XX ст.
10. Ветераны с. Далекое, собрать и записать воспоминания в виде дневника для кабинета истории.

На подготовку проектов мы отвели 6 месяцев. В ходе этого времени старшеклассники овладевают проектной деятельностью, учитель истории выступает организатором, инициатором и помощником на всех этапах самостоятельной работы обучающихся.

По истечению учебного времени (6 месяцев) отведенного на выполнение проектов, мы провели защиту этих работ, и были приятно удивлены глубиной фактов, подробностей, наличием презентаций. Все обучающиеся приняли непосредственное активное участие в проектной деятельности, выполнили выбранные тематические проекты, мы их детально проанализировали, и обучающиеся получили позитивные оценки.

Кроме данных тематических блоков, старшеклассникам были предложены такие групповые проекты «Современники», «Честь и слава Отечества», «Повседневная жизнь разных слоев населения России», «Непростая история простых предметов», «История возникновения городов России», «Традиции наших предков».

Завершающим этапом нашей проектной деятельности стало составление старшеклассниками портфолио, по дисциплине История России, мы разработали заранее указания к выполнению, и установили сроки его выполнения.

Сущность портфолио заключается в организации накопления, отбора, анализа, продуктов учебно-познавательной деятельности обучающихся старшей школы, а также соответствующих информационных материалов из внешних источников (документы, законы, акты, хрестоматии, литература, Интернет и мн.др.).

Целями заполнения портфолио, являются: развитие умений работать с различными информационными источниками, документами, отбирать и анализировать их; формирование умений планирования учебно-познавательной деятельности; развитие умений рефлексивной деятельности; развитие способности обучающихся старшей школы, к ценностно-смысловому самоопределению по отношению к нужным проблемам историко-педагогического знания.

Предлагаемый вид портфолио относится к тематическому портфолио (в зависимости от содержания), или портфолио-отчета (в зависимости от целевого назначения).

Портфолио заполняется учащимся самостоятельно. Портфолио выполняется в рабочей тетради, обучаю выбор (2-3), затем заполняет отчет, в котором отражает содержание выполненных работ, и сдает на проверку учителя истории.

Данные тематические проекты были прикреплены к учебной и методической литературе, для старшей школы, и были направлены на повторении и закрепление знаний обучающихся. Тематика проектов охватывала период XX в., и была направлена на формирование исторического мировоззрения старшеклассников, знаний, умений и навыков правильной интерпретации полученной информации.

Рекомендации практикующим учителям истории:

- систематически наблюдать за обучающимися, предлагать им для изучения методическую литературу, хрестоматии, интернет ресурсы;
- пересмотреть подходы к процессу обучения, чтобы теория не расходилась с практикой;
- развивать критическое и творческое мышление старшеклассников с целью развития их интеллекта;
- осуществлять межпредметные связи с целью закрепления знаний, умений и навыков старшеклассников;
- использовать личностно-ориентированные технологии обучения, формировать Я-концепцию;
- вырабатывать навыки и умения работы с разноплановой учебной литературой.

Результативность работы над проектом мы определяем по сформированности практических учебных умений, а также личностных качеств: умение работать в группе, учитывать чужое мнение, уметь переживать не только успехи, но и неудачи, отстаивать свои взгляды.

ВЫВОДЫ

Таким образом, применение проектных технологий обучения, проектной деятельности, в учебном процессе старшей школы, а именно индивидуальное выполнение старшеклассниками разноплановых тематических проектов, повлияло на потребность обучающихся в самообразовании, чтении хрестоматийной литературы, периодических исторических изданий, активизировало познавательную деятельность, желание и мотивацию познавать новое в истории России.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Буганов, В. И. История России. 10 класс : учеб. для общеобразоват. организаций : углубл. уровень. В 2 ч. Ч. 2 / В. И. Буганов, П. Н. Зырянов, А. Н. Сахаров. – М. : Просвещение, 2014. – 336 с.
2. Короткова, М.В. Практикум по методике преподавания истории в школе / М.В. Короткова, М.Т. Студеникин. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 272 с.
3. Левандовский, А. А. История России. 10 класс : учеб. для общеобразоват. организаций : базовый уровень. В 2 ч. Ч. 2 / А. А. Левандовский ; под. ред. С. П. Карпова. – М. : Просвещение, 2014. – 254 с.
4. Левандовский, А. А. История России. 11 класс : учеб. для общеобразоват. организаций : базовый уровень / А. А. Левандовский, Ю. А. Щетинов, С. В. Мироненко ; под. ред. С. П. Карпова. – М. : Просвещение, 2014. – 384 с.
5. Селевко, Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М. : Народное образование, 1998. – 212 с.
6. Степанищев, А.Т. Методика преподавания и изучения истории: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений: в 2 ч / А.Т. Степанищев. – М. : Владос, 2002. – Ч. 1. – 304 с.

7. Шестаков, В. А. История России. 11 класс : учеб. для общеобразоват. организаций : углубл. уровень / В. А. Шестаков ; под. ред. А. Н. Сахарова. – М. : Просвещение, 2014. – 399 с.

ИТОГИ ПРОВЕДЕНИЯ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОГО СЕМИНАРА «ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПСИХОКОРРЕКЦИИ ЛИЧНОСТИ»

Усатенко Оксана Николаевна¹, Некрут Татьяна Владимировна²

Гуманитарно-педагогическая академия (филиал) ФГАОУ ВО «КФУ им. В. И. Вернадского» в г. Ялте, кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии Института педагогики, психологии и инклюзивного образования, директор Научно-исследовательского центра глубинной психологии (Россия)¹, Гуманитарно-педагогическая академия (филиал) ФГАОУ ВО «КФУ им. В.И. Вернадского» в г. Ялте, младший научный сотрудник Научно-исследовательского центра глубинной психологии (Россия)²
e-mail: usatekoxana@mail.ru¹, tnekrut@bk.ru²

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена анализу и обобщению результатов проведения Научно-методического семинара «Теория и практика психокоррекции личности» организованного Научно-исследовательским центром глубинной психологии Гуманитарно-педагогической академии (филиал) «Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского» в г. Ялта с 1 по 3 октября 2015 года. В статье раскрываются направления и формы работы, дается краткая аннотация мастер-классов.

Ключевые слова: глубинная психокоррекция, арт-терапия, куклотерапия, системный подход, архетип, тату.

РЕЗЮМЕ

Стаття присвячена аналізу і узагальненню результатів проведення Науково-методичного семінару «Теорія і практика психокорекції особистості» організованого Науково-дослідним центром глибинної психології Гуманітарно-педагогічної академії (філія) «Кримський федеральний університет імені В. І. Вернадського» в м.Ялта з 1 по 3 жовтня 2015 року. У статті розкриваються напрями та форми роботи, дається коротка анотація майстер-класів.

Ключові слова: глибинна психокорекція, арт-терапія, лялькотерапія, системний підхід, архетип, тату.

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis and synthesis of "Theory and practice of psychological correction of personality" of the results of the Scientific and Methodical Seminar organized by the Research Center of depth psychology Humanities and Pedagogical Academy (branch) "V.I. Vernadsky Crimean Federal University" in Yalta from 1 to 3 October 2015. The article reveals the direction and forms of work, a brief abstract of master classes.

Keywords: deep psychological correction, art therapy, doll therapy, systematic approach, archetype, tattoo.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Профессия психолога требует систематического обновления и углубления профессиональных знаний, освоения современных методов решения профессиональных задач, что является необходимым условием его эффективной деятельности. Повышению уровня квалификации специалистов в области глубинной психокоррекции способствует проведение научно-методического семинара «Теория и практика психокоррекции личности», что расширяет возможности оказания психологами диагностико-коррекционной помощи субъекту.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА ИССЛЕДОВАНИЯ

Региональный научно-методический семинар «Теория и практика психокоррекции личности» состоялся на базе Гуманитарно-педагогической академии (филиал) ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского» в г. Ялта с 1 по 3 октября 2015 года. Организатором выступил Научно-исследовательский центр глубинной психологии Гуманитарно-педагогической академии.

Научно-методический семинар «Теория и практика психокоррекции личности» продолжает традицию проведения научно-практических семинаров, начатую в 2005 году [5 – 9]. В основу семинаров положена психодинамическая теория д. психол. н., проф. Т.С. Яценко. Материалы семинара представлены в выпуске журнала «Проблемы современного педагогического образования. Сер.: Педагогика и психология». Работа семинара осуществлялась по следующим направлениям:

- теоретико-методологические основы практической психологии;
- инновационные технологии в психодиагностической, консультативной и психокоррекционной практике;
- актуальные проблемы развития практической психологии в системе образования.

Целесообразность проведения данного семинара обусловлена актуальностью разработки теории, адекватной целостному феномену психического; недостаточным уровнем разработки соответствующих ему методов, направленных на оказание психологической помощи субъекту; необходимостью раскрытия способностей психики перекодирования информации в опредмеченные формы познания; выявлением

глубинной детерминированности личностных деструкций и дисфункций психики с целью личной коррекции и предупреждения психической дезадаптации в социуме.

В рамках работы семинара сотрудниками Научно-исследовательского центра глубинной психологии и кафедры психологии проведены мастер-классы по:

- глубинной психокоррекции: д. психол. н., профессор Т.С. Яценко, к. психол. н., доцент О.Н. Усатенко, мл. науч. сотр. Е.С. Бекетова, мл. науч. сотр. Т.В. Некрут;
- современным направлениям психологической практики – арт-терапии (к. психол. н., доцент А.В. Старовойтов), куклотерапии (к. психол. н., доцент И.В. Султанова), системному подходу (к. биол. н., доцент Е.Ю. Бруннер).

В семинаре приняли участие представители научных, научно-исследовательских, образовательных учреждений, институтов, центров Республики Крым, практики в области психологии, медицины, образования и т.д. в количестве 81 человека. В состав участников научно-методического семинара вошло 10 иногородних граждан. В семинаре приняли участие доктора наук – 2 человека; преподаватели, кандидаты наук – 10 человек; практические психологи, социальные педагоги и учителя образовательных учреждений – 10 человек, студенты вузов Крыма – 59 человек.

Фото 1. Участники Регионального научно-методического семинара «Теория и практика психокоррекции личности»

Перечень учебных заведений и иных учреждений и организаций, которые приняли участие в научно-методическом семинаре:

- Таврическая академия КФУ имени В. И. Вернадского;
- Муниципальное казенное образовательное учреждение СШ №2 «Школа будущего» (г. Ялта);
- Центр социальных служб для семьи, детей и молодежи (г. Ялта);
- Региональный центр высшего образования инвалидов (г. Ялта);
- Черкасский национальный университет имени Б. Хмельницкого;
- Крымский республиканский институт постдипломного педагогического образования (г. Симферополь);
- Территориальная психолого-медико-педагогическая комиссия (г. Ялта);
- Учебно-воспитательный комплекс общеобразовательная школа № 9 (г. Керчь);
- Муниципальное казенное образовательное учреждение СОШ № 15 (г. Ялта);
- Муниципальное казенное дошкольное образовательное учреждение «Детский сад № 31» (г. Ялта);
- Муниципальное казенное дошкольное образовательное учреждение «Детский сад № 3» (г. Ялта);
- ГБПОУ РК «Ялтинский экономико-технологический колледж».

С приветствием выступили академик, доктор педагогических наук, профессор, заслуженный работник образования Республики Крым Глузман Александр Владимирович, директор Гуманитарно-педагогической академии (филиала) ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского» в г. Ялте, доктор педагогических наук, профессор Горбунова Наталья Владимировна, руководитель Института педагогики, психологии и инклюзивного образования Гуманитарно-педагогической академии, кандидат психологических наук, профессор Пономарёва Елена Юрьевна, заместитель директора по научной работе, профессор кафедры психологии Гуманитарно-педагогической академии, кандидат психологических наук, доцент Усатенко Оксана Николаевна, директор Научно-исследовательского центра глубинной психологии Гуманитарно-педагогической академии.

В ходе семинара за круглым столом были представлены доклады: академик, доктор педагогических наук, профессор А.В. Глузман (Проблема гуманизации высшего образования), академик, доктор психологических наук, профессор Т.С. Яценко (Методология глубинно-коррекционного процесса), кандидат психологических наук, профессор Е.Ю. Пономарёва (Особенности удовлетворённости личности профессиональной деятельностью), кандидат психологических наук, доцент О.Н. Усатенко (Личностные аспекты профессионализма педагога), кандидат психологических наук, доцент Л.В. Бура (Современные

проблемы психологической службы высшей школы), кандидат психологических наук, доцент А.В. Старовойтов (Психологические оболочки личности: патология и психотерапия), кандидат биологических наук, доцент Е.Ю. Бруннер (Основы системного подхода в психотерапии), преподаватель кафедры психологии и педагогики КРИППО И.В. Лайкова (Психоаналитические концепции эмоционального выгорания), кандидат психологических наук, доцент М.А. Латышева (Психологическое сопровождение профессионального самоопределения современных старшеклассников), кандидат политических наук, доцент Е.Н. Велешко (Проблема психокоррекции личности детей с особенностями развития), кандидат психологических наук, доцент О.Б. Мартынюк (Особенности развития когнитивной сферы подростка).

Программа работы семинара состояла из двух частей: теоретико-методологической, на которой участниками семинара представлялись статьи и практической с презентацией ряда мастер-классов.

Практическая часть работы семинара включала проведение:

- Мастер-класс по глубинной психокоррекции академика, д. психол. н., проф. Т.С. Яценко;
- Мастер-класс к. психол. н., доцента О.Н. Усатенко (Диагностико-коррекционная работа с использованием неавторских психорисунков);
- Мастер-класс к. психол. н., доцента А.В. Старовойтова (Контейнирующая функция арт-терапевтических техник);
- Мастер-класс к. психол. н., доцента И.В. Султановой (Построение парных взаимоотношений при помощи методов куклотерапии);
- Мастер-класс к. биол. н., доцента Е.Ю. Бруннера (Основы системного подхода в психотерапии);
- Мастер-класс мл. науч. сотр. Т.В. Некрут (Использование архетипического образа яйца в глубинно-психологической работе с субъектом);

Фото 2. Мастер-класс академика, д. психол. н., проф. Т.С. Яценко

Фото 3. Мастер-класс к. психол. н., доцента О.Н. Усатенко

психологии «Диагностико-коррекционная работа с использованием неавторских психорисунков» (фото 3)

– Мастер-класс мл. науч. сотр. Е.С. Бекетовой (Использование сюжета татуировок в психокоррекционном процессе);

– Мастер-класс практического психолога МКДОУ № 3 (г. Ялта) Л.И. Таржимановой (Коррекция гиперактивности и агрессивности детей дошкольного возраста с использованием мягких игрушек).

Мастер-класс по глубинной психокоррекции (фото 2) академика Тамары Семеновны Яценко предусматривал несколько фрагментов работы с каждым участником посредством метафорически-визуализированных средств: игрушек, камней, предметных моделей, неавторских рисунков, что объективировало возможности психодиагностики и психокоррекции в их единстве в условиях краткосрочной работы. Последнее позволило также презентовать возможности глубинной психокоррекции как экспресс-методики целостного познания психики в единстве ее сознательной и бессознательной сфер. Во второй части мастер-класса представлена работа по авторской методике Т.С. Яценко [10] психоанализа комплекса тематических психорисунков, что способствовало пониманию участниками мастер-класса особенностей проведения глубинно-психологической диагностики личностной проблематики субъекта. Данная методика позволяет убедиться в императивном влиянии инфантильных детерминант на поведение человека, что актуализирует его мотивацию к саморазвитию и самосовершенствованию и обеспечивает результативность такого индивидуально неповторимого познания психики.

Мастер-класс Оксаны Николаевны Усатенко [4], кандидата психологических наук, доцента, директора Научно-исследовательского центра глубинной

был посвящен раскрытию теоретико-методических особенностей глубинно-коррекционного метода психоанализа неавторских рисунков. В качестве «неавторских» работ используются репродукции художественных полотен, в частности картины Д. Варрена, К. Вачера, Я. Йерки, Н. Рериха, В. Сюдмака, Д. Тодда, Д. Хо и др., в процессе психоанализа которых объективируются внутренние противоречия психики. Прием работы с неавторскими рисунками основан на метафоричности, которая облегчает самовыражение индивида, способствуя прояснению глубинно психологических детерминант деструкций психики. Психоаналитическая работа с неавторским рисунком опирается на механизмы проекции, идентификации, перенесения внутреннего содержания инфантильного опыта. Особое значение в этом процессе

Фото 4. Мастер-класс к. психол. н., доцента А.В. Старовойтова

приобретает архетипная символика, которой присуща универсальность, выражающая индивидуально-неповторимое содержание психики субъекта и способствующая актуализации содержания бессознательного.

Практическая часть мастер-класса состояла в демонстрации работы как с отдельным неавторским рисунком, так и с подборкой рисунков. В инструкции акцент ставится на спонтанность выбора, ориентацию на эмоциональные приоритеты (значимость) для субъекта. Содержательно работа с чужим рисунком предполагает «присвоение» рисунка протагонистом, наполнение им индивидуальным содержанием отдельных его деталей и семантическое переструктурирование. Диалогическое взаимодействие позволяет диагностировать эмоциональные приоритеты инфантильного и травмирующего происхождения, которые определяют направленность активности личности.

Мастер-класс Андрея Валерьевича Старовойтова [3], кандидата психологических наук, доцента, старшего научного сотрудника Научно-исследовательского центра глубинной психологии, «Контейнирующая функция арт-терапевтических техник» (фото 4) был посвящен вопросам использования в практике психодинамической арт-терапии, механизма символического

контейнирования психологических содержаний

Фото 5. Мастер-класс к. психол. н., доцента И.В. Султановой

в структуре художественного образа. Андрей Валерьевич адаптирует функцию психологического контейнера к процессу воспроизводства художественных образов с последующим истолкованием скрытых в них смыслов. В ходе мастер-класса рассматривались теоретические основания данной проблемы, способы использования контейнирующей функции в рамках арт-терапевтического процесса и работы с клиентом. Основная часть занятия была посвящена практической демонстрации работы с контейнирующими образами с их последующим анализом и интеграцией содержащихся в них элементов индивидуальных переживаний.

Мастер-класс Ирины Викторовны Султановой, кандидата психологических наук, доцента, «Построение парных взаимоотношений при помощи методов куклотерапии» (фото 5) был направлен на осознание и развитие рефлексивных навыков в парных взаимоотношениях. Теоретическая часть занятия была посвящена обсуждению исцеляющих возможностей кукол, диагностического и психотерапевтического потенциала работы с куклами, сферы применения куклотерапии. Вторая половина мастер-класса состояла в создании кукол-неразлучников и анализе парных взаимоотношений участников с их использованием, создание мандалы и работа с архетипами.

Мастер-класс Евгения Юрьевича Бруннера, кандидата биологических наук, доцента, «Основы системного подхода в психотерапии» презентовал возможности метода системных расстановок Б. Хеллингера, как разновидности краткострочной психотерапии, в диагностике внутриличностных и внутрисемейных отношений. В основу системного подхода положен феноменологический и системный подходы. Практическая составляющая мастер-класса состояла в рассмотрении заявленной участниками мастер-класса темы для работы

в ситуации «здесь и сейчас» в контексте взаимосвязей клиента с членами его семьи (системы).

Фото 6. Рисунок «Мое тату». Мастер-класс Е.С. Бекетовой

Мастер-класс Екатерины Сергеевны Бекетовой [1], младшего научного сотрудника Научно-исследовательского центра глубинной психологии, ассистента кафедры психологии, «Использование сюжета татуировок в психокоррекционном процессе» был направлен на познание бессознательных тенденций психики субъекта посредством сюжетов татуировок. Психокоррекционная работа с использованием иллюстраций тату представляет экспресс-вариант глубинно-психологической работы с татуированными и нетатуированными субъектами. Участникам мастер-класса предлагалось изобразить на бумаге тату, которое они хотели бы нанести (фото 6) или выбрать сюжет татуировок, который эмотивно привлек их. В последнем случае психаналистическая работа с иллюстрацией тату ведется как с неавторским рисунком.

Фото 7. Мастер-класс Т.В. Некрут

На мастер-классе Татьяны Владимировны Некрут [2], младшего научного сотрудника Научно-исследовательского центра глубинной психологии, ассистента кафедры психологии, аспиранта кафедры психологии «Использование архетипического образа яйца в глубинно-психологической работе с субъектом» (фото 7) представлена психокоррекционная работа с архетипическим образом яйца, что находит отражение в авторских рисунках, предметных моделях и игрушках. Внимание акцентировалось на особенностях диагностики в единстве с психокоррекцией в процессе метафорической самопрезентации посредством рисунка, предметных моделей, игрушек.

ВЫВОДЫ

Участники Регионального научно-методического семинара «Теория и практика психокоррекции личности»,

- заслушав доклады ведущих специалистов в области психологии, практической психологии, психотерапии, педагогики относительно современных тенденций подготовки стандартов высшего образования практических психологов;
- обсудив теоретические и практические аспекты проблемы психической адаптации, а также методы профилактики, диагностики и коррекции дезадаптации;
- ознакомившись с опытом оказания психологической помощи в случае психической и профессиональной дезадаптации специалистами различных психокоррекционных направлений (активное социально-психологическое познание (психоаналитический анализ комплекса тематических рисунков, психоаналитическая работа с тату, с предметными моделями), арт-терапия, системная психотерапия по Б. Хелингеру, приняли следующие выводы и рекомендации.

1. Провести в октябре 2016 г. II Региональный научно-методический семинар на тему: «Теория и практика психокоррекции личности» на базе Гуманитарно-педагогической академии (филиал) ФГАОУ ВО «Крымский федеральный университет имени В.И. Вернадского» в г. Ялте. Работу II семинара планируется направить на определение воспитательных аспектов психокоррекции глубинно-психологической направленности и совершенствование соответствующего инструментария психолога-практика.

2. Продолжить работу по совершенствованию форм профессиональной подготовки практических психологов школ и дошкольных учреждений Республики Крым при Научно-исследовательском центре глубинной психологии.

3. Создать Лабораторию здоровьесберегающей деятельности в условиях превентивной воспитательной среды с целью научно-методического обеспечения повышения уровня психологического здоровья и психосоциального благополучия населения Республики Крым для участников учебно-воспитательного процесса в учреждениях высшего и среднего образования Республики Крыма на основе современных достижений практической и прикладной психологии

4. Разработать программы дополнительного образования специалистов в области практической психологии с учетом достижений научной школы глубинной психокоррекции Т.С. Яценко.

5. Провести в рамках Летних образовательных программ «ЯЛТИНСКИЕ КАНИКУЛЫ – 2016» серию мероприятий: Летняя школа глубинной психологии (20–25 июня, 17–23 августа), Международный симпозиум по психодраме и арт-терапии «Тело–Сознание–Творчество» (1–5 июля), Летняя школа психолога (21–25 августа).

Проведение научно-методического семинара на тему: «Теория и практика психокоррекции личности» способствовало повышению профессиональной подготовки практических психологов; углублению методологических основ познания психики в ее целостности и архетипной способности к визуализации латентного содержания. Многолетняя практика проведения семинаров по теоретическим и методическим основам практической психологии на базе Научно-исследовательского центра глубинной

психологии способствует системному изучению проблем развития теории и практики глубинной психокоррекции, что расширяет возможности оказания психологами диагностико-коррекционной помощи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Бекетова Е.С. Методология глубинного познания психического посредством татуировок / Е.С. Бекетова // «Проблемы современного педагогического образования» (г. Ялта) Сер.: Педагогика и психология. – Сб. статей: – Ялта: РИО ГПА, 2015. – С. 8 – 15.
2. Некрут Т.В. Архетипическая сущность образа «яйцо» / Т.В. Некрут // «THE CAUCASUS economic and social analysis Journal of southern caucasus»: Tbilisi, Georgia: Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia, january-march 2015. – Issue 07. – Volume 01. – P. 4–10.
3. Старовойтов А.В. Психологические аспекты творческой экспрессии и практика психологической помощи в психотерапии искусствами (арт-терапии) / А.В. Старовойтов // Проблемы современного педагогического образования. Сер.: Педагогика и психология. – Сб. статей. – Ялта: РИО КГУ, 2013. – Вып. 41. – Ч. 4. – С. 362 – 372.
4. Усатенко О.Н. Методология саморефлексии профессиональной подготовки практического психолога / О.Н. Усатенко. – Симферополь: ИТ «Ариал», 2012 – 290 с.
5. Усатенко О.М. За результатами VI Всеукраїнського науково-практичного семінару „Теоретичні та методичні засади практичної психології: прикладні аспекти глибинної психокорекції” (2–4 жовтня 2009 р., м. Ялта) / О.М. Усатенко, С.М. Аврамченко, І.В. Євтушенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – С. 7 – 14.
6. Усатенко О.М. За результатами VII Всеукраїнського науково-практичного семінару „Теоретичні та методичні засади практичної психології: вербальні та невербальні методи в їх єдності” (1–3 жовтня 2010 р., м. Ялта) / О.М. Усатенко, С.М. Аврамченко, І.В. Євтушенко, О.Г. Максименко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – С. 6 – 15.
7. Усатенко О.М. За результатами VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару „Теоретичні та методичні засади практичної психології: діагностика і корекція в їх єдності” (1–3 жовтня 2011 р., м. Ялта) / О.М. Усатенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 51 – 58.
8. Усатенко О.М. Підсумки проведення VIII Всеукраїнського науково-практичного семінару „Теоретичні та методичні засади практичної психології: діагностика і корекція в їх єдності” (1–3 жовтня 2011 р., м. Ялта) / О.М. Усатенко // Гуманітарні науки. – Сб. статей: – Ялта: РИО КГУ, 2012. – № 1 (23). – С. 63 – 68.
9. Усатенко О.М. Підсумки IX Всеукраїнського науково-практичного семінару «Теоретичні та методологічні засади практичної психології: роль архетипу в візуалізації феномену психічного» (29 вересня – 1 жовтня 2012 р., м. Ялта) / О.М. Усатенко, І.Р. Григорова, М.П. Зажирко, Л.О. Сухоставська // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 53 – 60.
10. Яценко Т.С. Психоаналитическая интерпретация комплекса тематических психорисунков (глубинно-психологический аспект) / Т.С. Яценко, Я.М. Кмит, Л.В. Мошенская. – М. : СИП РИА, 2000. – 193 с.

EDITORIAL BOARD

International Advisory and Editorial Board

Australia

Vikash Ramiah

UNISA School of Commerce. Associate Professor. PhD in Applied Finance.

Azerbaijan

Amir V. Aliyev

Ministry of Health of Azerbaijan Republic Lung Diseases Department. Guba District Central Hospital Head of Department. PhD of Medicine

Araz Manucheri-Lalen

Associated Professor, PhD Department of Psychiatry, Azerbaijan Medical University.

Azer K. Mustafayev

Turan Medical Clinic. Cardiologist. PhD in Medicine. Azerbaijan.

Djamil Alakbarov

A researcher at the Research Institute for Lung Diseases. PhD in medicine. Azerbaijan

Beykas Seyfulla Xidirov

Azerbaijan State Oil Company. Head of department. Doctor of Economical Sciences

Garib Mamedov

National Academy of Sciences of Azerbaijan Republic. Academician-secretary of the Department of Agrarian Sciences of ANAS, Academician of ANAS. Doctor of Biological Sciences.

Elshan Mahmud Hajizade

Head of department of President Administration of Azerbaijan Republic. Doctor of Economical Sciences. Professor

Ibrahim Gabibov

Azerbaijan state Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor

Lala Bekirova

Azerbaijan State Oil Academy. Azerbaijan National Aviation Academy. PhD.TS

Leyla I. Djafarova

Clinic "Medium" Baku. Doctor of Medical Sciences. Professor

Omar Kerimov

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor

Rafiq Gurbanov

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor

Ramiz Gurbanov

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor

Rashad G. Abishov

Dental Implant Aesthetic Center Harbor Hospital, Azerbaijan State Doctors Improvement Institute. PhD. Azerbaijan.

Sadagat V. Ibrahimova

Azerbaijan State Oil Academy. Academician Doctor of Economical Sciences. PhD

Sayyara Ibadullayeva

Institute of Botany. National Academy of Sciences. Professor. PhD in Biological Sciences.

Tarbiz Nasrulla Aliyev

Innovation Center of National Academy of Azerbaijan Republic. The deputy of director. Doctor of Economical Sciences. Professor

Tariel Omarov

Azerbaijan Medical University. Department of surgical diseases. Head of Modern Hospital "Bariatric Metabolic Surgery" section, PhD in Medicine

Tofig Ahmadov

Azerbaijan state Oil Academy. Doctor of Geology and Mineralogy Sciences. Professor

Tofig Yusif Baharov

Azerbaijan State Oil Company. Scientific Research Institute. Head of department. Doctor of Geology and Mineralogy Sciences

Tofig Samadov

Azerbaijan state Oil Academy. Doctor of Technical Sciences. Professor.

Tubukhanum Gasimzadeh

National Academy of Sciences of Azerbaijan Republic. Scientific Secretary of the Department of Agrarian Sciences of ANAS. PhD in Biological Sciences, Associate Professor.

Vusal ismailov

"Caspian International Hospital". Orthopedics Traumatology Expert. Medical PhD. Azerbaijan.

Bahrain

Osama Al Mahdi

University of Bahrain, Bahrain Teachers College. Assistant Professor. PhD, Elementary Education and Teaching

Bangladesh

Muhammad Mahboob Ali

Daffodil International University. Department of Business Administration. Professor.

Belarus

Helena Kallaur

Polesky State University. MD. Associate Professor

Tanua Teterinets

Belarusian State University of Agricultural Technology. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Vladimir Yanchuk

Belarus State University. Professor. Academy of Postgraduate Education. PhD in Social Psychology.

Brazil

Paulo Cesar Chagas Rodrigues

Federal Institute of Education, Science and Technology of Sao Paulo. Professor. PhD in Mechanical Engineering.

Bulgaria

Desislava Stoilova

South-West University "Neofit Rilski". Vice Dean of Faculty of Economics. Associate Professor. PhD in Finance.

Milena Kirova

Sofia University "St. Kliment Ohridski". Professor. PhD in Philology.

Egypt

Abdelbadeh Salem

Professor at Faculty of Computer and Information Science, Ain Shams University

---

France

Michael Schaefer

L'Association 1901 SEPIKE International, Président at SEPIKE International. PhD of Economical Sciences

---

Georgia

Anzor G. Abralava

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Badri Gechbaia

Batumi Shota Rustaveli State University. Head of Business Administration Department. PhD in Economics, Associate Professor.

Dali Sologashvili

State University named Akaki Tsereteli. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Dali Osepashvili

Professor of Journalism and Mass Communication TSU (Tbilisi State University), Head MA Program "Media and New Technology"

Eka Avaliani

Professor at International Black Sea University. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Ekaterine Maghlakelidze

The University of Georgia, Associated professor, Business, Economics and Management School

Enene Menabde-Jobadze

Georgian Technical University. Academical Doctor of Economics

Evgeni Baratashvili

Georgian Technical University. Head of Economic and Business Department. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

George Jandieri

Georgian Technical University; Chief scientist, Institute of Cybernetics of the Georgian Academy. Full Professor

Ketevan Nanobashvili

"K&N" Dental Clinic, Tbilisi Medical Academy. Professor PhD MD, Associate Professor

Larisa Korghanashvili

Tbilisi State University (TSU) named Ivane Javakhishvili. Full Professor

Lia Matchavariani

Tbilisi State University (TSU) named Ivane Javakhishvili. Full Professor, Faculty of Exact & Natural Sciences (Geography Dep.)

Liana Hovelidze-Solomonova

Rector of high school of "Georgia". Doctor of Economical Sciences

Loid Karchava

Doctor of Business Administration, Association Professor at the Caucasus International University, Editor-in-Chief of the international Scientific Journal "Akhali Ekonomisti" (The New Economist)

Maya Kapanadze

Georgian State University named Javaxashvili. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Mariam Kharashvili

Tbilisi State Medical University. PhD MD

Marina Khizanishvili

Davit Aghmashenebeli University of Georgia. Faculty of Physics. PhD. Professor

Nana Shoniya

State University of Kutaisi named Akakhi Tsereteli. Doctor of Economical Sciences. Full professor

Nelli Sichinava

Akakhi Tsereteli State University. Associate. Professor. PhD

Omari Omarimu

Tbilisi State University named Iv. Javakishvili. Doctor of Chemical Sciences Professor

Rusudan G. Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Rusudan Sujashvili

Senior Researcher, Iv. Beritashvili Center of Experimental Biomedicine; Invited Professor, Tbilisi State Medical University

Simon Nemsadze

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor

Tamar Giorgadze

Gr. Robakidze University, Department of Medicine. Associate Professor

Tamara Okropiridze

University "Geometri" Department of Dentistry, Doctor of Medical Sciences. Full Professor

Tengiz G. Museliani

Georgian Technical University. Academic Doctor of Technical Sciences. Associate Professor

Valerian N. Nanobashvili

Company "Buneba Ltd". Doctor of Veterinary Sciences. Veterinary surgeon

Vaxtang S. Datashvili

Georgian technical University. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor

Zaira Gudushauri

Georgian-Azerbaijan University named G. Aliyev. Associate Professor. PhD. ES.

Germany

Hans-Juergen Zahorka

Assessor jur., Senior Lecturer (EU and International Law, Institutions and Economy), Chief Editor of "European Union Foreign Affairs Journal", LIBERTAS - European Institute, Rangendingen

Ekaterina Kudryavtseva

Researcher at the Institute of Foreign Languages and Media Technology of the University of Greifswald. PhD Pedagogical Sciences.

Iran

Azadeh Asgari

Asian Economic and Social Society (AESS). Teaching English as a Second Language. PhD

Jordan

Ahmad Aljaber

President at Gulf University. German Jordan University, Founder / Chairman of the Board. Ph.D in Computer Science

Ahmad Zamil

Middle East University (MEU). Business Administration Dept. Associate Professor. PhD Marketing

Sadeq AlHamouz

Middle East University (MEU). Head Computer Information Systems. PhD. Computer Science.

Kazakhstan

Marina Bobireva

West Kazakhstan State Medical University named Marat Ospanov. PhD

Niyazbek Kalimov

Kostanay Agricultural Institution. PhD

Nuriya Kharissova

State University of Karaganda. Associate Professor of Biological Science

Nikolay Kurguzov

State University of Pavlodar named S. Toraygirova. PhD. Professor

Anar Mirazagalieva

Vice-Rector for Teaching and Studies – East Kazakhstan State University named S. Amanzholov

Anna Troeglazova

East Kazakhstan State University named Sarsen Amanjolov. PhD

Gulmira Zhurabekova

Marat Ospanov West-Kazakhstan State Medical Academy. Department of Human Anatomy. Associate Professor

---

Libya

Salaheddin Sharif

University of Benghazi, International Conference on Sports Medicine and Fitness, Libyan Football Federation- Benghazi PhD in Medicine (MD)

Latvia

Tatiana Tambovceva

Latvian Council of Science. Riga Technical University. Associate Professor at Riga Technical University

---

Lithuania

Ieva Meidute – Kavaliauskiene

Vilnius Gediminas Technical University. Vice-dean for Scientific Research

Vilma (Kovertaite) Musankoviene

e-Learning Technology Centre. Kaunas University of Technology. PhD

Loreta (Gedminaitė) Ulvydiene

Professor of Intercultural Communication and Studies of Translation. Vilnius University. PhD

Morocco

Mohammed Amine Balambo

Ibn Tufail University, Aix-Marseille University. Freelance. Consultant and Trainer. PhD in Philosophy. Management Sciences, Specialty Strategy and Logistics.

Poland

Jonathan Ψ Britmann

Ministry of Health of Poland. Polish Society of Clinical Psychology. Ph.D., DMSc., Psychiatry

Maciej Urbaniak

University of Lodz. Full Professor. PhD in DSc.

Qatar

Mohammed Elgammal

Qatar University. Assistant Professor in Finance. PhD in Finance

---

Romania

Odette (Buzea) Arhip

Ecological University Bucuresti. Professor at Ecological University. PhD.

Russia

Alexander A. Sazanov

Leningrad State University named A.S. Pushkin. Doctor of Biological Sciences. Professor

Alexander N. Shendalev

State Educational Institution of Higher Education. Omsk State Transport University. Associate Professor

Andrei Popov

Director "ProfConsult Group". Nizhniy Novgorod Region. PhD

Anton Mosalyov

Russian State University of Tourism and Service. Associate Professor

Carol Scott Leonard

Presidential Academy of the National Economy and Public Administration. Vice Rector. PhD, Russian History

Catrin Kolesnikova

Samara Architectural and Constructional University. PhD

Ekaterina Kozina

Siberia State Transportation University. PhD

Elena Klemenova

South Federal University of Russia. Doctor of Pedagogical Sciences. Professor

Galina Kolesnikova

Russian Academy of Natural Sciences and International Academy of Natural History. Taganrog Institute of Management and Economics. Philologist, Psychologist, PhD

Galina Gudimenko

Orel State Institute of Economy and Trade. Doctor of Economical Sciences. Professor

Grigory G. Levkin

Omsk State Transport University. PhD of Veterinary Sciences

Irina V. Larina

Federal State Educational Institution of Higher Professional Education. Associate Professor

Irina Nekipelova

M.T. Kalashnikov Izhevsk State Technical University. Department of Philosophy. PhD

Larisa Zinovieva

North-Caucasus Federal University. PhD. Pedagogical Science. Associate Professor

Liudmila Denisova

Department Director at Russian State Geological Prospecting University. Associate Professor

Lyalya Jusupova

Bashkir State Pedagogical University named M.Akmully. PhD Pedagogical Science. Associate Professor

Marina Volkova

Research Institute of Pedagogy and Psychology. Doctor of Pedagogical Sciences. Professor

Natalia Litneva

Orlov State Institute of Economy and Trade. Volga Branch of The Federal State Budget Educational Institution of Higher Professional Education

---

Nikolay N. Efremov

Institute of Humanitarian Research and the Russian Academy of Sciences. Doctor of Philology. Research Associate

Nikolay N. Sentyabrev

Volgograd State Academy of Physical Culture. Doctor of Biological Sciences. Professor. Academician

Olga Ovsyanik

Plekhanov Russian Economic University, Moscow State Regional University. Doctor in Social Psychology.

Sergei N. Fedorchenko

Moscow State Regional University of Political Science and Rights. PhD

Sergei A. Ostroumov

Moscow State University. Doctor of Biological Science. Professor

Svetlana Guzenina

Tambov State University named G.R. Derzhavin. PhD in Sociology

Tatiana Kurbatskaya

Kamsk State Engineering – Economical Academy. PhD

Victor F. Stukach

Omsk State Agrarian University. Doctor of Economical Sciences. Professor

Yuriy S. Gaiduchenko

Omsk State Agrarian University. Associate Professor. PhD in Veterinary Science. Russia.

Zhanna Glotova

Baltic Federal University named Immanuel Kant, Ph.D., Associate Professor

---

Saudi Arabia

Ikhlas (Ibrahim) Altarawneh

Ibn Rushd College for Management Sciences. PhD Human Resource Development and Management.

Associate Professor in Business Administration

Salim A alghamdi

Taif University. Head of Accounting and Finance Dept. PhD Accounting

---

Serbia

Aleksandra Buha

University of Belgrade. Department of toxicology "Akademik Danilo Soldatović", Faculty of Pharmacy

Jane Paunkovic

Faculty for Management, Megatrend University. Full Professor. PhD, Medicine

Jelena Purenovic

University of Kragujevac Faculty of Technical Sciences Cacak . Assistant Professor. PhD in NM systems.

Sultanate of Oman

Nithya Ramachandran

Ibra College of Technology. Accounting and Finance Faculty, Department of Business Studies. PhD

Sweden

Goran Basic

Lund University. Department of Sociology. PhD in Sociology. Postdoctoral Researcher in Sociology.

Turkey

Vugar Djafarov

Medical school at the University of Ondokuzmayis Turkey. PhD. Turkey.

Yigit Kazancioglu

Izmir University of Economics. Associate Professor, PhD in Business Administration.

UK

Alan Sheldrake

Imperial Collage. London University. Electrical Power Engineering Consultant. PhD

Christopher Vasilopoulos

Professor of Political Science at Eastern Connecticut State University. Doctor of Philosophy (Ph.D.).

Political Science and Government.

Mohammed Elgammal

Qatar University. Assistant Professor. PhD in Finance.

Ukraine

Alexandra V. Gorbenko

National Transport University. PhD

Anna B. Gulyayeva

Institut of Plant Physiology and Genetics. PhD

Anna Kozlovska

Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine. Associate Professor. PhD in Economic.

Bogdan Storokha

Poltava State Pedagogical University. PhD

Dmytro Horilyk

Head of the Council, at Pharmaceutical Education & Research Center. PhD in Medicine.

Galyna Zelenko

Institute of Politics and Ethnic Studies, National Academy of Science of Ukraine. Professor, Dr. in political science

Katerina Yagelskaya

Donetsk National Technical University. PhD

Lesia Baranovskaya

National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", PhD, Associate Professor

Mixail M. Bogdan

Institute of Plant Physiology and Genetics. PhD

Liana Ptaschenko

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. Doctor of Economical Sciences. Professor

Oleksandr Voznyak

Hospital "Feofaniya". Kyiv. Head of Neurosurgical Centre. Associated Professor

Olena Cherniavska

Poltava University of Economics and Trade, Doctor of Economical Sciences. Professor

Olga F. Gold

Ukrainian National University named I.I. Mechnikov. PhD

Roman Lysyuk

Assistant Professor at Pharmacognosy and Botany Department at Danylo Halytsky Lviv National Medical University

Sergei S. Padalka

Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Department of Contemporary History and Policy at the Institute of History of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine

Stanislav Goloborodko

Doctor of Agricultural Sciences, Senior Researcher. Institute of Agricultural Technologies of Irrigated Agriculture of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

Victoriya Lykova

Zaporizhzhya National University, PhD of History

Victor P. Mironenko

Doctor of Architecture, professor of department "Design of architectural environment", Dean of the Faculty of Architecture of Kharkov National University of Construction and Architecture (KNUCA), member of the Ukrainian Academy of Architecture

Yulija M. Popova

Poltava National Technical University named Yuri Kondratyuk. PhD in Economic. Associated professor

Crimea

Lienara Adzhyieva

V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (branch). PhD of History. Associate Professor

Nelya Gluzman

V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (branch). Doctor of Pedagogical Sciences. Full Professor

Oksana Usatenko

V.I. Vernadsky Crimean Federal University. Academy of Humanities and Education (branch). PhD of Psychology. Associate Professor.

Tatiana Scriabina

V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (filial branch). PhD of Pedagogy. Associate Professor

Vladyslav Fadieiev

V.I. Vernadsky Crimean Federal University, Yevpatoriya Institute of Social Sciences (filial branch). PhD of Psychology. Associate Professor

United Arab Emirates

Haitham Hobanee

College of Business Administration, Abu Dhabi University, PhD.

USA

Carol Scott Leonard

Presidential Academy of the National Economy and Public Administration. National Research University – Higher School of Economics. Russian Federation

Cynthia Buckley

Professor of Sociology at University of Illinois. Urbana-Champaign. Sociological Research

Mikhail Z. Vaynshteyn

Lecturing in informal associations and the publication of scientific articles on the Internet. Participation in research seminars in the "SLU University" and "Washington University", Saint Louis

Nicolai Panikov

Lecturer at Tufts University. Harvard School of Public Health. PhD/DSci, Microbiology

Yahya Kamalipour

Dept. of Journalism and Mass Communication North Carolina A&T State University Greensboro, North Ca. Professor and Chair
Department of Journalism and Mass Communication North Carolina A&T State University. PhD

Uzbekistan

Guzel Kutlieva

Institute of Microbiology. Senior Researcher. PhD BS.

The Caucasus Economical and Social Analysis Journal of Southern Caucasus has ISSN, E-ISSN and UDC numbering:
ISSN: 2298-0946 (Print), E-ISSN: 1987-6114 (Online), DOI prefix:, UDC: 3/K-144.

Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia is publishing scientific papers of scientists on Website
and in Referred Journals and Online Journals with subjects which are mentioned below:

History of tourism

Historical Sciences and Humanities

Historiography and Special Historical Disciplines

Management and Marketing

Economic of Agriculture, Agronomy & Forestry

History of Science and Technics

Theory and Methods of Professional Education

Innovations in Medicine

Social Science

Economic Science

Pedagogy Science

Politology

ISSN: 2298-0946, E-ISSN: 1987-6114

©Publisher: Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia.

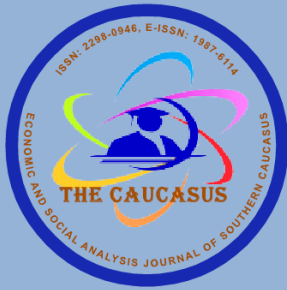
©Typography : AZCONCO LLC Industrial, Construction & Consulting.

Registered address: Isani Sangory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

©Editorial office : Marneuli municipality. Village Takalo. Georgia.

Questions or comments? E-mail us at gulustan_bssjar@mail.ru, engineer_namik@mail.ru

Global Impact Factor
2015 - 0.658

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL OF SOUTHERN CAUCASUS

REFERRED JOURNAL

MARCH – MAY 2016 VOLUME 12 ISSUE 02

ISSN: 2298-0946, E-ISSN: 1987-6114

AZERBAIJAN
BELARUS
GEORGIA
RUSSIA
TURKEY
UKRAINE

9 772298 094009

Global Impact Factor
2015 - 0.658

<http://gulustan-bssjar.com/>